

Ls. 27K

Olli Lehtonen

SALVESENIN SAHATYÖVÄESTÄ KOIVISTOLAISIIN —

VAAJAKOSKEN TYÖVÄENYHDISTYS 1904 - 1984

Suomen historian pro gradu -tutkielma
Jyväskylän yliopistossa toukokuussa
1984

3491

SISÄLLYS

Sivu

1. HAAPAKOSKEN VESISAHAN AIKA 1819 - 1886	3
1.1. Rosenbröijer ja Stenius rakennuttavat kauppasahan ..	3
1.2. Julius ja Alfred Björkstenin kausi	4
1.3. Yhteisuiton järjestäminen Haapakoskessa	6
2. HAAPAKOSKEN TYÖVÄENYHDISTYKSEN PERUSTAMINEN	8
2.1. Uudet höyrysahat	8
2.2. Salvesenin Haapakoski ja sen työväki	9
2.3. Työväen yhteistoiminnan esivaiheet	18
2.4. Haapakosken työväenyhdistyksen perustaminen 1904 ...	21
2.5. Suurlakko ja työväenyhdistyksen jakaantuminen	25
3. TYÖVÄENLIIKE AVAAMASSA VÄYLIÄÄN (1905 - 1914)	30
3.1. Työväentalon rakentaminen ja suhde Kristilliseen työväenyhdistykseen	30
3.2. Joukkokokouksia ja agitaatiota	34
3.3. Naisosasto ja Ihanneliiton osasto	40
3.4. Nuoriso-osasto ja urheiluseura Jyry	44
3.5. Sivistyspyrintöjä: puhujaseura, kirjasto ja näyttämö	46
3.6. Haapakosken osuuskauppa	56
3.7. Ammatillisen toiminnan alkuvaiheita	60
4. MUUTOSVUODET 1914 - 1918 HAAPAKOSKELLA	66
4.1. Radanrakennustyö ja elintarvikepula radikaalisuuden sytykkeinä	66
4.2. Saha-alueen myynti SOK:lle	73
4.3. Sahatyöväen asumisoikeus ja Äijälän maaosuuskunta ..	74
4.4. Maaliskuun vallankumous ja marraskuun suurlakko 1917	77

4.5. Kansalaissota Haapakoskella	86
5. VAAJAKOSKEN TYÖVÄENYHDISTYS MAAILMANSOTIEN VÄLISENÄ AIKANA	94
5.1. SOK:n teollisuuskeskus Vaajakoskelle	94
5.2. Taajaväkinen yhdyskunta	98
5.3. Työväenliikkeen elpyminen kansalaissodan jälkeen ...	103
5.4. Työväenliikkeen hajaannus ja taistelu järjestöistä	106
5.5. Työväenyhdistys 1920-luvulla ja pulavuosina	114
5.6. Työväenyhdistys sotavuosina	124
6. TYÖVÄENYHDISTYKSEN HARRASTUSRYHMÄT MAAILMANSOTIEN VÄLISENÄ AIKANA	129
6.1. Vaajakosken työväennäyttämö	129
6.2. Vaajakosken sosialidemokraattinen naisyhdistys	136
6.3. Nuoriso-osasto ja lasten raittiusosasto Valon Välke	137
6.4. Sivistyspyrintöjä: kirjasto, opintokerhotyö ja sekakuoro	143
7. SODANJÄLKEISET VUOSIKYMMENET VAAJAKOSKEN TYÖVÄENLIIKKEESSÄ	149
7.1. Poliittisen mielialan kehitys rauhan palattua	149
7.2. SOK paikkakunnan vaikuttajana sotienjälkeisenä aikana	152
7.3. Toimintaa työväentalossa 1940-luvulla	157
7.4. Vaajakosken Urheilutalon rakentaminen	165
7.5. Sosialidemokraattien puoluehajaannus Vaajakoskella	172
7.6. Järjestöjen eheytyminen	177
LÄHTEET	180

1. HAAPAKÖSKEN VESISAHAN AIKA 1819 - 1886

1.1. Rosenbröijer ja Stenius rakennuttavat kauppasahan

Keski-Suomen ensimmäiset kauppasahat Jämsänkoski ja Rutakoski rakennettiin vuosien 1795 - 1805 korkeasuhdanteen aikana. Tällöin myös Haapakosken saha-asia pantiin vireille, mutta rakentamisesta tuli täällä monimutkainen kiista. Sahan rakentamisesta tehtiin nimittäin kaksi kilpailevaa hakemusta, joista majuri Carl Christian Rosenbröijerin ja kamreeri Bengt Steniuksen suunnitelma sai viranomaisten hyväksymisen 1811. Sen mukaan Haapakosken eteläpuolelle kaivettaisiin kanava Lepäslammen kautta ja kanavaan sijoitettaisiin saha. Hylätyksi tulleen heinolalaisen lääninsihteerin R. W. Stierwaldin anomus käsitti kauppasahan rakentamisen Haapakosken länsihaaraan.¹

Kosket tarjosivat sahatoiminnalle suhteellisen paljon käyttövoimaa. Koskien kautta virtaavat Keiteleeseen vedet Päijänteeseen, ja ne putosivat Leppävedestä Päijänteeseen mennessään 1,2 metriä.² Putouskorkeus lisääntyi vielä Päijänteen pinnan laskun ansiosta vuonna 1827. Sahatoiminnalle oli seudulla riittävästi puuta, sillä Laukaan kihlakuntaa pidettiin 1870-luvulla yhtenä maan runsasmetsäisimmistä alueista. Pulmana sen sijaan oli tuotteiden kuljetus ostajille. Vaikka Päijänteellä olikin joitakin purjealuksia, sieltä ei päässyt purjehtimaan merelle. Useimmiten oli siksi turvauduttava hevospelkettiin ulkomaankaupassa. Tosin sahaustuloksetkin olivat myöhempiin aikoihin verrattuna vähäisiä: kosken voimasta saatiin hyödyksi niin vähän, että täysimittaisen tukin sahuu kahdessa raamissa kesti alkuvuosina kaksi ja puoli tuntia.³

Hyväksytyn luvan mukaista Lepäslammen kanavaa ei koskaan rakennettu, vaan luvan saaneet tekivätkin sahansa Haapakosken itähaaraan,

1. Hyytiäinen Veijo, Keski-Suomen sahateollisuus vuoteen 1879. Keski-Suomi 8. Keski-Suomen museoyhdistyksen julkaisuja. Jyväskylä 1968, s. 136.
2. Nikander G., Lovisa stads historia II. 1809 - 1855. Lovisa 1932, s. 109 - 110; Repo Onni A. A., Jyväskylän kunnan historia. Jyväskylä 1937, s. 16.
3. Hyytiäinen 1968, s. 135 ja 173.

Naikoskeen. Se valmistui 1819, joten se on Keski-Suomen kolmanneksi vanhin kauppasaha. Sahayhtiön omistajisto koostui enimmältään loviisalaisista laivanvarustajista ja kauppiaista. Sahasta tuli aikansa nykyaikaisimpia, sillä tähän aikaan ruvettiin rakentamaan vaihdelaiteilla varustettuja englantilaismallisia koneistoja. Uuden menetelmän avulla raamien liikettä voitiin nopeuttaa ja vesiratas saattoi olla korkeampi. Yleensä saavutettiin 70 - 80 iskun nopeus minuutissa, mutta siitä huolimatta yhden tukin sahaus kesti kaksi ja puoli tuntia, kuten edellä mainittiin. Naikoski oli padottu 4 kyynärän korkuisella padolla, ja kosken länsihaara virtasi vapaana. Laitoksella oli lupa sahata vuosittain 2500 tukkia, ja koesahauksessa arvioitiin kapasiteetti juuri tämän suuruiseksi. Sahalla työskenteli konttoristi ja 8 työmiestä. ¹

1.2. Julius ja Alfred Björkstenin kausi

Sahayhtiön osakkaaksi tuli 1831 loviisalainen liikemies Julius Björksten, joka sittemmin hankki sahan kokonaan omistukseensa. Hänen kaudellaan saha kehittyi ja sai lisää sahausoikeutta. Mistään suursahasta ei parannuksista huolimatta voi puhua, sillä laitoksen mainitaan vieläkin olleen Vaasan läänin pienimpiä. ²

Päijänteen pinnan alentaminen 1827 oli lisännyt sahan putousvoimaa, mutta toisaalta voima väheni, kun kosken länsihaaraan tehtiin veneväylä. Suurimmat Björkstenin uudistukset ajoittuivat 1850-luvulle, jolloin muillakin alueen sahoilla pyrittiin toiminnan tehostamiseen. Björksten sai lisätyksi sahausoikeutta varsin juonikkaalta tuntuvalta tavalla: Hänen alaisensa, Haapakosken sahan kirjuri Dahlberg oli anonut ja saanut sahan perustamisoikeuden Toivakkaan. Björksten osti tämän

-----

1. Meinander Nils, Vesisahan tarina. Muistojulkaisu Suomen sahanomistajayhdistyksen viisikymmenvuotisjuhlaan. Helsinki 1945, s. 258; Hyytiäinen 1968, s. 136 - 138.
2. Hyytiäinen 1968, s. 138 - 140.

oikeuden, jätti Toivakan sahan perustamatta ja siirsi oikeudet Haapakosken sahalle. Vuotuinen sahausoikeus lisääntyi 6500 tukkiin. Tehon lisäämiseksi laitoksen pato ja vesipyörä uusittiin. Toiseen raamiin lisättiin teriä. Vuoden 1858 koesahauksen mukaan täysimittaisen tukin sahaaminen kesti nyt 25 minuuttia. Saha sai olla käynnissä 171 vuorokautta vuodessa. Tämäntapaiset sahojen laajennushankkeet tyrehtyivät lopulta valtion vastustukseen. Metsänkäytön rajoittaminen saavutti huippunsa juuri 1850-luvulla. ¹

Vesisahan merkitys paikkakunnalla oli suhteellisen pieni. Saha työllisti vuonna 1860-luvulla 39 henkeä ja 1870 vain 12 henkeä. Toisaalta tämän suurempiakaan työnantajia ei seudulla ollut. Myös kuljetus vaati työntekijöitä, mutta se ei tarjonnut suuria ansiomahdollisuuksia, koska hevuskuljetus oli työlästä ja palkat pieniä, 10 - 30 kopeekkaa päivässä. Usein hevosemiehelle maksettiin palkka suolana tai muuna tavarana. Työtä hevosemiehelle kyllä riitti, sillä tukit tuotiin sahalle enimmältään maitse. Valmiit sahatuotteet kuljetettiin usein Päijänteen eteläpähän laivalla ja sieltä edelleen maitse rannikolle. ²

Björkstenien kausi Haapakoskella loppui yllättäen sahan myyntiin 1871. Tällöin sahaustoiminnassa oli ennenkokematon korkeasuhdanne, minä takia myynti näyttäisi epäedulliselta. Mahdollisesti Alfred Björksten katsoi, että nyt saisi paremman hinnan kuin huonompien suhdanteiden aikana. Loviisalaiset olivat yleensäkin jäämässä syrjään täkäläisestä sahaustoiminnasta, koska kauppa ulkomaille ei enää kulkenut Loviisan kautta. Sahan osti englantilainen yhtiö AB Finland Wood Company, jonka mukana Haapakoskelle tuli ulkomainen omistus pohja ja uudenaikaiset toimintamallit. ³

1. JyMA, Laukaan kihlakunnan kruununvoudin arkisto, Cb 1, Haapakosken kauppasahan katselmuksen ja koesahauksen pk. 16.6.1858; Hyytiäinen 1968, s. 164.

2. Hyytiäinen 1968, s. 168 ja 173 - 177.

3. Cederlöf Johannes, Lovisa stads historia III. 1855 - 1918. Lovisa 1939, s. 190; Hyytiäinen 1968, s. 199 ja 211.

1.3. Yhteisuiton järjestäminen Haapakoskessa

Sahayhtiöt olivat jonkin verran uittaneet tukkejaan jo 1700-luvulla ja enenevästi 1840-luvulta lähtien. Uittomenetelmissä oli vielä paljon kehittämisen varaa. Vasta suurliikemies E. J. Längman osoitti, että tukkeja kannattaa uitattaa Keski-Suomen pohjoisilta latvavesiltä saakka. Varhemmin näiden seutujen tukit rahdattiin Keski-Pohjanmaan rannikolle, nyt ne alkoivat uida Haapakosken kautta etelään. Uitto tosin ulottui Kotkaan asti vasta 1870, koska sitä ennen uskottiin tukin rikkoutuvan Kymijoen suurimmissa koskissa.¹

Samaan vaiheeseen, 1850-luvun jälkipuolelle, osui kaksi muutakin uittotoimintaa edistänyttä seikkaa: höyrysahojen perustaminen sallittiin 1857, ja Keski-Suomen pohjoisosissa 1858 sattuneet metsäpalot edellyttivät vahingoittuneiden puiden hakkaamista. Hakattavien tukkien sahaamiseen eivät riittäneet paikalliset sahat, vaan tukit oli uitettava etelämmäksi. Tällöin hylättiin periaate, että kullakin sahalla olisi määrätty hankinta-alueensa lähiympäristössään. Valtio kunnosti Haapakosken yläpuolista uittoreittiä vuosina 1862 - 1866. Uitolla tuli olemaan suuri työllistävä merkitys.²

Laajeneva uitto johti eräisiin hankaluuksiin. Koska jokainen yhtiö uitatti puunsa erikseen, koskien rannat oli kunkin uittoerän jälkeen tyhjennettävä tukeista ja kustannukset kasvoivat. Edelleen myrskyissä sattui, että lautat sekaantuivat järvillä ja tuli riitoja karanneiden puiden omistuksesta. Näistä haitoista päästiin yhteisuitolla: eri yhtiöiden puut kuljetettiin merkittyinä samassa lautassa. Uiton päätyttyä ne lajiteltiin merkkiensä mukaan. Päijänteen yhteisuitto alkoi 1873, ja Haapakosken yläpuolinen yhteisuitto 1876. Jälkimmäinen merkitsi myös

1. Hyytiäinen 1968, s. 195; Pääskynen Kari, Kymin uittoyhdistys 1873 - 1973. Heinola 1974, s. 9.
2. Lampinen Olli, Vesiliikenne. Jyväskylän maalaiskunnan kirja, toim. Jussi T. Lappalainen. Jyväskylä 1977, s. 390.

Haapakosken erottelutyön alkua. Ensimmäisellä vuosikymmenellä eroteltiin vajaat miljoona tukkia vuosittain. Vuosisadan vaihteessa puumäärä oli kasvanut jo lähes kolmeen miljoonaan ja erottelutyötä tehtiin ympäri vuorokauden. Puuhaan tarvittiin satakunta työmiestä. Työnantajana oli Pohjois-Päijänteen lauttausyhdistys, joka myöhemmin yhdistettiin Kymin lauttausyhdistykseen.¹

-----
1. Gripenberg Lennart, Kymin lauttausyhdistys 1873 - 1922. Helsinki 1924, s. 68 ja 76; Pääskynen 1974, s. 8 ja 81.

2. HAAPAKOSKEN TYÖVÄENYHDISTYKSEN PERUSTAMINEN

2.1. Uudet höyrysahat

Finland Wood Companyn ostettua Haapakosken sahan 1871 isännöitsijäksi tuli Gledden-niminen brittiläinen. Hänen kautensa oli tehoton ja riitaisa. Yhtiö piti konttoriaan Jyväskylässä ja Haapakosken saha oli tähän aikaan sen ainoa yritys. Vuoteen 1874 mennessä sahaa korjattiin siirtämällä saharakennus keskelle Naiskoskea. Uusi laitteisto oli 4-kehäinen. Samaan aikaan sahateollisuudessa elettiin kuumeista noususuhdannetta, jonka nostajina olivat Kymijoen suuhun nousseet suursahat. Tämä tukkiaika merkitsi lopullista siirtymistä rahatalouteen myös Keski-Suomessa. Myös pienemmillä sahoilla paranivat sahatyöläisten palkat. Haapakoskella suhdannehuippu meni sivu suun, kun saha oli tällöin korjauksessa. Tuotannon käynnistyttyä sahalta sai toimeentulonsa nelisenkymmentä työläistä.¹

Höyrysahan kauteen siirtyminen lykkääntyi kuitenkin vielä yhtiön sotkuisten asioiden takia. Tehostaakseen paikallista johtamista yhtiön pääomistaja Christian Salvesen osti yhtiön koko osakekannan ja asetti sen johtajaksi 21-vuotiaan veljensä James Salvesenin. Vuonna 1876 uusi johtaja saapui Haapakoskelle ja asettui asumaan Naissaareen ns. Pitkäänpytinkiin. Sahan työntekijämäärä alkoi huomattavasti kasvaa, ja siitä tuli Jyväskylän seudun suurin työnantaja vuoteen 1882 mennessä. Työntekijöitä oli tällöin 80. Tuotannon arvo oli nelinkertaistunut 400 000 markkaan.²

Höyryvoimalla toimiva laitteisto varsinaisesti teki sahasta teollisuuslaitoksen. Sahalle hankittu 100-hevosvoimainen höyrykone käynnistyi Virtasen tutkimuksen mukaan 1886. Sahaus lisääntyi niin, että

-
1. Ahvenainen Jorma, Kankaan paperitehtaan historia. Ensimmäinen osa, vuodet 1872 - 1902. Jyväskylä 1972, s. 31 ja 44; Virtanen Kari, Salvesen-suvun toiminta Haapakoskella ja muualla Suomessa. JY taloushist. sivulaudaturtyö 1982, s. 26 - 29.
  2. Virtanen 1982, s. 39 - 43.

seuraavana kymmenvuotiskautena sahattiin noin 150 000 tukkia vuosittain. Tahti oli aivan toisenlainen kuin miespolvea aiemmin, jolloin vuosivauhti oli 2 500 tukkia. Työntekijämäärä oli kivunnut jo toiselle sadalle.¹

Sahayhteisöä vilkastutti vielä saman yhtiön perustama Varassaaren kimpisaha (Warissaari stäfsåg), joka aloitti toimintansa 1885. Parin vuoden kuluttua yhtiö siirtyi toiminimi T. & J. Salvesenin omistukseen. Silloin kimpisahalla ruvettiin tekemään koivusta keppejä lankarullanvalmistukseen. Paikkakunnalla Varassaaren saha tunnettiin Koivusahan ja Naiskosken saha Vanhansahan tai Petäjäsahan nimellä. Vuoteen 1894 asti Koivusahalla työskenteli viitisenkymmentä sahatyöläistä ja siellä sahattiin vuosittain 70 000 - 100 000 koivutukkia.²

2.2. Salvesenin Haapakoski ja sen työväki

James Salvesen vaikutti vakinaisesti Haapakoskella vuosina 1876 - 1914. Hän tosin asui jonkin aikaa Jyväskylässä, mutta kävi tällöinkin päivittäin sahalla. Vuonna 1885 Naissaareen valmistui komea rakennus patruunan asunnoksi ja yhtiön konttoriksi. Tässä talossa Salvesen asui vuoteen 1914 asti, vaikka yhtiön liiketoiminta Lauritsalassa oli kasvanut huomattavasti Haapakoskea laajemmaksi. Salvesenin aikaa muistellaan vielä 1980-luvullakin paikkakunnan vanhana hyvänä aikana. Patruunaa pidetään suurena hyväntekijänä, joka antoi työmiestensä rakentaa vapaasti mökkejään yhtiön maille, ilmaiset polttopuut ja tarvittaessa tehtaankaupasta tavaraakin.³ Tämän arvonannon Salvesen on monessa suhteessa ansainnut. Paikkakunnan teollistuminen onnistui hänen vai-

1. Virtanen 1982, s. 39 - 42.

2. Tapio Antti, Seppien taidosta tehtaiden laatutyöhön. Jyväskylän maalaiskunnan kirja. Jyväskylä 1977, s. 314 - 315.

3. SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, I C 2.2., kirjastonhoitaja Aino Lehtisen 1950-luvulla tekemä haastattelusarja Salvesenin aikaisista oloista.

kutuksestaan ilman suuria kasvukipuja, sillä hän suhtautui työläistensä asioihin isällisen ymmärtäväisesti.

Muuttovoittoisen sahayhteisön asuntotilannetta Salvesen hoiti omalla tavallaan. Hän antoi työläistensä rakentaa sahayhtiön maille villisti, suullisella luvalla. Varsinkin Naissaari täyttyi työväen omatekoisista mökeistä, ja Naissaari olikin tänä aikana paikkakunnan keskus. Saarelle valmistui silta Jyväskylän suunnasta 1899 ja Naiskosken ylittävä "Laukaan silta" 1904. Sitä ennen itäpuolelle kuljettiin riipusiltaa myöten. Uudet sillat olivat aikansa tienrakennuksen vaativimpia töitä. Siltojen valmistuttua mökkiasutus levisi entistä enemmän ympäristöönkin.¹ Vuonna 1908 Hupelin Velkapohjalle kohosi 12 "tölliä" Salvesenin maalle. Rakennusaineet saatiin sahalta, mutta niiden hinta oli vähitellen maksettava takaisin. Yhtiöllä oli myös kasarmityyppisiä asuntoja, joista tunnetuin oli Naissaaren Pitkäpytinki.²

Sahoilla oli työväen sairaus- ja hautausapukassat. Niistä on tarkempia tietoja vasta vuodesta 1899, josta alkavat viralliset apukassatilastot. Apukassatoiminnan juuret lähtevät ammattikuntalaitoksesta: kisälleillä tai kirvesmiehillä saattoi olla "loora", josta avustettiin hädänalaista ammattitoveria. Apukassoja perustivat myös patriarkaaliset tehtaanjohtajat ja wrightiläinen työväenliike 1880-luvulta lähtien. Ilman mitään valtion säätelyä nämä kassat jakoivat sairaus-, vanhuus- ja muuta vaivaisapua. Vuonna 1900 kassoja oli 127 ja niissä oli 30 000 jäsentä. Lisäksi oli vaatimattomampia avustusrenkaita.³

Emil Parkkosen haastattelun mukaan apukassa oli ensin vain Petäjäsaarella. Hän ei kuitenkaan mainitse perustamisvuotta. Luultavasti kassat on perustettu jo 1880-luvulla, koska niillä oli vuosisadan vaih-

1. Valtanen Jouni, Vaajakosken Naissaaren rakennuskannan muotoutuminen 1875 - 1930. JY Kansatieteen proseminariesit. 29.4.1982; Patjas Auli, Jyväskylän maalaiskunnan rakennusperinnettä. Keskisuomalaisia rakennustutkimuksia 2. Jyväskylä 1983, s. 33 ja 57.
2. Sorretun Voima 11.9.1908.
3. Kuusi Eino, Sosiaalinen kysymys ja sosiaalinen liike kautta aikojen. Helsinki 1939, s. 445 - 446.

teessa jo melko huomattava pääoma. Kankaan paperitehtaalle apukassa on perustettu 1888.¹ Haapakosken kassojen jäsenyys oli sahatyöväelle pakollinen. Siihen oli maksettava 2 penniä jokaisesta ansiomarkasta. Korvausta sai sairauden aiheuttaman poissaolon aiheuttamasta ansionmenetyksestä. Sairausavun määrä oli puolet päiväansioista, ja sitä sai 3 päivän karenssiajan jälkeen enintään 60 päivää. Apukassan jäsenen kuoltua omaiset saivat hautausapua, perheettömälle 25 mk ja perheelliselle 50 mk. Kassa valitsi kokouksessaan erityiset sairaiden tarkastajat, joiden huolena oli valvoa sääntöjen noudattamista.²

Apukassat maksoivat korvausta ainoastaan sairaudesta, eivät työtapaturmasta. Tapaturmia koski nimittäin vuonna 1895 annettu laki työntekijää kohdanneen ruumiinvamman korvauksesta. Se sääti työnantajalle jonkinlaisen vastuunalaisuuden tämmöisessä tapauksessa, mutta varsinainen tapaturmavakuutuslaki se ei ollut. Korvaukset ilmeisesti jäivät tapaus kerrallaan neuvoteltaviksi työnantajan ja loukkaantuneen kesken. Haapakoskellakin sattui toistuvasti tapaturmia, sillä vuonna 1906 sanomalehdissä mainitaan kahdesta Haapakosken onnettomuudesta, konehuoneen tulipalosta ja kuolemaan johtaneesta putoamisesta.³

Apukassojen tilastotietojen mukaan Haapakosken kassojen rahavarat olivat 1899 yhteensä 5850 mk. Vuonna 1906 pääoma oli 6003 mk ja toiminnan hiljentyessä 1914 enää 1926 mk. Kassojen yhteinen jäsenmäärä ja niiden maksamat korvaukset olivat seuraavan tilaston mukaiset:

-
1. SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, I C 2.2., Emil Parkkosen (s. 1880) haastattelu (Aino Lehtinen); Ahvenainen 1972, s. 76.
  2. Suomen Virallinen Tilasto, XXVI B, Työtilasto Apukassat 1899; Sorretun Voima 21.11.1906. - Samansuuntaiset säännöt olivat myös Viialassa Akaan höyrystävän työväen sairaus- ja hautausapukassalla. Katso Korkeamäki Esko, Valtaa sorretuille. Työväenliikkeen kehitys Viialassa. Viiala 1983, s. 29 - 32.
  3. Kuusi 1939, s. 446; Kansan Lehti 22.2.1906 ja Sorretun Voima 21.12.1906.

Haapakosken sahan ja Haapakosken Koivusahan apukassojen yhteinen jäsenmäärä ja maksettujen korvausten määrä ¹

Vuosi	Jäsenmäärä			Maksetut sairauskorvaukset		Sairauspäiviä jäsentä kohden	
	m	+	n = yht.	Sair.tap.	Päiviä Korvaus mk		
1899	267	26	293	45	611	682	2,1
1900	253	22	275	91	1597	1704	5,8
1901	268	24	292	67	709	714	2,4
1902	260	29	289	55	868	967	3,0
1903	259	26	270	60	1052	1811	3,7
1904	242	28	270	66	1154	1211	4,3
1905	-	-	-	-	-	-	-
1906	139	8	147	7	80	66	0,5
1907	128	3	131	16	..	313	..
1908	121	2	123	..	..	760	..
1909	117	1	118	14	300	364	2,5
1910	116	1	117	10	240	349	2,1
1911	103	11	114	12	297	511	2,6
1912	83	5	88	6	165	61	1,9
1913	75	5	88	7	134	201	1,7
1914	87	2	89	6	201	270	2,3
1915	9	1	10	3	144	216	14,4
1916	-	-	-	-	-	-	-

Apukassan toiminta oli pysähdyksissä vuonna 1905, jonka jälkeen toiminnan luonne on tilastolukujenkin valossa selvästi muuttunut. Kassa toimi huomattavasti suppeampana. Vuoteen 1905 asti kassan jäsenmäärä vastaa yhtiön työntekijöiden määrää, mutta myöhemmin jäsenmäärä supistui. Kun työntekijöiden määrä vuonna 1909 kohosi Salvesenin ajan suurimmaksi, 436 työntekijään, kassan jäsenenä oli heistä ainoastaan neljännes.² Apukassan jäsenyys joko muuttui vapaaehtoiseksi tai se rajoitettiin joihinkin työntekijäryhmiin, esimerkiksi varsinaisiin raami-
miehiin. Vapaaehtoisuus näyttää todennäköisemmältä. Ehkäpä Salvesen

1. Suomen Virallinen Tilasto, XXVI B, Työtilasto Apukassat 1899 - 1917. Jäsenmäärä on kunkin vuoden lopusta.
2. Virtanen 1982, liite 2.

antoi vuonna 1905 apukassat työntekijöidensä hallintaan, ja toiminta sen takia seisahtui. Patruuna menetteli tähän tapaan ainakin perustamansa työväenkirjaston suhteen: arvokas kirjasto lahjoitettiin työväenyhdistykselle.¹ Apukassan hallintoon valittiin marraskuussa 1906 seuraavat: Matti Suuronen (pj.), Herman Mäkinen (varapj.), K. Nieminen (kirjuri), E. Minkkinen (rahastonhoitaja) sekä sairaiden tarkastajat Abdon Koskinen, J. Puura, E. Suuronen ja M. Hassel.²

Haapakosken sahatyöväen palkkataso oli Salvesenin aikana viitisenkymmentä penniä maan keskitason alapuolella. Syynä oli se, että suursahoilla podettiin työvoimapulaa ja niiden palkkataso nousi jatkuvasti. Haapakoskelaisten päiväpalkka oli vuonna 1886 keskimäärin 1,47 mk. Se nousi yli 2 markan vuonna 1897 ja yli 3 markan vuoden 1908 tienoilla.³ Tässä esitettävät luvut ovat keskipalkkoja, joten monet saivat pienempääkin palkkaa. Esimerkiksi Muuramen ja Säynätsalon sahoilla maksettiin vuonna 1903 12-tuntisesta työpäivästä tavallisesti 1,90 - 2,00 mk, mutta parhaille jopa 3 mk.⁴ Haapakoskella Koivusahan palkat olivat yleensä pienempiä kuin Petäjäsahan. Seuraavassa asetelmassa haapakoskelaisten palkkoja on verrattu eräisiin muihin AB Finland Wood Companyn sahoihin. Asetelma osoittaa, että haapakoskelaisten palkat olivat vuosisadan vaiheeseen saakka muita yhtiön sahoja pienempiä, mutta vuodesta 1902 lähtien asia korjaantui.

Palkan ostovoimaa kuvaa, että Jyväskylän torilta sai syksyllä 1900 ruisjauhoja 10 kg 2,20 markalla, pöytävoita 1,90 markalla kilo ja sianlihaa 1 markalla kilo. Keskimääräisellä päiväpalkalla sahatyöläinen olisi siis saanut kymmenisen kiloa jauhoja, runsaan kilon voita tai pari kiloa sianlihaa.⁵

-
1. SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, I C 2.2., Aino Lehtinen: Se on Salvesenin aikuinen eli mitä isovanhempamme lukivat.
  2. Sorretun Voima 21.11.1906.
  3. Virtanen 1982, s. 50 - 54.
  4. Kansan Lehti 12.9.1903.
  5. Keski-Suomi 3.11.1900.

Eräillä Salvesenien sahoilla maksettuja keskimääräisiä päiväpalkkoja ja sahatyömiehen koko maan keskimääräinen päiväpalkka 1886 - 1905 ¹

Vuosi	Haapakosken Petäjäsaha	Haapakosken Koivusaha	Himangan saha	Lauritsalan saha	Sahatyömies koko maassa
1886	1,47	1,47	-	-	2,07
1887	2,60	..	-	-	2,13
1888	1,76	1,60	-	-	2,17
1889	1,86	..	..	-	2,20
1890	1,88	1,60	..	-	2,26
1891	1,88	..	2,00	2,14	2,25
1892	1,88	1,92	2,00	1,83	2,23
1893	1,57	1,75	2,00	1,78	2,26
1894	1,60	1,67	..	1,79	2,27
1895	1,81	1,70	..	2,10	2,31
1896	1,81	1,88	2,30	2,06	2,33
1897	1,78	2,06	2,26	2,51	2,44
1898	2,34	2,00	2,22	2,36	2,56
1899	2,34	2,00	2,16	2,26	2,58
1900	2,50	2,00	2,27	2,56	2,72
1901	2,32	2,00	2,27	2,25	2,87
1902	2,49	2,34	2,22	2,25	2,76
1903	2,49	..	2,30	2,50	2,88
1904	2,34	2,40	2,39	2,30	2,88
1905	2,37	2,55	..	3,10	2,87

Edellistä paremmin haapakoskelaisten palkat kestävät vertailua Jyväskylän seudulla maksettuihin palkkoihin. Lohikosken paperitehtaan sylinteri-, holanteri- ja kalanterimiehet saivat 1898 keskimäärin 2,20 mk ja tehtaan koko työväki 1,60 mk päivässä. Samaan aikaan maatyömiehen kesäaikainen päiväpalkka oli noin 2,00 - 2,40, mutta talvella neljännestä pienempi. Näin ollen työmies sai lähes samanlaista palkkaa niin maatyössä, tehtaassa kuin sahallakin. ²

-
1. Virtanen 1982, liite 8; Suomen taloushistoria 3. Historiallinen tilasto, toim. Kaarina Vattula. Helsinki 1983, s. 422.
  2. Ahvenainen Jorma, Kankaan paperitehtaan historia. Toinen osa, vuodet 1902 - 1940. Jyväskylä 1975, s. 85 - 87.

Sahatyön menetelmistä ja työoloista vuosisadan vaihteessa saa kuvan F. E. Siimeksen 1940-luvulla tekemästä Suomen sahateollisuuden yleiskehityksen esittelystä: ¹

"Tukit olivat huomattavasti suurempia kuin nykyään ja niiden käsittely vastaavasti vaikeampaa. - - Kun kehäsahan ja pyörösahojen terät olivat erittäin paksuja, 6 - 8 mm, niin on helppo ymmärtää, että vähäarvoisia pinta-, rima- ym. jätteitä syntyi sahan edustalle valtavat vuoret. Itse sahakoneista useimmat tulivat Ruotsista, ja kehäsahojen iskuluvut eivät olleet paljon päälle 200 iskua minuutissa. Syöttö tapahtui jaksottaisesti ns. kirvessyötön avulla. - - Tukki siirrintä lukuun ottamatta kehäsaahan ei kuulunut apulaitteita juuri ollenkaan. - - Erikoisen työlästä oli tällöin pintojen ja rimojen kantaminen sahan sisällä ja sahasta ulos. Kaikki koneisto sai voimansa yhdestä sahan alakerran poikki kulkevasta valta-akselista ja alakerta, ollen muutenkin matala, oli monien voimansiirtohihnojen, akselien ja pukkien täyttämä ja siten erittäin ahdas - -."

Pikkulasten koulun Salvesen perusti ilmeisesti 1880-luvun lopussa. Koulu toimi ensin Koivusaha-nimisessä kasarmiasunnossa Varassaareissa. Sille oli varattu yksi huone, jossa sekä tytöt että pojat opiskelivat. Monet työväenyhdistyksen toimiin valitut lienevät saaneet tässä koulussa opetusta kirjallisiin töihin. Ensimmäinen opettaja oli Matti Hytönen, joka August Starkin mukaan joutui jättämään paikkansa Salvesenin tultua herätykseen vuoden 1892 paikkeilla. Hytösen jälkeen opettajaksi tuli Eva Lind ja sitten monien paikkakuntalaisten muistama Liisi (Elise) Dahlberg. Koulu muutti näinä vuosina Naissaareen. Vuokralaisena samassa rakennuksessa toimi 1910-luvulla valtion avustama radanrakentajien lapsille tarkoitettu koulu. ²

-
1. Siimes F. E., Mekaanisesta puunjalostuksesta Suomessa. Teknillinen Aikakauslehti 4A/1946. Helsinki 1946, s. 159 - 161.
  2. August Starkin (s. 1881) haastattelu 1954 (Aino Lehtinen). Haastattelun jäljennös Onni Suorannan hallussa; SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, I C 2.2., Oskar Tuderuksen (s. 1883) haastattelu (Aino Lehtinen); Siiri Honkosen (s. 1896) haastattelu (Olli Lehtonen 1984).

Kriittistä suhtautumista Salveseniin esiintyy vain muutamissa lähteissä. SOK:n ensimmäisessä Haapakosken tehtaiden vuosikertomuksessa 1916 - 1917 on varsin yksityiskohtainen kuvaus tienoon oloista silloin, kun SOK aloitti teollisuutensa rakentamisen: ¹

"Rakennukset, tiet, sillat olivat kaikki rappiotilassa, aidat mädäntyneet maahan, ojat tukossa, osa pelloista alustalaisten käytössä, epäjärjestys täydellinen. - - Kun ei peritty asunnoista vuokraa, ei tiedetty kuka missäkin asui, ja asukkaat tekivät keskenään kauppaa asunto-oikeuksista."

Tämä arvostelu vaatii selitystä, koska se on räikeässä ristiriidassa Salvesenin ajasta tehtyjen myöhempien kuvausten kanssa. Ensinnäkin Salvesen oli maailmansodan sytyttyä muuttanut pois Haapakoskelta ja lopettanut sahatoiminnan. Sotavuosina tienoo ehti ilmeisesti rappeutua huomattavasti. Toiseksi SOK suhtautui karsaasti työväen villiin asumiseen sen vuoksi, että sillä itsellään oli kokonaan toisenlainen käsitys asuntokysymyksen hoitamisesta: SOK pyrki saamaan kaiken maan haltuunsa, rakentamaan tyyppitaloja ja vuokraamaan niitä työntekijöilleen.

Sosialidemokraattisen piirilehden Sorretun Voiman kirjeenvaihtaja on kommentoinut varsin piikikkäästi Salvesenin toimintaa. "Patruuna on osannut työläiset kesyttää rakennuttaen näille kurjia lautahökkeileitä ja jaellen perunamaita", tämä haapakoskelainen kirjoittaja valitti. ² Tämmöisen arvostelun aatteellisena pohjana on sosialistisen työväenliikkeen vastakohtaisuus wrightiläisyyttä kohtaan. Sosialistit epäilivät, että pikkuparannusten tarkoituksena on vain luokkatietoisuuden hämärtäminen työläisten keskuudessa.

Ensi käden tietoja Salvesenin suhteesta työväenliikkeeseen ei ole. Työväenyhdistyksen ensimmäiset toimihenkilöt olivat sahasta riippumat-

1. SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, I C 2.2., SOK:n Haapakosken tehtaiden toimintakertomus 1916 - 1917.
2. Sorretun Voima 5.9.1913.

tomia, ja työväentalo rakennettiin sahan maiden ulkopuolelle, tosin aivan rajalle. Suurta luottamusta työväenyhdistystä kohtaan Salvesen osoitti 1907 lahjoittamalla yhdistykselle työväenkirjaston, joka sisälsi uskonnollistakin kirjallisuutta.

Sahatyöväen ammattiosaston perustamiseen Salvesen asennoitui täysin kielteisesti. Ammatillinen toiminta olikin Haapakoskella selvästi heiveröisempää kuin Lohikosken paperityöväen ja Väinölän metallityöväen keskuudessa. Varsinaista ammattiosastoa ei saatu Salvesenin aikana ollenkaan toimimaan, vaan työväenyhdistys hoiti ammatillisen liikkeen asioita.¹ Sen sijaan osuustoimintaan patruuna suhtautui lämmöllä. Hän kannatti Haapakosken osuuskaupan perustamista ja saattoi olla sen toiminnassa huomattavakin taustavoima. Osuuskaupan lakkautuminenkin tapahtui samana vuonna kuin Salvesenin poismuutto. Samalla tavalla myös Kristillinen työväenyhdistys kuihtui patruunan muutettua. Kristilliset lienevät saaneet patruunalta apua toimitalonsa rakentamiseen.²

Selvimmän patruunan vaikutus näkyy paikkakunnan uskonnollisessa ilmapiirissä. Aluksi hän vietti railakastakin elämää, esimerkiksi järjestämällä vuosittain nimipäivänään juhannusjuhlat, joissa syötiin ja juotiin patruunan runsaita tarjoomuksia. Seutu oli nopeasti kasvaneen työläistäajaman tyyliin niin levoton, että vieras saattoi "pimeällä kulkiessaan saada puukon kylkiluittensa väliin." Levottomuus johtui suurelta osin railakkaasta viinankäytöstä. James Salvesenin elämäntapoihin tuli äkillinen muutos 1892, kun perhe tuli vapaakirkolliseen herätykseen. Haapakoskesta tuli Jyväskylän seudun vapaakirkollisuuden keskus. Kesällä 1893 Salvesenin kartanossa pidettiin kolmiviikkoiset raamattukurssit. Patruunan suurta asiaan antautumista kuvaa, että
-----

1. Mikonranta Antero, Jyväskylän maalaiskunnan ammatillisen liikkeen vaiheita. Käsikirjoitus 1984. Maalaiskunnan kulttuurilautakunnan hallussa.
2. SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, I C 2.2., Emil Parkkosen (s. 1880) haastattelu (Aino Lehtinen).

häntä syytettiin toisinajattelevien vainoamisestakin. Vapaakirkollinen liike sai paljon kannatusta paikkakunnalla. ¹

2.3. Työväen yhteistoiminnan esivaiheet

Haapakosken työväki sai yhteistoimintaansa virikkeitä Jyväskylästä, jonne oli perustettu työväenyhdistys 1888. Sen piiriin alkoi kehittyä ammattiosastoja, jotka ensimmäisinä koko seudulla omaksuivat sosialistisia katsomuksia. Sosialismin voi sanoa tulleen Jyväskylän seudulle vuosisadan vaihteeseen mennessä. ² Edelläkävijänä toimi myös Lohikosken paperitehtaan työväki. Tehtaalla 1884 - 1889 toiminut työväen ravintoyhtiö oli Keski-Suomen ensimmäinen työväen yhteenliittymä ja Suomen ensimmäisiä osuuskauppoja. Paperitehtaalla käytiin 1895 - 1896 ensimmäiset lakkotaistelut. ³

Suomen työväenliike on syntynyt sivistyneistön voimin. Tarkoituksena oli liberalismin aiheuttamien epäkohtien korjaaminen työväen keskuudessa: taloudellisten olojen kohentaminen ja sivistystason nostaminen. Näin voitaisiin estää sosialismin ja kumousliikkeiden leviäminen Suomeen. Liikkeen johtohahmo oli Helsingin työväenyhdistyksen puheenjohtaja Viktor Julius von Wright, jonka mukaan koko liike on nimetty wrightiläisyydeksi. Liikkeen päämääriin kuului yleinen valtiollinen ja kunnallinen äänioikeus, 10-tuntinen työpäivä, yleinen koulupakko sekä asunto-olojen korjaaminen. Wrightiläisyys kaihtoi joukkotoimintaa, joten maaseudulla sen sanoma saattoi tulla tiedoksi vain sanomalehtiä lukeville työläisille. ⁴

Suomen työväenpuolueen perustaminen Turun kokouksessa 1899 merkit-

-
1. Vesisenaho Virpi, Keski-Suomen uskonnolliset liikkeet 1850 - 1911. Keski-Suomi 11. Keski-Suomen museoyhdistyksen julkaisu. Jyväskylä 1970, s. 189.
  2. Tapiola Hannu, Jyväskylän työväenyhdistys 1888 - 1968. Tampere 1968, s. 27 - 37.
  3. Yli-Krekola Veikko, Osuuskauppaliikkeen esi- ja alkuvaiheet Keski-Suomessa. Keski-Suomi 14. Jyväskylä 1975, s. 11 - 15; Mikonranta 1984.
  4. Suvanto Pekka, Wrightiläisyydestä sosialismiin Toijalassa. Kaikuja Hämeestä XI. Julkaisija Hämäläis-osakunta. Helsinki 1954, s. 192 - 194.

si työväenliikkeen askelta sosialismin suuntaan. Lopullisesti puolue astui kansainvälisen sosialidemokraattisen liikkeen osaksi Forssan kokouksessa 1903, jossa puolueen nimi muutettiin Suomen sosialidemokraattiseksi puolueeksi. Forssassa hyväksyttiin puolueelle ohjelma, jonka johdanto-osa sisälsi puolueen periaatteet ja tavoiteosa luetteli 11 pykälässä käytännöllispoliittiset tavoitteet. Forssan ohjelmaa voidaan pitää Suomen puolue-elämän merkittävimpänä tavoiteohjelmana.¹

Vaikka puolueen kärkiryhmä oli omaksunut sosialismin, monet maaseudun wrightiläiset yhdistykset pysyivät vanhoillaan. Sosialismi kuitenkin levisi tehokkaasti puolueen lehdistön, muun julkaisutoiminnan ja ennen kaikkea sosialistipuhujien välityksellä. Puhujista tunnetuimmaksi tuli suutari Eetu Salin, joka teki agitaatiomatkoja ja niistä kertovia matkakertomuksia vuodesta 1898. Kuulijoiden mielipiteet näihin puhujiin jakautuivat usein jyrkästi kahtia: wrightiläishenkisiä ärsytti agitaattoreiden kiihkeä puhetyyli, sanaston räikeys ja voimakkuus, luokka-aatteen julistus ja kirkonvastaisuus.²

Haapakoskella syntyi ennen vuosisadan vaihdetta kaksi virtausta, jotka enteilivät työväenliikettä: voimisteluseura ja juomalakkoliike. Helsinkiläinen Viktor Damm julkaisi syksyllä 1897 nimimerkillä vihkon "Perustakaa voimisteluseuroja. Ruumiinharjoitusten tarpeellisuudesta kansallemme. Ehdotuksia ja neuvoja niiden edistämiseksi." Seuraavana vuonna Damm julkaisi vielä kaksiosaisen teoksen "Työväen voimistelukirja seuroja varten."³ Tämän mukainen voimisteluseura syntyi Jyväskylään 1898 ja nähtävästi jyväskyläläisten vaikutuksesta Haapakoskelle. Haapakosken voimisteluseuran johtajana oli Kristian Hallberg, sahan työnjohtajan poika. Voimisteliijoita on parisenkymmentä.

1. Soikkanen Hannu, Kohti kansanvaltaa. Suomen sosialidemokraattinen puolue 75 vuotta. 1. (1899 - 1937). Vaasa 1975, s. 39 - 58.

2. Suvanto 1954, s. 203; Kalemaa Kalevi, Eetu Salin, legenda jo eläessään. Porvoo 1975, s. 76 - 102.

3. Hentilä Seppo, Suomen työläisurheilun historia I. Työväen Urheiluliitto 1919 - 1944. Hämeenlinna 1982, s. 42 - 43.

Voimisteluseuran piirissä alkoi innokas näyttämöharrastus, jonka on katsottu olleen voimakkaampaa kuin urheiluharrastuksen. Näyttämön keskeinen vetäjä oli J. F. Semberg.¹

Vapunpäivänä 1898 alkoi valtakunnallinen juomalakkoliike, johon osallistujat sitoutuivat olemaan juomalakossa vuoden ajan. Juomalakkoliike oli osa suomalaiskansallista sivistysliikettä, johon työväenliikekin otti kaikin voimin osaa. Jyväskyläläisistä lakkolaisista on painettu luettelo, jossa ovat myöhemmistä Haapakosken työväenaktiiveista mukana työmies Emil Parkkonen ja suutarinulosoppinut Herman Peipponen. Taulumäellä perustettuun Jyväskylän pitäjän raittiusseuraan haapakoskelaiset eivät liittyneet, vaan perustivat oman seuran. Haapakosken raittiusseuralla oli sekakuoro ja pyhäkoulu. Lisäksi seuran raittiuspoliisit, joukossa myös naisia, "nuhtelivat siveettömiä naisia ja hajoittivat korttisakkeja", kuten Emil Parkkonen on muistellut. Muistelmassaan Parkkonen kertoo olleensa tällöin Petäjäsahan työväen luottamusmiehenäkin, mutta tähän asemaan hän lienee päässyt ilman kokouksia ja päätöksiä.²

Niitä kulkuväyliä, jotka ovat tuoneet työväenaatetta Haapakoskelle, on monia. Työväenyhdistyksen johtoon kohonneet miehet olivat kohdanneet aatteen muualla: Valdemar Raidén oli käynyt räätälinopissa Pietarissa, Herman Peipponen oli kuulunut Jyväskylän ja Keuruun työväenyhdistykseen. Jyväskylän läheisyys vaikutti tietysti niinkin, että haapakoskelaiset saattoivat osallistua työväenkokouksiin Jyväskylässä. Vuosisadan lopusta lähtien työväenyhdistykset palkkasivat työväenpuhujia, jotka kävivät myös Haapakoskella. Jyväskylän työväenyhdistyksen puhujana toimi mm. Valdemar Raidén. Kiertävien puhujien vaikutuksesta

1. August Starkin (s. 1881) haastattelu (Aino Lehtinen 1954). Jäljennös Onni Suorannan hallussa; Kolehmainen Teuvo, TUL Keski-Suomessa 1919 - 1969. Jyväskylä 1969, s. 18 - 20.
2. Jyväskylän juomalakkokesäk. 1. p:nä 1898. Jyväskylä 1898; SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, I C 2.2., Emil Parkkosen (s. 1880) haastattelu (Aino Lehtinen 1953); Keski-Suomi 26.4.1898.

alkoi työväenlehdilläkin olla lukijoita Haapakoskella. Esimerkiksi vuoden 1904 alussa paikkakunnan postin joukossa oli "jokunen työväenlehtikin (= Työmies), enempi kuitenkin Kansan Lehteä, tuota omaa äänenkannattajaa - -." ¹

2.4. Haapakosken työväenyhdistyksen perustaminen 1904

Haapakosken työväenyhdistyksen ensimmäinen perustamispäätös tehtiin kesällä 1903, mutta kesti lokakuuhun 1904 asti, ennen kuin varsinainen toiminta saatiin alkuun. Ensimmäinen yritys tehtiin luultavasti työväenpuhuja Juho Vatasen pitämässä kokouksessa Kalle Eklinin asunnossa kesällä 1903. Rohkeutta ei riittänyt asian omatoimiseen ajamiseen: ²

"Puuhassa kyllä oltiin viime kesänä perustaa työväenyhdistystä paikkakunnallemme, mutta ei ole sen jälkeen kuulunut enään siitä mitään, se oli ainoastaan hetken innostusta."

"Jatkakaamme työtä yhdistyksemme hyväksi. Siis ylös sekä miehet että naiset yhdessä taistelemaan."

Vastuksena olivat venäläisten sortotoimetkin: suomenkielisten yhdistysten toimilupia oli vaikea saada. Esimerkiksi Taulumäellä 1902 perustettu Jyväskylän pitäjän työväenyhdistys joutui odottamaan toimilupaa kaksi vuotta. Haapakoskelaiset käyttivätkin kiertotietä. Yhdistys liittyi Ruotsalaiseen työväenliittoon, jota ei valvottu yhtä tarkasti. Niinpä Ernest Heimonen anoi Vaasan lääninhallitukselta 13. toukokuuta 1904, "että työväestö Haapakosken sahalla Jyväskylän pitäjässä saisi yhtyä haaraosastona Ruotsalaiseen työväenliittoon nimellä Haapakosken

-----

1. Kansan Lehti 26.1.1904 ja 12.8.1905; Tapiola 1968, s. 81; Siiri Honkosen (s. 1896) haastattelu (Olli Lehtonen 1984).
2. Kansan Lehti 26.1. ja 31.3.1904; Lehtonen Ville, Piirteitä Jyväskylän pitäjän työväenliikkeen vaiheista vuosisadan vaihteen tienoilta vuoteen 1936. Käsikirjoitus 1936 (VTYA:ssa), s. 104 - 105.

työväenyhdistys." Ilmeisesti tähän anomukseen saatiin syksyllä myönteinen vastaus, koska yhdistyksen varsinainen perustamiskokous pidettiin Haapalahden talossa 5. lokakuuta 1904. Ensimmäiseksi puheenjohtajaksi valittiin kaupanhoitaja Valdemar Raidén ja varapuheenjohtajaksi muurari Salomon Oksanen. Raidén oli samana vuonna muuttanut paikkakunnalle, joten hänen panoksensa perustamistyössä näyttää keskeiseltä.¹

Varsinaista luetteloja yhdistyksen perustajista ei ole säilynyt. Saadaksemme esille perustajien taustaa, käsittelemme tässä perustajajäseninä vuoden 1904 aikana yhdistyksen eri tehtäviin valittuja. Heidän taustastaan nähdään, että sahamiesten ja heidän perheenjäsentensä osuus oli huomattava. Lisäksi oli itsellisiä, jotka asuivat sahayhtiön mailla, siis ilmeisesti myös osaksi työsuhteessa sahalla. Tässä esitetyt henkikirjojen ammattinimikkeet eivät ole täsmällisiä, joten näillä itsellisillä saattoi olla säännöllinenkin työsuhde.

Haapakosken työväenyhdistyksen perustajat²

Nimi	Synt.vuosi	Tehtävä	Kirjoilla: Jyv. pitäjässä (J), Laukaassa (L)
Sahatyömiehet			
Herman Mäkinen	1876	Johtok.jäsen	L
Kalle Perttunen	1871	Johtok.jäsen	J
Matti Suuronen	1879	Johtok.jäsen	L
Johan F. Semberg	1863	Johtok.jäsen	L
Matti Utter	1979	Huvitoimik.jäsen	L
Juho Tissari	1882	Huvitoimik.jäsen	J
Lauri Leinonen	1860	Alustaja	L
Jalmari Alho	1868	Lehtitoimik.jäsen	J
Oskar Ekman	1878	Agit.toimik.jäsen	J
Onni Vilppunen	1884	Huvitoimik.jäsen	L

-
1. VTYA, Haapakosken ty:n kansio, Ote lääninkanslian supliikkidiariasta 1904 n:o 428/13.5.1904; Siiri Honkosen (s. 1896) haastattelu (Olli Lehtonen 1984).
  2. JyMA, Laukaan kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto, Jyväskylän pitäjän ja Laukaan henkikirja 1904; VTYA, Haapakosken ty:n pk. 1904. Pöytäkirjassa etunimistä on vain alkukirjain, mikä lisää virheiden mahdollisuutta. Herman Rutasia henkikirjassa on kaksikin. Tähän on otettu heistä vanhempi.

Nimi	Synt.vuosi	Tehtävä	Kirjoilla	Ammatti
Sahatyöläisten perheenjäsenet				
Hilda Manninen	1852	Huvit.varajäsen	L	Sahamiehen vaimo
Lyydia Riipinen	1879	Huvit.varajäsen	L	Sahamiehen tytär
Miina Utter	1874	Huvit.varajäsen	L	Sahamiehen vaimo
Sigfrid Oikarinen	1883	Huvit.varajäsen	J	Sahamiehen tytär
Selma Puttonen	1887	Huvit.varajäsen	J	Työläisen tytär
Selma Ekman	1865	Huvit.varajäsen	J	Sahamiehen vaimo
Muut sahayhtiön mailla asuneet				
Oskar Moilanen	1870	Johtok.jäsen	J	Itsellinen
Kalle Seppänen	1870	Agit.toimik.jäsen	J	Mäkitupalainen
Otto Peltonen	1885	Huvitoimik.jäsen	J	Itsellinen
Emil Tuominen	1873	Huvitoimik.jäsen	J	Mäkitupalainen
Amanda Tuominen	1880	Huvit.varajäsen	J	Mäkitupal.vaimo
Emil Parkkonen	1880	Lehtitoimik.jäsen	J	Itsellinen
Saha-alueen ulkopuolella Haapakoskella asuneet				
Valdemar Raidén	1873	Puheenjohtaja	J	Kaupanhoitaja
Salomon Oksanen	1866	Varapuheenjohtaja	J	Muurari
Kalle Hagman	1876	Kirjuri	J	Leipuri
Juho Hagman	1874	Huvitoimik.jäsen	J	Irtolainen
Kalle Eklin	1853	Johtok.jäsen	J	Mäkitupalainen
Herman Rutanen	1856	Johtok.jäsen	J	Mäkitupalainen
Kirjoilla muualla				
Juho Raja-aho		Lehtitoimik.jäsen		
Leonard Vilppunen		Johtok.jäsen		
Ernest Heimonen		Johtok.jäsen		

Näistä 31 perustajajäsenestä oli sahatyömiehiä ja heidän perheenjäseniään 16 sekä muita sahayhtiön mailla asuneita 6. Jäsenistön pääosa on siis ollut sahalaisia. Silmäänpistävää kuitenkin on se, että yhdistyksen johtotehtävät olivat sahasta riippumattomien käsissä. Tämä viittaa siihen, että sahalaisilla ei ollut riittävästi rohkeutta ruveta luottamustehtäviin. Sahan työnjohtajia ei ollut perustajajäsenissä - päinvastoin kuin Suolahdessa, jossa työnjohtajilla oli tärkeä rooli

työväenyhdistyksen alkuvaiheissa.¹ Iältään perustajajäsenet olivat 17-vuotiaasta 52-vuotiaaseen, keskimäärin 31 vuotta. Johtokunnan jäsenten keski-ikä oli 36 vuotta.

Luettelossa on vielä esitetty perustajien kotikunta. Haapakosken koillisosa kuului Naissaarta myöten Laukaaseen ja siten osa yhdistyksen jäsenistä käytti myöhemmin eduskuntavaaleissa äänioikeuttaan Laukaan Seppälän äänestysalueella. Yhdistyksellä on ollut hiukan mielenkiintoa Laukaan kunnalliselämäänkin. Perustajista 19 asui Jyväskylän pitäjän ja 9 Laukaan puolella. Laukaan puoleiset olivat työssä lähinnä Petäjäsahalla, joka sekin sijaitsi Laukaan kunnassa.²

Haapakoski tarjosi sulan veden aikana työtä myös uittotyömiehille lauttausyhdistyksen erottelutyömaalla. Paikkakunnan itselliset ja mäkitupalaiset olivat useasti juuri erottelutyöläisiä. Perustajien luettelossa itsellisinä tai mäkitupalaisina esitetyt eivät silti kaikki olleet tukkimiehiä. Varsinkin ne, jotka asuivat sahayhtiön mailla, olivat luultavasti työssäkin sahoilla. Näistä ainakin Emil Parkkosen tiedetään olleen sahalla työssä.³

Uittotyömiehiä kuului jatkuvasti työväenyhdistykseen, kunnes keväällä 1908 lauttausyhdistyksen johto kieltäytyi ottamasta Haapakosken työväenyhdistyksen jäseniä työhön. Tällöin työväki rupesi lakkoon. Lakko laajeni koko yhtiöön heinäkuussa, mutta yritys kilpistyi muutamassa viikossa työnantajan otettua uudet miehet lakkolaisten tilalle. Rikkureiksi katsottujen tulokkaiden ja työväenyhdistyksen välit tulehtuivat tämän välikohtauksen aikana niin, ettei yhdistykseen kuulunut moniin vuosiin uittotyöväkeä.⁴

Haavojen umpeutuminen näyttää alkaneen vasta 1915, jolloin työväen-

-
1. Päärnilä Ossi, Työn, tasa-arvon ja rauhan puolesta. Suolahden työväenyhdistys 1905 - 1980. Jyväskylä 1982, s. 17.
  2. Kunnanrajasta katso Lappalainen Jussi T., Pitäjän synty ja aluemuutokset. Jyväskylän maalaiskunnan kirja. Jyväskylä 1977, s. 56 - 58.
  3. SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, I C 2.2., Emil Parkkosen haastattelu.
  4. Pääskynen 1974, s. 46 - 47.

yhdistyksen jäseniksi hyväksyttiin kaksi rikkurina ollutta tukkimiestä. Erottelutyömaalla valvojana toiminut Aukusti Huovilainen liittyi yhdistykseen tammikuussa 1918. Hän toimi työväentalolla ammattiinsa sopivassa tehtävässä, ovimiehenä, erottelemassa huveihin kelpaavia ja kelpaamattomia.¹

2.5. Suurlakko ja työväenyhdistyksen jakaantuminen

Työväenyhdistys aloitti taipaleensa myötätuulella. Perustettiin puhujaseura ja urheiluseura Jyry sekä järjestettiin iltamia. Vuoden 1905 puheenjohtajana toimi Oskari Moilanen ja kirjurina Kalle Hagman. Vähitellen alkoi tulla vaikeuksia. "Se ensimmäinen innostus, joka silloin vallitsi keskuudessamme, kun työväenpuhujaa Vatanen täällä esitelmiään piti, on ohi", valitti yhdistyksen kirjeenvaihtaja.² Vaikeuksien syynä oli aatteellinen erimielisyys. Työväenyhdistykseen oli liittynyt varsin runsaasti kristillismielisiä henkilöitä, joille sosialidemokratian Forssan ohjelman uskontopykälä oli vastenmielinen. Pykälässä vaadittiin kirkon ja valtion eroa sekä koulujen uskonnonopetuksen lopettamista. Kristilliset saattoivat silti liittyä työväenyhdistykseen, sillä yhdistys ei kuulunut puolueeseen vaan Ruotsalaiseen työväenliittoon. Kristilliset paheksuivat tanssin ja näyttämökappaleiden järjestämistä iltamissa. Heidän osuudestaan yhdistyksen jäsenistössä ei ole lukuja, mutta heitä on ollut ainakin sen verran, että riita alkoi paisua.³

Työväenyhdistys järjesti jo helmikuussa 1905 mielenosoitusmarssin Jyväskylään äänioikeusasian puolesta. Laajempi liike yleisen äänioikeu-

-
1. VIYA, Haapakosken ty:n pk. 20.6.1915 ja jäsenluettelo 1918; Aksel Nymanin (s. 1889) haastattelu (Olli Lehtonen 1983).
  2. VIYA, Haapakosken ty:n pk. 21.1.1905; Kansan Lehti 9.3. ja 12.8.1905.
  3. Kansan Lehti 1.4.1905.

den toteuttamiseksi syntyi loppusyksyllä. Venäjältä Suomeen levinnyt suurlakko tuli täällä kansalliseksi liikkeeksi, jossa sosialidemokraateilla oli keskeinen osa. Lakko levisi Jyväskylään 31. lokakuuta. Samana tai seuraavana päivänä työläiset pysäyttivät Haapakosken sahat. Viikon verran kestänyt lakko synnytti suuren innostuksen. Työväenyhdistyksen jäsenmäärä kasvoi 40:stä 140:een. Samalla kun sosialistit saivat joukkovoimaa ja uskallusta, suhde kristillisiin alkoi uudelleen kärjistyä. "Osa joukosta tahtoo olla esteenä nykyajan vaatimuksia ajettaessa", kirjeenvaihtaja napautti. Sosialistit olisivat halunneet lakon vapauttamissa oloissa liittyä Sosialidemokraattiseen puolueeseen, mitä kristilliset kiivaasti vastustivat. ¹

Suurlakko suuntasi yhdistyksen toimintaa ulospäin. Vaikka jo keväällä 1905 oli järjestetty kävelyretki Kanavuoreen, ei silloin vielä kaivattu lippua. Marraskuun puolivälissä lippuasiasia tuli esille: ²

"Päätettiin laittaa lippu Haapakosken työväen yhdistykselle, kun on ensin saatu tieto siitä, onko se luvallinen laittaa ilman kuvernöörin luvatta. Lippu päätettiin laittaa punasesta kankaasta ja siihen siniset kirjaimet."

Kuukauden kuluttua rohkeutta oli kertynyt tarpeeksi, ja lipun valmistaminen alkoi: ³

"Päätettiin laittaa lippu Haapakosken työväen yhdistykselle. Lippu laitetaan punasesta lippukankaasta ja siihen valkoset kirjaimet. - - Kirjaimet päätettiin laittaa 1 1/2 centtiä leveästä silkkinauhasta, ja lippuun kuuluvaksi päätettiin 4 kirjainta, J H T y."

Socialidemokraattisen puoluehallinnon ohjeiden mukaan oli valmistauduttava uuteen suurlakkoon siltä varalta, että esitetyt vaatimukset

1. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 18.2.1905; Kansan Lehti 9.2.1906; Lehtonen 1936, s. 104; Soikkanen 1975, s. 78 - 81.
2. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 15.4. ja 18.11.1905.
3. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 16.12.1905.

eivät toteutuisi. Järjestävän komitean puheenjohtajana toimi Eetu Salin. Punakaartien perustaminen oli tärkeä osa valmistautumista. Haapakoskellekin perustettiin ohjeiden mukaan joulukuussa "suojelustoimikunta". Samalla päätettiin lähettää J. F. Semberg vuodenvaihteessa Helsingissä pidettävään äänioikeusmarssiin.¹ Tuliaisinaan pääkaupungista Semberg varmaankin toi siellä vallinnutta radikaalia henkeä. Haapakosken "punasen kaartin" johtajiksi valittiin tammikuussa Semberg, Salomon Oksanen, Jalmari Alho ja J. Nieminen. Heistä ainakin Sembergillä oli tiettävästi sotilaskokemusta. Kaartin toiminnasta ei ole enempää tietoja, mutta luultavasti se jäi vähäiseksi. Jyväskylässäkään ei kaarti toiminut mainittavasti enää maaliskuun jälkeen.²

Suurlakon aikana sattui Haapakoskella tapaus, joka lopullisesti jakoi työväenyhdistyksen kahtia. Kaupat olivat lakon aikana avoinna, koska niiden omistajat toimivat myyjinä. Ainoa palkkatyöntekijä oli Valdemar Raidén. Häntä vaadittiin sulkemaan liikkeensä. Raidén ei periaatteessa ollut lakkoa vastaan, mutta lahjakkaana kauppaneuhana hän ei halunnut olla ainoa kaupansa sulkeva. Lisäksi hän oli aikeissa ostaa liikkeen lähiaikoina Thure Wessmanilta, eikä siksi halunnut ärsyttää Wessmania. Lakkotoimikunta taas tulkitsi Raidénin aikeet rikkuruudeksi, ja Salomon Oksanen uhkasi sulkea kaupan naulaamalla oven kiinni. Oksasen ja Raidénin kiistely - jota nähtävästi oli seuraamassa suuri yleisöjoukko - siirtyi lopulta uskontoasiaan. Kiivastuneena Oksanen julisti, että hänen ruumiinsa saa kuoleman jälkeen viedä vaikka Haapasuohon. Se herätti suurta pahennusta yleisön joukossa. Raidén ei sen jälkeen enää millään lailla osallistunut työväenyhdistyksen toimintaan. Hän käytti järjestelykykynsä sittemmin Haapakosken kristillisen työväenyhdistyksen hyväksi.³

Haapakoskella suurlakko ei siis merkinnyt sellaista työväenliikkeen

-
1. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 16.12.1905; Laine Y. K., Suomen poliittisen työväenliikkeen historia I. Helsinki 1954, s. 303 - 304.
  2. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 20.1.1906; Tapiola 1968, s. 100 - 101.
  3. Siiri Honkosen (s. 1896) haastattelu (Olli Lehtonen 1984).

vapauttavaa ja rohkaisevaa askelta kuin muualla. Yhdistystä jäi edelleenkin kalvamaan suhde kristillisyyteen. Silti lakko Haapakoskellakin tutustutti työväen lakkoaseeseen ja joukkotoimintaan. Lakko hyödytti työväenyhdistystä myös siten, että työväenliikkeen kokonaisvoima kasvoi ja vaikutusmahdollisuudet lisääntyivät sitä kautta. Jyväskylän pitäjäänkin syntyi lakkoa seuranneen vuoden aikana yhdeksän uutta työväenjärjestöä kahden vanhan työväenyhdistyksen tueksi. Sen sijaan Korpilahden kunnan Säynätsalon saha - joka patriarkaalisuudessaan oli Haapakosken kaltainen - pysyi järjestötoiminnan ulkopuolella vuoteen 1909 asti. ¹

Liittyminen sosialidemokraattiseen puolueeseen olisi lakon jälkeen käynyt sikäli helposti, että yhdistystoiminta oli vapautunut sortovuosien kahleista. Tämä askel otettiin kuitenkin vasta vuoden miettimisajan jälkeen. Päätöksen esteenä oli edelleen puolueohjelman uskontopykälä. Jyväskylän seudulla oli ehkä yleisemminkin sovinnollisempi suhde kirkkoon, sillä Jyväskylän työväenyhdistys oli 1903 Forssan kokouksen edustajaa evästäessään vastustanut pykälää. Pitäjän puolella myös Vesangan ja Jyväskylän pitäjän työväenyhdistykset kiistelivät perustamisaikoinaan samasta asiasta. ² Kaikkein pisimmälle kiista vennyi kuitenkin Haapakoskella. Kesäkuussa 1906 yritettiin kompromissia, että yhdistys hyväksyy puolueohjelman kaikilta muilta osin, mutta ilmoittaa kannattavansa uskonnonopetusta. Silloin Raidénkin suostui palaamaan yhdistykseen. SDP:n nopea järjestäytyminen ja lähestyvät eduskuntavaalit tekivät näistä hankkeista lopun, sillä yhdistys oli jäämässä kaikkien sosialidemokraattisten organisaatioiden ulkopuolelle. Syksyn 1906 aikana perustettiin puolueen piiri- ja kunnallisjärjestöt. Piirilehti Sorretun Voima aloitti säännöllisen ilmestymisen alkusyksyllä 1906. Niinpä Haapakosken työväenyhdistys teki äkkiä marraskuussa 1906 päätöksen, että puolueohjelma hyväksytään. Se merkitsi, että

1. JyMA, Työväen Sivistysliiton työväenperinnekeräys, Olli Lehtosen aineisto, Säynätsalon haastattelut; Lehtonen Olli, Jyväskylän maalaiskunnan sosialidemokraattinen liike 1902 - 1982. Käsikirjoitus 1983.

2. Tapiola 1968, s. 90; Lehtonen 1983.

erottiin Ruotsalaisesta työväenliitosta ja liitettiin Sosialidemokraattiseen puolueeseen. "Silloin lähti jäsenet että varvikko rapisi, meitä jäi jäljelle viisi, Semberg, Leinonen, Perttunen, Moilanen ja joku viides", on Oskari Moilanen muistellut.¹ Toisaalta erilinjaisten eroaminen selkeytti yhdistyksen aatteellista suuntaa.

Kristillisyyden ja työväenliikkeen näkemyksiä sovitteli julkisuudessa yhteen Keski-Suomen Sosialisti -niminen sanomalehti, joka ilmestyi 1906 - 1907. Se pyrki ajamaan "köyhän kansan todellista parasta, mutta ei tulevansa kannattamaan luokkavihan lietsomista köyhälistön keskuuteen." Täavoitteissaan se oli lähellä nuorsuomalaisia.² Haapakoskelaisia ei tiettävästi ollut tämän lehden osakkeenomistajina.³

-
1. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 9.6. ja 18.11.1906; Sorretun Voima 5.10.1906; Lehtonen 1936, s. 104 - 105 (Oskari Moilasen haastattelu).
  2. Tommila Päiviö, Keski-Suomen lehdistö 2 (1886 - 1917). Jyväskylä 1973, s. 386 - 387.
  3. Sorretun Voima 13.4.1908.

3. TYÖVÄENLIIKE AVAAMASSA VÄYLIÄÄN (1905 - 1914)

3.1. Työväentalon rakentaminen ja suhde Kristilliseen työväenyhdistykseen

Jo työväenyhdistyksen ensimmäisen toimintavuoden aikana saatiin ratkaisu toimipaikka-asiaan. Aluksi oli kokoonnuttu väliaikaisesti leipuri Hagmanin asunnossa, ja tarkoitus oli ruveta oman talon rakentamiseen, kun rakennustoimikuntakin oli valittu. Toimitila ostettiin kuitenkin valmiina kesäkuussa 1905 torppari Kalle Saramäeltä 1300 markalla. Tontin omisti Haapalahden isäntä August Lievonen. Tämä Kauppala-niminen talo sijaitsi Wessmaninmäessä Lindströmin leipomon alapuolella, Jyväskylän tien eteläpuolella. Tontilla oli useita rakennuksia, joista suurin tupa jäi yhdistykselle ja muut 6 asuntoa vuokrattiin. Huoneisto ei kuitenkaan soveltunut suuriin kokouksiin, joten ratkaisu oli väliaikainen. Iltamia ja suuria kokouksia saatettiin pitää rakennuksen kylmässä makasiinissa. ¹

Varsinaisen työväentalon rakentamiseksi hankittiin ensin Saramäeltä viereisenkin tontin vuokraoikeus. Vuokra Haapaniemen isännälle oli 25 mk vuodessa, ja sopimus oli solmittu 50 vuodeksi. Muutaman vuoden päästä yhdistys havaitsi sotkeutuneensa tietämättään melkoiseen kiistaan tontin vuokraoikeudesta. Saramäki oli nimittäin tehnyt vanhemmasta tontista itsellisen Gabriel Raatikaisen kanssa sellaisen sopimuksen, että vuokraoikeus siirtyisi myöhemmin Raatikaiselle. Vanha tontti oli tämän takia joulukuusta 1912 maaliskuuhun 1914 menetettyinä, kunnes hovioikeus palautti hallinnan yhdistykselle. ²

Rakennusrahaston kartuttamiseksi järjestettiin elokuussa 1906

1. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 29.4.1905; Yhdistyksen kansio, Saramäen vuokrasopimus 25.1.1896; Kansan Lehti 27.5.1905 ja Sorretun Voima 15.10.1906.
2. JyMA, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän käräjäkunta, Syyskäräjäin 1908 pk. 22.Š. ja Välikäräjäin pk. 21.10.1912; VTYA, Haapakosken ty:n pk. 8.3.1914.

Haapakosken koululla "kansanhuvit ja arpajaiset", jotka tuottivat nettotuloa 603 mk. Kahtena seuraavana vuonna kesäjuhlat tuottivat vuosittain yli 500 mk, ja senkin jälkeen arpajaisia pidettiin vuosittain. Saha seisautettiin arpajaisten ajaksi. Vuonna 1907 rakennettiin erityinen arpajaislava.¹ Pienempiä tuloja yhdistys sai iltamista kuukausittain 20 - 50 mk ja asukkailta vuokratuloja 20 mk. Amerikan-suomalaisille lähetetyllä keräyslistalla saatiin 15 mk, muilla keräyslistoilla 100 mk ja jäseniltä lainaksi 500 mk. Näin kertyneistä varoista siirrettiin vuoden 1908 aikana rakennusrahastoon 1263 mk, joiden käytöstä ei valitettavasti ole tilitystä.²

Helmikuussa 1908 valittiin työväentalon rakennustoimikunta, jonka esimieheksi tuli Kalle Seppänen. Työväentalon rungoksi ostettiin Puhdaspuhjasta Basilius Pitkältääholtta vanha tupa. Rakennus tehtiin Jyväskylän tien koillispuolelle Wessmaninmäkeen. Suuri osa rakennustyöstä tehtiin palkkatyönä. Urakoitsjoina olivat Juho ja Nestori Niemelä, joille maksettiin työn valmistuttua kummallekin 1050 mk. Muita työpalkkoja on yhdistyksen tileistä maksettu 612 mk (noin 220 työpäivää) sekä rakennustarvikkeita 700 mk. Pitkälleaholle maksettiin syyskuuhun 1910 mennessä rakennushirsistä korkoineen 2440 mk. Kokonaiskustannukset olivat siten yli 7000 mk. Summa on melko suuri, jos verrataan esimerkiksi Suolahteen, jossa työväentalon rakennustarpeet maksoivat 1853 mk ja suurin osa työstä tehtiin talkoilla.³

Työväentalo valmistui käyttökuntoon vuoden 1908 lopussa. Kunnan alueella se oli kolmas työväentalo, sillä samana vuonna olivat Keljon ja Jokivarren työväenyhdistykset saaneet talon.⁴ Haapakoskelaisten talo tosin oli vielä keskentekoinen, mutta vuokratulojen saamiseksi

-
1. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 15.7.1906 ja 16.6.1907; Sorretun Voima 20.7.1906.
  2. VTYA, Haapakosken ty:n tilit 1907 - 1908.
  3. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 10.2.1908 ja tilit 1908 - 1910; Lehtonen 1936, s. 45; Päärmilä 1982, s. 25.
  4. Keljon ty: Työn Voima 26.11.1931, jonka mukaan talo ostettiin valmiina maaliskuussa 1908; Jokivarren ty: Sorretun Voima 3.6.1908.

talo yritettiin saada väliaikaisesti käyttökuntoon. Urakoitsijat tekivät töitä kevääseen 1909 asti. Kesän ja syksyn aikana tehtiin vielä eristyksiä ja pihan tasausta. Kamiina tuotiin taloon tammikuussa 1910, joten vasta sitten voi sanoa talon tulleen valmiiksi. ¹

Huopakattoisessa talossa oli sali, hellahuone ja puhvettihuone. Erillistä näyttämöäkään ei ollut, vaan koroke tehtiin tarvittaessa pukien päälle salin päähän. Se pienensi salin tiloja ja siten myös iltamien tuottoa, joten hyvin pian lienee herännyt ajatus talon laajentamisesta. Hellahuoneeseen oli talon eteläpäädyssä eri sisäänkänti, koska huone oli tarkoitettu vahtimestarin asunnoksi. Ensimmäinen vahtimestari ("taloudenhoitaja") oli maaliskuussa 1909 toimeen valittu Elis Hult. Tosin jo vanhassa rakennuksessa oli "isännöitsijä", joka vastasi rakennuksesta ilmaista asumista vastaan. Tätä tointa olivat hoitaneet Hilarius Halttunen ja Johan Lusti. ²

Kristillismieliset perustivat helmikuussa 1908 Valdemar Raidénin johtamana Haapakosken kristillisen työväenyhdistyksen. Kristillisten kirjeenvaihtaja lähetti kokouksesta selostuksen Työkansa-lehteen. Kirjoituksesta ilmenee, miten uuden yhdistyksen perustaminen närkästytti sekä vapaakirkollisia että sosialidemokraatteja. Kristillistä työväenliikettä ja vapaakirkollisia erotti suhtautuminen kansankirkkoon: ³

"Sosialidemokraatit olivat lukuisasti saapuneet lyömään hajalle - - koko homman. - - Syyttivät he kr. työv. yhdistystä porvariensa hommiksi ja että niillä värvätään suomettarelaisille vaalikarjaa. - - Olipa kokoukseen saapunut muuan kakkulanokkainen vapaakirkollissaarnaaja, kansankirkkomme kiivaimpia vihollisia, joka sekin kiivaasti - - koet-

-
1. VIYA, Haapakosken ty:n pk. 21.3.1909 ja tilit 1908 - 1910.
  2. VIYA, Haapakosken ty:n pk. 20.1.1905, 15.12.1907 ja 21.3.1909; Aksel Nymanin (s. 1889) haastattelu (Olli Lehtonen 1983).
  3. Työkansa 27.4.1908.

ti leimata kr. työv. yhdistyksen kantaa epäilyttäväksi ja ahdasmieliseksi. Sekös oli sosialidemokraateille voitaleipää ja puhetta säästettiin monilla hyvähuudoilla. - - (Vapaakirkollisten) lahkolaisoppien hedelmää on, - - ettei muka kristityn sovi ottaa osaa poliittiseen toimintaan."

Luultavasti kirjoituksen on laatinut juuri Raidén. Näiden aikojen muihin yhdistysmiehiin verrattuna hän oli ihmeen sujuvasanainen kirjoittaja ja ilmeisesti myös samanveroinen puhuja, koska hänet oli kelpuutettu Jyväskylässäkin työväenyhdistyksen puhujaksi.¹

Kristillinen työväenyhdistys aloitti sekin toimitalon rakentamisen. Rakennustoimikunta asetettiin toukokuussa 1908, joten paikkakunnalla oli yhtäaikaisesti tekeillä kaksi seurantaloa. Kristillisten talo valmistui ensiksi, sillä se vihittiin käyttöönsä jo marraskuussa. Talo sijaitsi huikan työväentaloa syrjempänä, Raidénin kaupasta Savonmäkeen päin. Talo oli kaksikerroksinen, ja yläkerrassa asui vahtimestari Alma Bergqvist. Alakerran salin seinällä oli tunnus "Käsi työlle, sydän Jumalalle".²

Työväenyhdistys arvosteli Kristillisen työväenyhdistyksen toimintaa Sorretun Voimassa sillä perusteella, että talon tontti olisi myyjältä, 70-vuotiaalta leskeltä, saatu epäreilulla tavalla, ja että talo olisi rakennettu porvarien rahoilla. Työväenyhdistystä karvas-teli se helponnäköinen tapa, jolla kristilliset talonsa saivat, kun se itse oli joutunut mm. tontin hallinnasta riitoihin. Koska Kristillinen työväenyhdistys ei järjestänyt talollaan huvitilaisuuksia, se ei ollut taloudelliselta kannalta kovin suuri työväentalon kilpailija. Sen sijaan perhejuhliin ja erilaisiin kokouksiin vuokrattiin molempia taloja.³

-----
1. Tapiola 1968, s. 81.

2. Työkansa 25.5. ja 17.8.1908; Siiri Honkosen (s. 1896), Hilja Niemisen (s. 1898) ja Siiri Lahden (s. 1900) haastattelut (Olli Lehtonen 1983 - 1984).

3. Sorretun Voima 11.5.1908 ja 17.2.1909.

Tuntuu mahdolliselta, että Kristillinen työväenyhdistys sai talohankkeeseensa joltakin taholta avustusta. Yhdistys rakensi talonsa melko nopeassa tahdissa, joten siinä lienee käytetty palkkatyöväkeä. Talon kustannukset ovat siten nousseet useisiin tuhansiin, ehkä työväentalon tavoin seitsemäänkin tuhanteen markkaan. Yhdistyksellä oli tuloja lähinnä hengellisistä iltamista, joista näyttää olleen tuloja noin 70 mk illalta.¹ Myös yhdistyksen jäsenistöltä on voitu saada avustusta, mutta vain rajallisesti. Mahdollisesti juuri uskonnollis-henkinen patruuna Salvesen rahoitti yhdistyksen talohanketta. Asiaa on kuitenkin vaikea todentaa, koska yhdistyksen arkistoa ei ole tietävästi säilynyt. Yhdistys oli jäsenenä Suomen kristillisen työväen liitossa, mutta sielläkään ei ole Haapakosken yhdistyksen asiakirjoja.² Kristillisen työväenyhdistyksen toiminta on rajoittunut Salvesenin kauteen, sillä radanrakennuksen alettua ja Salvesenin muutettua pois vuonna 1914 yhdistyksen toiminta sammui. SOK osti talon asunnoiksi vuosikymmenen lopussa ja siinä toimi sittemmin myös puhelinkeskus.³ Nykyisin talon paikalla on uimahalli.

3.2. Joukkokokouksia ja agitaatiota

Yleisten työväenkokousten järjestäminen tuli Haapakosken työväen tavaksi eri asioiden julkistamiseen. Vuoden 1905 suurlakon aikaiset joukkokokoukset olivat vakuuttaneet työväen siitä, että kokoukset ovat tehokkaita. Erityisesti alkoholikysymys sai työväen herkästi liikkeel-

-----

1. Työkansa 26.8.1908.
2. Suomen kristillisen työväen liiton arkisto, Liiton valtuuskunnan pk. 5.5.1908, jossa hyväksytty jäseneksi Haapamaen po. Haapakosken kr. työv. yhdistys.
3. Suoranta Marita, SOK:n vaikutus Vaajakosken teollisuuden kehitykseen ensimmäisen rakennuskauden aikana. Suomen hist. laudaturesitelmä 8.3.1968, s. 11.

le. Yhdistyksen naisosasto järjesti maaliskuussa 1907 - eduskuntavaalien alusviikolla - mielenosoituksen, jossa oli yli kolmesataa osanottajaa. Siinä vaadittiin kieltolain toteuttamista. Vapunpäivänä 1907 aloitettiin vielä paikallinen juomalakko vuoden 1908 lakon malliin. Siihen on kipinä voinut lähteä tammikuussa työväenyhdistyksen iltamissa esitetystä näytelmästä Juomalakko. ¹

Yleiset työväenkokoukset olivat vuosina 1907 - 1908 lähes kuukausittaisia. Marraskuussa 1907 työväkeä kutsuttiin käsittelemään kalavahtien erottamisasiaa, mutta kokouksesta muodostuikin juhlakulkue kieltolain hyväksymisen johdosta. Juhla oli kuitenkin ennenaikainen, sillä kieltolaki ei tullut voimaan. Syksyllä 1908 Haapakosken työväki vaati puolueen ohjeiden mukaan pidetyssä kokouksessa - yhtäläisen kunnallisen äänioikeuden toteuttamista ja uhkasi suurlakolla, mikäli asiaa vielä viivytettäisiin. Lokakuussa työväki päätti ryhtyä maitolakkoon protestiksi maidon hinnankorotukselle. Maidonostolakko kuitenkin epäonnistui "rikkurien takia". Kokouksissa vastustettiin sortokauden ilmenimiä, esimerkiksi lokakuussa 1907 paheksuttiin kokoontumisvapauden rajoituksia. Paikallisiakin kysymyksiä käsiteltiin: edellä mainitun kalavahtiasian lisäksi yleinen työväenkokous käsitteli joulukuussa 1907 lainakirjastoasiaa. ²

Vappujuhlia yhdistys vietti yleensä Jyväskylässä. Haapakoskelta lähdettiin aamulla marssimaan Taulumäelle, jossa maalaiskuntalaiset koontuivat samaan riviin. Vuoden 1908 vapun valmistelusta tehtiin yhdistyksessä seuraavat päätökset: ³

"Päätettiin pitää vappu vapaana yksimielisellä päätöksellä. Pyytämään isännistöltä sahan seisomiseen vappuna valittiin K. Majuri ja S. Pitkänen. Päätettiin mennä kaupunkiin viettämään vappujuhlaa. Päätettiin tilata vappumerkkiä 200 kappaletta. Valittiin airueita, johon tuli Timo

1. Sorretun Voima 28.1., 8.3. ja 24.5.1907.

2. Sorretun Voima 4.9., 16.10., 1.11., 6.11. ja 9.12.1907 sekä 23.10.1908.

3. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 19.4.1908.

Pekkanen, K. Nieminen, O. Liekkinen, K. Keikkala, E. Heimonen. "

Vuosina 1909 - 1913 yhdistys ei osallistunut Jyväskylän vappuun, vaan juhlaa vietettiin Haapakoskella. Syyksi voisi arvella, että paikallisiin juhliin saatiin mukaan sellaisiakin, jotka eivät pitkälle Jyväskylän-marssille olisi lähteneet. Vuodesta 1914 lähtien osallistuttiin jälleen kaupungin juhliin, koska rautatienrakentajat olivat huomattavasti lisänneet marssihalukkaita. ¹

Sosialidemokraattinen puolue oli ehtinyt rakentaa vahvan organisaation maaliskuussa 1907 pidettyihin ensimmäisiin eduskuntavaaleihin mennessä. Tarvittiin vain voimien keskittämistä vaalityöhön mahdollisimman monen äänestäjän saamiseksi vaaliuurnille. Vaalipuhujien saamiseksi työväenyhdistys maksoi piirijärjestön agitaatorihastoon 5 - 10 mk kuukaudessa. Piirijärjestö oli palkannut 14 agitaattoria vaalityöhön. Lisäksi oli paikallisia puhujia. Jyväskylän pitäjän agitaattorin tehtävää hoitivat Emil Lehén ja Juho Lehtinen. Muidenkin puolueiden asiamiehiä liikkui, sillä elokuussa 1906 yhdistys valitti "valkoliivisestä herrasta, joka täällä esiintyy työväen puhujana." Kyse lienee ollut Kristillisen työväenliiton asioilla liikkuneesta Antti Kaarnees-
ta. ²

Vaalien suoritustapa oli näytettävä asiaan harjaantumattomalle työväelle kädestä pitäen. Marraskuussa 1906 järjestettiin harjoitusvaalit, joissa Vanhasaha ja Koivusaha olivat eri vaalipiireinä omine lautakuntineen. Sadasta leikkivaalien äänestäjästä 24 "menetti äänensä" eli äänesti tahtoen tai tahtomattaan muita puolueita. Vaalien alusviikoilla työväenyhdistys valitsi kiertävän "vaalilipunneuvojan", jonka tuli viikon ajan kulkea talosta taloon opastamassa viivanvetoa. Neuvojana toimi Herman Peipponen. ³

-
1. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 18.4.1909, 17.4.1910, 13.3.1913 ja 19.4.1914.
  2. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 28.6.1906 ja tilit 1906 - 1907; Sorretun Voima 23.3. ja 10.10.1906; Tapiola 1968, s. 110.
  3. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 21.10.1906 ja 17.2.1907; Sorretun Voima 16.11.1906.

Haapaniemen äänestysalue käsitti Haapaniemen maakirjakylän ja osan Äijälän tilasta. Ensimmäiseen vaalilautakuntaan 1907 kuuluivat maanviljelijä J. F. Törnroos (pj.), talollinen Evald Peltonen, torppari Basilius Hokkanen, kaupanhoitaja Valdemar Raidén ja leipurin vaimo Ida Hagman. Varajäseninä olivat työnjohtaja Atte Rutanen ja työmies Robert Oikarinen. Työväenyhdistyksen väkeä heistä olivat tietävästi vain Raidén ja Hagman. Vaali suoritettiin Haapakosken koulussa Nais-
saassa. ¹

Eduskuntavaalien tulos oli kaiken valmistelutyön arvoinen: Jyväskylän pitäjässä puolue sai 75,2 % hyväksytyistä äänistä. Jyväskylän ympäristökunnista tuli yhtenäinen yli 70 prosentin kannatusalue. Kokonaisuudessaan puolue sai 80 kansanedustajanpaikkaa. Jyväskylän pitäjässä ääniosuus pysyi tasaisesti yli 70-prosenttisenä, kunnes puoluehajaannus vuonna 1922 jakoi äänestäjäkunnan kahtia. Haapakosken työväenyhdistyksestä ei ollut kansanedustajia. ²

Kristillisen työväenliiton riveihin siirtynyt kaupanhoitaja Valdemar Raidén asettui ehdokkaaksi vuoden 1908 eduskuntavaaleissa tunnukseksi "rauha, rakkaus ja oikeutta kaikille". Haapakoskella Raidén ja kaksi muuta kristillisten listaa saivat melko paljon kannatusta, kuten seuraava asetelma osoittaa:

Sosialidemokraattien ja Kristillisen työväenliiton saama äänimäärä Haapakoskella eduskuntavaaleissa 1908 ³

	Sos.dem.		Krist.työväki		Muut puolueet	
	ääniä	%	ääniä	%	ääniä	%
Haapaniemen äänestysalue	261	70,5	69	18,6	40	10,9
Seppälän äänestysalue	211	68,2	15	4,9	83	26,9

-
1. JyMA, Jyväskylän maalaiskunnan arkisto, I Cc 2, Kunnallislautakunnan pk. 27.8. ja 1.10.1906.
  2. Suomen Virallinen Tilasto, XXIX, Eduskuntavaalit 1907 - 1922; Soikkanen Hannu, Sosialismin tulo Suomeen. Porvoo 1961, s. 381 ja liitekartta.
  3. Sorretun Voima 10.7.1908.

Haapakosken kristillisen työväenyhdistyksen kannattajakunta oli siis runsaan 80 henkilön kokoinen. Muualla kristillisten kannatusosuus jäi pienemmäksi, sillä puolueelle tuli koko vaalipiirissä vain tuhatkunta ääntä. Raidénille eivät auenneet valtiopäivien ovet. ¹

Jyväskylän pitäjän sosialidemokraattinen kunnallisjärjestö perustettiin Taulumäellä lokakuussa 1906. Se toimi ahkerasti vaalityön parissa, mutta vuoden 1908 aikana sen toiminta vaimentui. Järjestöä koetettiin piristää siten, että sen toimipaikka siirrettiin tammikussa 1909 vasta valmistuneelle Haapakosken työväentalolle. Taulumäellä oli oltu väliaikaistiloissa, sillä Lohikosken työväentalo saatiin valmiiksi vasta keväällä 1909. Haapakoskesta ei sittenkään tullut pysyvää kunnallisjärjestön keskusta, sillä seuraavana vuonna toimipaikaksi valittiin Lohikoski. Vuosina 1912 - 1917 pitäjän kunnallisjärjestö oli yhdistyneenä kaupungin järjestön kanssa. Pitäjäläisten oma järjestö päätettiin elvyttää 1917 kahdesta syystä: vallankumousvuosi 1917 oli lisännyt järjestön voimavaroja ja valmistumassa ollut uusi kunnallislaki oli avaussa työväenliikkeelle paremmat mahdollisuudet vaikuttaa kunnalliselämään. ²

Haapakosken työväenyhdistys oli suurlakon jälkeen osaltaan levittämässä sivukylille sosialidemokraattista yhdistystoimintaa. Yhdistyksen alaosastoina ovat aloittaneet Toivakan, Oravasaaren ja Puhdas pohjan työväenyhdistykset. Niistä ensiksi on perustettu Toivakan yhdistys, joka hyväksyttiin alaosastoksi helmikuussa 1906, aluksi tosin ammattiosaston nimellä. Toivakka ei tähän aikaan ollut vielä saanut kunnallista itsenäisyyttä, vaan kuului Jyväskylän pitäjään. Haapakosken työväenyhdistyksen alaosastoiksi liittyivät myös helmikuussa 1907 perus-

1. Suomen Virallinen Tilasto, XXIX, Eduskuntavaalit 1908.

2. Lohikosken työväenyhdistyksen arkisto, Jyväskylän pitäjän sd. kunnallisjärjestön pk. 24.1.1909, 20.2.1910 ja 24.12.1911; Sorretun Voima 22.8.1917; Tapiola 1968, s. 112.

tettu Oravasaaren työväenyhdistys Edistys sekä Puhdaspuhjan työväenyhdistys, joka on ehkä perustettu jo vuoden 1906 lopussa. Sitä olivat Haapakoskelta perustamassa Herman Peipponen ja J. F. Semberg. Sivukyläliien yhdistykset itsenäistyivät Haapakosken työväenyhdistyksen holhouksesta melko pian. Haapakoskelaiset olivat siis vain auttamassa niitä alkuun. Yhteistyötä kyllä oli myöhemminkin: sivukyläläiset osallistuivat Haapakosken vappujuhliin ja osuuskaupan toimintaan. ¹

Työväenyhdistyksen vaikutus lähiympäristöönsä voidaan pelkistää kolmeen suuntaan: Jyväskylän suunta, uittoväylän suunta pohjoiseen ja etelään sekä Toivakantien suunta. Tärkein näistä oli tietysti Jyväskylän suunta, josta yleensä saatiin toiminnan virikkeet. Kunnallisasiatkin hoidettiin tässä suunnassa, Taulumäellä. Jyväskylään oli säännöllinen laivayhteys. ²

Vesiväylän suunnassa oli luontevaa pitää yhteyksiä. Lähimpänä väylällä oli Väinölän konepajalle suurlakon jälkeen perustettu Jokivarren työväenyhdistys. Jokivartelaisia ja haapakoskelaisia yhdisti erityisesti sama työnantaja, Kymin lauttausyhdistys, joka vuodesta 1919 omisti Väinölän konepajan. Yhteistyötä oli mm. siten, että suuriin juhliin kuten arpajaisiin osallistui laivalastillinen toisenkin yhdistyksen väkeä. Haapakoskelaiset esimerkiksi lähtivät Väinölä-laivalla Jokivarren työväentalon vihkiäisiin toukokuussa 1908. Pidemmällekin etelään oli yhteyksiä: haapakoskelaiset avustivat Korpilahden Rutalahden työväentalohanketta 25 markalla vuonna 1912. ³

Pohjoiseen päin oli yhteistyötä lähinnä Laukaan Seppälän työväenyhdistykseen. Tämä onkin ymmärrettävää, koska osa haapakoskelaisista kävi äänestämässäkin Seppälässä. Tienoo tunnetaan nykyisin paremmin

1. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 17.2.1906 ja 17.3.1907; Yhdistyksen kansio, Puhdaspuhjan ty:n vuosikertomus 1907; Lehtonen 1936, s. 50; Lappalainen, Pitäjän synti, 1977, s. 55. Tilikirjan 1908 merkintä "Pudasjoen ty." tarkoittanee Puhdaspuhjaa.
2. Lampinen 1977, s. 380 - 382; Puranen Aulis, Hevoskärryiltä auton penkille. Jyväskylän maalaiskunnan kirja. Jyväskylä 1977, s. 401 - 403.
3. Sorretun Voima 3.6.1908; VTYA, Haapakosken ty:n pk. 18.8.1912; Pääskynen 1974, s. 81.

Leppäveden nimellä. Seppälän yhdistys sai työväentalon 1909. Seppäläläiset osallistuivat ainakin 1908 Jyväskylän vappujuhliin haapakoskelaisten kanssa. Haapakoskelta taas tultiin usein Seppälän iltamiin, jonne marssittiin yhdistyksen lipun perässä.¹

Toivakan suuntaan Haapakosken työväenyhdistys levitti aktiivisesti työväenaatetta. Edellä mainitut Toivakan, Oravasaaren ja Puhdaspuhjan työväenyhdistykset toimivat sen alaosastoina. Jyväskylän - Pieksämäen radan rakennustyön alettua 1913 haapakoskelaisille tuli uusi liikkumissuunta, Leppälahden ja Lievestuoreen seutu. Nuoriso-osasto kulki tammikuussa 1916 Lievestuoreella ja Niemisjärvellä esittämässä näytelmää Lalli. Nuoriso-osasto järjesti yhteiset kesäjuhlat 1916 Savion ja Lievestuoreen osastojen kanssa sekä 1917 Leppälahden osaston kanssa. Lievestuoreelle valmistui työväentalo kesällä 1915.²

3.3. Naisosasto ja Ihanneliiton osasto

Naisten osuus Haapakosken työväenyhdistyksen perustamisessa näyttää vähäisteltä, sillä vain huvitoimikunnan varajäseniksi huolittiin naisia. Tässä oli suuri ero Suolahteen verrattuna: siellä johtokunnassa oli suurlakon jälkeen puolet naisia. Tosin Suolahden työväenyhdistyksen jäsenistö oli selvästi miesvoittoinen. Haapakoskella naisten saaminen mukaan tuotti vaikeuksia. Yhdistys yritti perustaa vuonna 1905 "käsityöseuraa", mutta asia siirtyi kokouksesta toiseen. Suurlakon jälkeen annettiin Ida Hagmanille tehtäväksi hankkia naisjäseniä. Tulos oli, että vuoden 1906 jäsenluettelossa 154 nimen joukossa on jo 13 naista. Jäsenmaksu oli naisten osalta alennettu 15 penniin kuukau-

-
1. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 23.3.1907; Sorretun Voima 29.4.1908; Andersson Päivi, Pihlajaveden työväentalojen merkitys maaseutuväestön kontakti- ja vuorovaikutustilanteissa vuoteen 1969 asti. Jyväskylän yliopisto, Etnologian laitos. Tutkimuksia 16. Jyväskylä 1983, s. 126.
  2. VTYA, Haapakosken sd. nuoriso-os:n pk. 30.3.1916; Sorretun Voima 20.8. ja 31.12.1915 sekä 20.6.1917.

nessa. Silti naisten osuus yhdistyksen päätöksentekijöissä pysyi vähäisenä.¹

Keuruulainen Maria Raunio piti 5. helmikuuta 1907 Haapakoskella puhetilaisuuden, joka oli tähdätty naisten innostamiseen vaaliuurnille ensimmäisissä eduskuntavaaleissa. Samalla keskusteltiin naisosaston tarpeellisuudesta ja valittiin asiaa valmisteleva toimikunta. Naisosaston perustamiskokous pidettiin 17. helmikuuta ja puheenjohtajaksi tuli Eriikka Paananen. Maria Raunion puhekierroksella syntyi naisosastoja myös Saarijärvelle ja Jokivarteen. Jyväskylän työväenyhdistyksen naisosasto oli perustettu tammikuussa 1906. Raunion työn tehokkuudesta kertoo sekin, että hänet valittiin eduskuntaan, jossa hän toimi vuosina 1907 - 1909.²

Naisosaston perustamisvaihe kesti kauan, mutta sitten osastosta tuli varsin terhakas. Alkukankaluudet johtuivat ehkä eniten uskontoasiasta käydystä väittelystä, mutta myös sahan patriarkaalisesta hengestä ja vähäisestä naistyöpaikkojen määrästä. Perustamisvaiheen aikana osastolla oli kaksi näyttävää esiintymistä, maaliskuun 1907 alussa juomalakkomarssi Haapakoskella ja vappumarssi 1907 Jyväskylässä. Maaliskuun mielenosoituksessa oli lehtitiedon mukaan erikoisen suuri määrä osanottajia, 145 naista ja lähes parisataa miestä. Jyväskylän vappujuhlassa pitäjäläiset naisosastot, Lohikoski, Haapakoski ja Jokivarsi, erottuivat joukosta punaisine lippuineen.³

Parhaiten naisosaston aatteellisesta sisällöstä kertovat sen kokouksissa herätetyt keskustelunaiheet. Niistä selvästi keskeisin oli, "mitä varten naisia pidetään miesten töissä pienemmällä palkalla". Eduskuntaan valittuja evästettiin viemään eteenpäin vanhuudenvakuutus-

1. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 18.11.1905 ja jäsenmaksujen kantokirja 1906; Päärnilä 1982, s. 20.
2. VTYA, Haapakosken ty:n naisosaston pk. 5.2. ja 17.2.1907; Sorretun Voima 20.2. ja 27.2.1907; Tapiola 1968, s. 126 - 128.
3. Sorretun Voima 8.3. ja 3.5.1907; Ahvenainen 1975, s. 86.

ta, äitiysvakuutusta, kansakoulupakkoa ja "lopulta koko sosialistien ohjelma". Naisosasto teki aloitteita kunnallekin: ilmaista kätilön-apua anottiin 1909 ja kouluruokailun järjestämistä varattomille lapsille 1916. Kumpikaan aloite ei suoraan johtanut tuloksiin, vaikka kouluruokailu otettiin kunnallisjärjestönkin vaatimuslistalle.¹

Naisilla oli jatkuvasti tehtävänä "naisten työt" kuten leipominen, myyjäistuotteiden ompeleminen ja perheiltamien järjestäminen. Iltamaravintolaan, puhvettiin, tarvittavat vehnäset annettiin vuosittain yhdelle leivottavaksi, esimerkiksi 1911 Bertta Moisiolle. Ravintolan hoitaminen taas oli pienestä korvauksesta jonkun vastuulla. Naisen käsi teki työväentaloa viihtyisämmäksi: "Päätettiin laittaa akkuun puoliverhot teeiltamasta saaduilla rahoilla", ja "Päätettiin ostaa uusi pöytä liina niin pijan kuin suinkin."²

Väkijuomakysymys oli naisosastoa eniten huolettaneita asioita. Erityisesti paheksuttiin humaltuneiden aiheuttamia iltamahäiriöitä. Suolahtelaisen kansanedustajan Joel Naaralaisen juopottelua osasto paheksui Sorretun Voimankin palstoilla. Naisosasto olikin tiukasti kieltolain säätämisen kannalla. Osasto riitaantui vielä kunnallisjärjestön agitaattorin Rieti Itkosen kanssa vuoden 1909 alussa, kun Itkonen oli "Haapakosken naisista lausunut lauseita, jotka ovat naisen arvoa alentavia". Osasto vaati Itkosen erottamista, mutta Pitäjän työväenyhdistys totesi kylmästi, että Itkosen tilillä "ei ole niin raskauttavia rikoksia puoluettamme kohtaan."³

Naisosasto järjesti säännöllisesti reki- ja kävelyretkiä, jotka varmaankin olivat piristävänä vaihteluna arkirutiinin keskellä. Vuonna 1909 tehtiin helluntain maissa lippujen kera retki Suonpähän, ja

1. VTYA, Haapakosken ty:n naisosaston pk. 26.4., 31.5. ja 28.6.1908, 16.5.1909 sekä 16.1.1910, Haapakosken ty:n pk. 17.9.1916; Jyväskylän ty:n arkisto, Jyväskylän sd. kunnallisjärjestön pk. 5.11.1916.
2. VTYA, Haapakosken ty:n naisosaston pk. 28.2. ja 12.12.1909, 9.10.1910 sekä 15.1.1911.
3. VTYA, Haapakosken ty:n naisos:n pk. 12.3.1911; Sorretun Voima 27.3.1908, 29.1. ja 3.3.1909.

1911 retki suunnattiin laivalla Muurameen. Osaston puheenjohtajuus oli Eriikka Paanasen jälkeen Hilma Lindbladin ja Tiina Kaurasen hoitettavana. Jäsenmäärä on tiedossa vuosilta 1909 - 1911 ja 1917, jolloin osasto tilitti itsenäisesti jäsenmaksunsa puolueelle. Parhaimmillaan oli 1909 jäseniä 36.

Vuonna 1913 naisosaston toiminta loppui, mutta heräsi uudelleen radanrakennuksen alettua. Työväenyhdistyksen toimintakertomuksen mukaan 1916 ei naisjäseniä ollut yhtään, mutta 1917 tilitettiin jälleen 45 naisen jäsenmaksut.¹

Suhteellisesti naisten aktiivisuus oli suurempaa Haapakoskella kuin muualla Jyväskylän pitäjässä. Haapakosken työväenyhdistyksessä oli 1910 naisia 39 % (31 naista ja 49 miestä), kun pitäjän muiden työväenyhdistysten jäsenistössä oli vain 10 % naisia. Viisi vuotta myöhemmin Haapakosken yhdistyksessä oli 15 % naisia, muissa pitäjän järjestöissä 10 %. Vuonna 1917 Haapakosken suhdeluku jälleen kohosi, kun naisjäseniä oli 35 % yhdistyksen jäsenistöstä.²

Lapsille järjestettiin toimintaa Ihanneliitto-osastossa, joka perustettiin marraskuussa 1907 ilmeisesti naisosaston aloitteesta. Ihanneliitto-osasto piti kokouksiaan sunnuntaisin kello 11 - 12. Koontumisaikakin osoittaa, että toiminnassa pyrittiin kilpailemaan pyhäkoulun kanssa. Jyväskylän työväenyhdistyksen alkeiskurssilla järjestettiin 1908 erityistä ihanneliitto-opetusta, joka lienee innostanut Haapakoskenkin osastoa toimintaan. Lapsia oli osastossa Emil Parkosen muistelman mukaan paljon. Toimintaa oli ainakin kevääseen 1910 saakka. Ihanneliitot lakkautettiin 1912.³

-----
1. VIYA, Haapakosken ty:n naisos:n pk. 16.5.1909, 11.6.1911 ja 14.2.1912; Naisyhdistyksen kansio, kirje Naisliittotoimikunnalta 23.1.1918; Suomen sosialidemokraattinen puolue. Tilastollisia tietoja 1910 - 1915. Helsinki 1911 - 1916; VIYA, Yhdistyksen kansio, Toimintakertomus 1916.

2. Sama.

3. VIYA, Haapakosken ty:n pk. 17.11.1907 ja 13.3.1910; Sorretun Voima 24.2.1908; Tapiola 1968, s. 163.

3.4. Nuoriso-osasto ja Urheiluseura Jyry

Haapakosken sosialidemokraattinen nuoriso-osasto aloitti 27. joulukuuta 1908. Joulun aikaan pidetyt nuoriso-osaston kokoukset olivat ensimmäisiä uudessa työväentalossa pidettyjä tilaisuuksia. Osastoa oli perustamassa nelisenkymmentä nuorta. Vetäjistä ei ole tietoa. Osasto aloitti käsinkirjoitettavan lehden toimittamisen ja keskusteli voimisteluseuran tarpeellisuudesta paikkakunnalla. Työväenyhdistys antoi tammikuussa osastolle tukensa, mutta varsinainen alaosasto se ei ollut: "Nuoriso liitto saa vapaasti toimia yhdistyksen huoneissa ja käyttää puhvetti kapineita, mutta mitä särkee ne on maksettava." ¹

Osastosta ei tullut pitkäikäistä, vaikka se tammikuussa 1909 päätti liittyä puolueeseenkin, sillä 1910-luvun taitteessa koko piirijärjestössä ei toiminut kuin Jyväskylän nuoriso-osasto. Huhtikuussa 1909 osasto luovutti rahaa työväenyhdistykselle, ehkä juuri toiminnan sammumisen takia. Vasta radanrakentajien aikana, vuodesta 1913, alkoi sosialidemokraattisen nuorisotoiminnan kukoistuskausi Haapakoskella. ²

Urheiluseura toimi Haapakosken sahalla jo 1890-luvun lopussa Haapakosken voimisteluseura -nimisenä. Seuran johtajana oli Kristian Hallberg. Se keskittyi sauvaliikkeiden harjoitteluun parinkymmenen miehen joukolla. Mukana oli myös J. F. Semberg, josta tuli sittemmin urheilutoiminnan keskeinen henkilö. ³

Työväenyhdistystä perustettaessa oli siis jo kokemusta urheiluseurasta, vaikka se oli vuosisadan vaihteessa sammunut. Eikä kulunut kauaakaan, kun urheiluharrastus taas virisi, sillä seura perustettiin työväenyhdistyksen saatua kesäkuussa 1905 toimitilan: ⁴

----- "Perustettiin voimisteluseura yhdistyksen jäsenten kesken ehdolla että

1. VIYA, Haapakosken ty:n pk. 31.1.1909; Sorretun Voima 4.1.1909.
2. VIYA, Haapakosken ty:n tilit 1909; Sorretun Voima 3.2. ja 19.3.1909; Tapiola 1968, s. 130.
3. August Starkin (s. 1881) haastattelu (Aino Lehtinen 1954).
4. VIYA, Haapakosken ty:n pk. 17.6.1905.

se ei kuluta yhdistyksen varoja muuta kuin vapaan huoneen."

Varsinaisten työväen urheiluseurojen muodostuminen alkoi Helsingin Jyryn perustamisesta 1902. Keski-Suomessa ensimmäinen oli Äänekosken Huima, joka perustettiin 1904. Aikaisemmat voimisteluseurojen nimellä tehdyt yritykset jäivät työväenurheilun esivaiheeksi. ¹

Haapakosken työväenyhdistyksen voimisteluseuran sanottiin elokuussa 1905 olevan jo ripeästi toiminnassa. Johtajina puuhasivat J. F. Semberg ja Albin Virtakainen. Voimistelu lienee ollut päälaji, mutta ainakin kesäjuhlilla harrastettiin yleisurheilua ja kenttäpelejä. Työväenyhdistyksen vuosijuhlissa 1906 oli ohjelmassa juoksukilpailu, pituus, korkeus, köyden veto, pussitaistelu ja lapsille kilpasyönti. Itse voimisteluseura kuitenkin oli näihin aikoihin uinahtamassa. ² Kun työväentalo saatiin 1908 rakenteille, ruvettiin seuraa puuhaamaan uudelleen. TUL:n piirijärjestyksen historian mukaan Haapakosken Jyry on perustettu 1908. ³ Tästä ei kumminkaan ole merkintää työväenyhdistyksen pöytäkirjoissa. Toimintaa vetänyt J. F. Semberg oli jäänyt syrjään kaikista luottamustehtävistään riitaannuttuaan apukassan kanssa vaimonsa hautausavusta. Jyryn perustaminen lieneekin kuivunut alkuunsa. Työväentalon valmistuttua nuorisosastossa oli kiinnostusta urheiluseuran elvyttämiseen, mutta siinä ei onnistuttu. ⁴

"Päätettiin laittaa voimistelutelineet reilaan", työväenyhdistys päätti toukokuussa 1911, joten harrastus oli taas heräämässä. Vielä kului parin vuotta ennen kuin Jyryn toiminta saatiin vakinaiselle pohjalle, ja silloin oli saatu lisävoimia muualta muuttaneista radanrakentajista. Marraskuussa 1913 sovittiin Haapakosken työväenyhdistyksen voimistelu- ja urheiluseura Jyryn säännöistä. Seuran puheenjohtajaksi tuli Albert Järvinen ja sihteeriksi Eino Lukkarinen. Seura toimi työ-

-----

1. Kolehmainen Teuvo, TUL Keski-Suomessa 1919 - 1969. Jyväskylä 1969, s. 18 - 20.
2. Sorretun Voima 12.8.1905 ja 5.10.1906.
3. Kolehmainen 1969, s. 20.
4. Sorretun Voima 4.9.1907 ja 4.1.1909.

väenyhdistyksen alaosastona. Sääntöjensä mukaan seura oli velvollinen esiintymään työväenyhdistyksen huvitilaisuuksissa ilman korvausta, ja vastineeksi se sai kokoontua työväentalossa maksutta.¹

3.5. Sivistyspyrintöjä: puhujaseura, kirjasto ja näyttämö

Puhujaseura

Yhdistyksen ensimmäinen alaosasto oli puhujaseura, joka perustettiin lokakuussa 1904. Ilmeisenä esikuvana oli jyväsyläläisten puhujaseura, johon Valdemar Raidén ja Herman Peipponen olivat ehkä osallistuneetkin. Puhujaseuran tarkoituksena oli jäsenistön perehdyttäminen työväenaatteeseen ja toverihengen rakentaminen. "Keskustelukysymyksiä nostamaan ja yleistä järjestystä valvomaan" valittu Lauri Leinosen, J. F. Sembergin ja Oskari Moilasan ryhmä lienee toiminut seuran eräänlaisena johtokuntana.² Päivi Andersson on esittänyt havainnon, että puhujaseurat olivat Keski-Suomessa lähinnä radanvarsiseutujen työväenyhdistysten harrastus. Havainnon pohjalta hän pääättelee, että juuri rautatieläiset perustivat ja pyörittivät puhujaseuroja.³ Haapakosken tapaukseen tämä ei sovi, mutta ilmeistä on, että täkäläisetkin puhujaseuran vetäjät olivat ennestään perehtyneet aatteellisiin kysymyksiin. Johtokolmikko näyttää pysyneen Forssan ohjelman kannalla yhdistyksen aatteellisessa riidassa. Juuri puhujaseurassa käyttiin näitä kiistelyjä uskontokysymyksestä ja liiallisen huvittelun vaikutuksesta aatteelliseen ryhdikkyYTEEN. Kiistojen ollessa kuumimmillaan näyttää puhujaseurakin olleen pirteimmillään, kuten maaliskuussa 1905 julkaistu selostus_osoittaa:⁴

1. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 21.12.1913; Kolu Antti, Vaajakosken Kuohu 1930 - 1980. Jyväskylä 1980, s. 5.
2. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 16.10.1904.
3. Andersson 1983, s. 39.
4. Kansan Lehti 9.3.1905.

"Henkisen kehityksen nostajana täällä olkoon - - keskusteluseura, joka pidetään lauantaisin. Sen keskuudessa ilmestyy käsin kirjoitettu sanomalehti Työläinen. - - Huolimatta niistä syytöksistä, joita seuraa ja samalla koko työväenaaatetta vastaan ahdetaan, kuuluu siihen jäseniä runsaasti."

Puhujaseuran aktiivisuudessa oli suurta vaihtelua. Se toimi parhaiten silloin, kun aatteelliset kysymykset tai uuden tiedon tarve olivat polttavimmillaan. Niinpä vuonna 1906 toiminta oli ainakin yhtä vireää kuin edellisenäkin. Kokouksissa oli niin paljon väkeä, että yhdistys antoi seuralle luvan hankkia lisää penkkejä. Seuran jäsenistö piti vuorotellen esitelmiä yhdessä valituista aiheista, esimerkiksi syyskaudella 1906 uudesta vaalilaista. Puhujankyvyiltään joukosta erottui Emil Parkkonen, jonka mielialaiheita olivat työväenaaite ja raittiusaaite.¹

Syyskuussa 1907 puhujaseura perustettiin uudelleen ja Emil Parkkonen sai vetäjän tehtävän. Myös syksyllä 1908 seuraa käynnisteltiin, mutta sensykyisistä toiminnasta ei ole tietoja. Nähtävästi innostus alkoi laimentua, kun yhdistystehtäviin kykeneviä alkoi olla riittävästi ja välitön tiedonpuute mm. eduskuntauudistuksesta oli saatu poistetuksi. Vuoden 1908 aikana aatteellinen pohja alkoi olla selvillä siinäkin mielessä, että kristillismieliset olivat erkaantuneet omaksi yhdistykseksi.²

Kirjasto

Kun yhdistykselle oli 1905 saatu toimitila, heräsi kysymys lukutuvan perustamisesta. Lukutuvalle varattiin tila "isosta tuvasta" eli yhdistyksen kokoushuoneesta. Pidettiin iltama, jonka tuloilla agitatio- ja tiedotoimikunta sai hankkia "minkälaisia kirjoja hyväksi näkee, kunhan -----

1. VIYA, Haapakosken ty:n pk. 17.2. ja 17.3.1906; Sorretun Voima 26.9.1906; SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, I C 2.2., Emil Parkkosen (s. 1880) haastattelu (Aino Lehtinen 1954).
2. VIYA, Haapakosken ty:n pk. 15.9.1907 ja 18.10.1908.

ne työväen kirjallisuutta ovat". Pian tämän jälkeen syttynyt suurlakko-
liike ehkä lykkäsi lukutupa-asiaa, mutta kasvatti toisaalta tuoreiden
tietojen tarvetta. ¹

Haapakoskella toimi patruuna Salvesenin luoma kirjasto. Tiedot täs-
tä sahatyöväen sivistämiseksi tarkoitettusta kirjastosta ovat niukat.
Aino Lehtinen on 1950-luvulla laatimassaan kirjoitelmassa "Se on Sal-
wesenin aikuinen eli Mitä isovanhempamme lukivat" arvioinut, että
kirjasto olisi perustettu vuoden 1890 paikkeilla. Sen pohjakokoelmassa
oli yli 50 kirjaa, ja vuoteen 1911 kokoelma oli karttunut lähes nel-
jäänsataan teokseen. Salvesenin kirjasto oli kooltaan lähes kunnan-
kirjaston veroinen. Taulumäellä toimineessa kunnankirjastossa oli vuon-
na 1907 yli 700 nidettä. ² Kunnan sivukirjastot alkoivat syntyä kansa-
koulujen yhteyteen tämän vuosisadan alussa, mutta niiden käyttäjiä oli-
vat lähinnä koululaiset. ³

Työväenyhdistys järjesti joulukuussa 1907 yleisen työväenkokouksen,
jossa käsiteltiin lainakirjastoasiaa. Ilmeisesti Salvesen oli esittä-
nyt työväenyhdistykselle toivomuksen, että yhdistys ottaisi kirjaston
hoitaakseen. Asiaa käsittelemään kutsuttiin yleinen työväenkokous ehkä
sen takia, että Salvesen asetti lahjoitukselle joitakin ehtoja. Tarkem-
mat tiedot tämmöisistä vivahteista puuttuvat. Joka tapauksessa päätök-
seksi tuli, että työväenyhdistys ottaa kirjaston haltuunsa: ⁴

"Haapakosken työväen lainakirjaston osakkaitten pitämän kokouksen pöytä-
kirjan perusteella päätettiin ottaa lainakirjasto yhdistyksen omaisuu-
deksi ehdolla että yhdistys ei suorita mitään jälki vaatimuksia. Ja va-
littiin kirjastolle johtokunta johon tulivat seuraavat: Kalle Keikkala
(esimies), Oskar Moilanen, Emil Tuominen, Emil Parkkonen."

-----
1. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 16.9.1905.

2. SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, I C 2.2., Aino Lehtinen: Se on Salwesenin
aikuinen eli Mitä isovanhempamme lukivat.

3. Ilmonieni Juha, Koulut ja vapaa kulttuurityö. Jyväskylän maalaiskunnan kirja.
Jyväskylä 1977, s. 502 - 504.

4. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 15.12.1907; Sorretun Voima 9.12.1907.

Kirjaston hallinto järjestettiin niin, että työväenyhdistys valitsi vuosittain kirjaston johtokunnan, joka huolehti päivystyksestä ja lainausmaksujen perimisestä. Vuonna 1910 johtokunnan puheenjohtajana oli Ida Björklund. Saman vuoden toimintakertomuksen mukaan kirjastolla oli 339 nidettä (arvo 486 mk). Vuoden aikana oli tuloja lainausmaksuista 23 mk ja avustuksena työväenyhdistykseltä 5 mk. Kaksiviikkoisesta lainauksesta perittiin maksua 5 penniä. Kirjasto oli avoinna sunnuntaisin kahden tunnin ajan.¹ Vuonna 1912 kokoelmassa oli 378 nidettä, joten uutuuksia oli hankittu kahden vuoden aikana ainakin nelisenkymmentä. Muutamia kirjoja vuodessa poistettiin kokoelmista huonokuntoisuuden takia.²

Edellä esitetyn perusteella voidaan tarkentaa kahta Aino Lehtisen tekemää päätelmää. Lehtinen on ajoittanut työväenyhdistykselle lahjoittamisen vuoteen 1911 - oikeammin se tapahtui joulukuussa 1907. Lahjoitettujen kirjojen määräksi Lehtinen on arvioinut noin 500. Näin suurta määrää tuskin on voinut lahjoituksessa olla, vaan sidoksia oli kolmisensataa. Vuonna 1984 työväenyhdistyksellä ei enää ole kuin yksi työväenkirjaston teos, sillä kirjasto lahjoitettiin 1950-luvulla SOK:lle. Baptistiseurakunta taas on edelleen saanut SOK:lta osan kokoelmasta. Salvesenin ajalta periytyneitä sidoksia on niiden hallussa yhteensä 152 ja työväenyhdistyksen kaudella hankittuja 103 sidosta.³

Kirjaston sisällön voi jakaa kolmeen kerrostumaan. Salvesenin ensimmäiset kirjahankinnat olivat enimmältään kansansivistyshenkisiä teoksia, kuten Yrjö-Koskisen Suomen kansan historia (1881), Danielson-Kalmarin Yleinen ihmiskunnan historia (1884 - 1887) ja Vareliuksen Enon opetuksia luonnon asioista I - II (1856 ja 1878). Suuri osa tämän

1. VIYA, Työväenyhdistyksen kansio, Haapakosken ty:n kirjaston vuosi- ja tiliker-tomus 1910 (kansanvalistusseuran lomake).
2. SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, I C 2.2., Aino Lehtinen, Se on Salvesenin aikuinen.
3. Lehtonen Olli, Haapakosken-Vaajakosken työväenkirjaston vaiheet ja sisältö. Käsikirjoitus 24.4.1984 (17 s.). Kirjoittajan hallussa.

kerrostuman teoksista on Kansanvalistusseuran ja Suomalaisen kirjallisuuden seuran kustantamia kirjasia, joita on sidottu useita samoihin kansiin. Yksissä kansissa ovat esimerkiksi seuraavat neljä teosta: Asunnot ja kansan elämä Suomessa (1884), Naimiskaupasta (1885), Antti Rautasen Sattumasta (1886) ja O. A. Forströmin Kivikausi (1888).¹

Toisen kerrostuman muodostavat uskonnolliset teokset. Niiden hankkiminen sai vauhtia Salvesenin uskonnollisesta heräämisestä 1892. Tämän kauden teoksissa on sellaisia kuin Guinnessin Lopun aika (1898), Hedbergin Ainoa autuuden tie (1881) ja Uskonoppi autuuteen (1898) sekä Kempiläisen Kristuksen seuraamisesta (1887). Tähän kerrostumaan kuuluu myös kirjaston ainoa vieraskielinen sidos, joka sisältää kaksi ruotsiksi käännettyä hartauskirjaa.²

Edellisten kausien teoksista erottaa selvästi kolmannen kerrostuman, työväenyhdistyksen kokoelman. Siinä on sosialismin klassikkojen, kuten August Bebelin, Karl Kautskyn ja Friedrich Engelsin teoksia. Teosofiaankin on ollut kiinnostusta, sillä kokoelmiin on hankittu Pekka Ervastin ja Annie Besantin teoksia. Raittiusaiheisia kirjoituksia edustaa Toivo Helon Luisuja polkuja (1916). Kaunokirjallisuudella on huomattava osuus sekä työväenyhdistyksen että Salvesenin kauden kokoelmissa. Aluksi on harrastettu varsinkin Topeliusta (Talvi-iltain tarinoita ja Välskärin kertomuksia), Juhani Ahoa, Santeri Ingman-Ivaloa ja Aleksis Kiveä. Työväenyhdistyksen kaudella on hankittu Jack Londonin teokset Rautakorko, Ihmissyöjäin saarilla, Klondyken kuningas ja Ennen aatamia. Oma piirinsä muodostuu nuorisokirjoista. Kaikkein luetuin kirja lienee Alexander Dumas'n Monte Kriston kreivi. Työväenyhdistyksen kaudella hankittiin Hall Caine -nimisen kirjailijan viisi eri teosta.³

-----
1. Lehtonen Olli, Haapakosken-Vaajakosken työväenkirjaston vaiheet ja sisältö. Käsikirjoitus 24.4.1984.

2. Sama.

3. Sama.

Kirjaston lainausmäärät ilmenevät luetteloista, joihin kukin kirja merkittiin numerollaan lainaajan nimen perään. Merkinnät olivat tarkkoja siksi, että niiden mukaan myös tilitettiin lainaustoiminnan tulot. Vuonna 1914 lainausten määrä lähes kaksinkertaistui edelliseen vuoteen verrattuna. Vilkastuminen johtui mitä ilmeisimmin radanrakennusväen aktiivisuudesta. Seuraava toiminnan yltymisvaihe oli vuosi 1917, josta tulikin kauden vilkkain: lainauksia kertyi 686. Vuoden aikana kirjasto oli avoinna 35 päivänä, joten parin tunnin aukioloaikana tehtiin keskimäärin 19,6 lainausta.

Työväenyhdistyksen kirjaston lainausten määrä 1908 - 1918 ¹

Vuosi	Lainauksia
1908	..
1909	..
1910	403
1911	..
1912	319
1913	373
1914	631
1915	493
1916	534
1917	686
1918	118

Näyttämö

Haapakosken työväen keskuudessa oli näyttämöharrastusta jo 1890-luvulla. Paikkakunnalla toimi Haapakosken voimisteluseura, joka oli kiinnostunut enemmänkin näyttelemisestä kuin voimistelusta. Harjoittelu- ja esiintymispaikkana oli Haapaheikin torppa ja toimintaa ohjasi J. F. Semberg. Hän oli myöhemmin perustamassa työväenyhdistystä ja urheiluseura Jyryä. Harrastusryhmä toi parrasvaloihin semmoisia näy-
-----

1. VTYA, Kirjaston lainausluettelo ("Lainaston pöytäkirja") 1912 - 1918; Yhdistyksen kansio, Kirjaston vuosi- ja tilikertomus 1910.

telmiä kuin Roinilan talossa ja Toinen tai toinen naimaan, ja esitykset olivat yleisön suosiossa. Kirjastossa on tämän ajan näytelmiä myös Matti Kurikan Viimeinen ponnistus, Wecksellin Daniel Hjort ja Aleksis Kiven teokset. ¹

Työväenyhdistyksen näyttämötoiminta alkoi vuonna 1905. Tiettävästi ensimmäinen esitys oli puhujaseuralaisten maaliskuussa 1905 Haapaheikkissä esittämä Robert Kiljanderin näytelmä Mestarin nuuskarasia. Näytelmäiltoja oli vuosittain 5 - 10 kertaa, kunnes työväentalo valmistui ja loi näyttämöharrastukselle entistä paremmat mahdollisuudet. Sorretun Voimassa on ilmoitettu näytelmäilloista eri vuosina tällaiset määrät:

Haapakosken työväenyhdistyksen näytelmäiltojen määrä 1906 - 1917 lehti-ilmoitusten perusteella ²

<u>Vuosi</u>	<u>Näytelmäiltoja</u>
1906	1
1907	9
1908	5
1909	7
1910	26
1911	28
1912	21
1913	10
1914	21
1915	14
1916	25
1917	42

Näytelmän harjoitteluun jäin varsin niukasti aikaa, kun iltamia parhaimmillaan pidettiin lähes viikoittain. Samaa näytelmää taas

-----

1. August Starkin (s. 1881) haastattelu (Aino Lehtinen 1954). SOK:n arkistosta jäljennetty haastattelu Onni Suorannan hallussa; Lehtonen, Työväenkirjasto 1984.
2. Sorretun Voima 1906 - 1917, iltamailmoitukset; Ensimmäinen näytelmä (Mestarin nuuskarasia) Kansan Lehti 9.3.1905.

ei voitu jatkuvasti esittää, sillä yleisö ei paljoa vaihtunut. Esityksiä oli siis harjoiteltava melkein päivittäin, ja silti kappale oli tuotava estradille aika kypsymättömänä - arviolta kymmenen harjoituskerran jälkeen. Puutteet eivät vaikuttaneet esitysten maineeseen, sillä iltamat olivat suosittuja. "Yhdistyksen huveista ja juhlista on ollut tuloja siksi runsaasti, että emme ole suurengaa velan alla", todettiin vuoden 1910 toimintakertomuksessa. ¹

Näyttämötoiminnan esikuvana oli tietysti Jyväskylän työväennäyttämö, mutta myös lohikoskelaiset olivat harrastuksessa pitemmällä kuin haapakoskelaiset. Lohikosken työväentalossa toimi työväennäyttämö Oskari Huovilinnan johtamana. Niinpä kun Haapakosken uuteen työväentaloon alettiin hankkia näyttämövarustusta, otettiin mallia juuri lohikoskelta: ²

"Päätettiin laittaa uusi esirippu, yhtäläinen kuin J:kylän pitäjän työv.yhd:n talolla. Esiripun hankkijaksi ja näyttämön kunnostajaksi valittiin O. Liekinen."

Kulissit olivat myös lähes välttämättömät. Naisosasto antoi kulissien teon syksyllä 1911 Kalle Föstin ja Elis Hultin huoleksi. Talolla oli pianokin, mutta syystä tai toisesta se myytiin kesällä 1911. Vuonna 1916 näyttämövarustus vaikuttaa yhdistyksen kalustoluettelon mukaan jo melko monipuoliselta. Roolipukuja oli hankittu vain sellaisia rooleja varten, joihin eivät arkivaatteet käyneet. Niinpä puvustossa oli 4 merimiespuseroa, hännystakki, harsopuku, noidanpuku, 5 lakkia (ehkä merimiesten) ja 12 peruukkia. Lavastukseen oli käytettävissä tupajamaisemakulissit, apu- ja kattokulisseja sekä aitanseinä- ja kirjahyllykulissi. ³

Näytelmien valinnassa tulee esiin juoppoudenvastainen linja (Juomalakko ja Juomarin parannus) sekä eri ammatteihin keskittyvä linja (Pul-

1. VTYA, Yhdistyksen kansio, Haapakosken ty:n vuosikertomus 1910.
2. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 21.8.1910.
3. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 21.5.1911, naisosaston pk. 11.9.1911 sekä Yhdistyksen kansio, työväenyhdistyksen kalustoluettelo 9.1.1916.

lanpyörittäjäin kokous ja Kolmen markan koneenkäyttäjä). Nuoriso-osasto järjesti toukokuussa 1909 lasteniltaman, jossa esitettiin näytelmä Köyhälän lapset. ¹

Vilkkaiden näyttämövuosien 1910 - 1912 aikana harrastajien kesken alkoi viritä kiinnostusta tason nostamiseen. Keväällä 1911 yhdistyksen vanhaan tupaan muutti leipuri Oskari Särkkä, josta tuli näyttämötoiminnan keskeinen hahmo monien vuosikymmenien ajaksi. Helmikuussa 1913 työväenyhdistys perusti näytelmäseuran, jonka kokoonkutsujaksi tuli Oskari Särkkä ja jäseniksi yhdistyksen puolelta Emil Parkkonen ja Abdon (Abi) Koskinen. Näyttelijät valitsivat tähän näytelmäseuran johtokuntaan omat edustajansa. Seura alkoi harjoitella esityksensä huolellisesti, ja samaan aikaan huvitoimikunta valmisti pikaisesti valmistettuja pikkunäytelmiä iltamia varten. Näytelmäseuran ensimmäiset esitykset olivat syyskuussa 1913 esitetty Murtovarkaus ja joulukuussa ensi-iltaansa tullut Pentti Pääkkönen. Huvitoimikunnan valmistamia esityksiä olivat samana syksynä mm. Kuvernööri tulee, Rikkaus ja rakkaus sekä Lyydian kuningas. ²

Vuoden 1915 helmi-huhtikuulta säilyneen näytelmäseuran tilikirjan perusteella seuran tulot ja menot olivat lähes yhtä suuret. Seura nimittäin jakoi näyttelijöilleen ylijäämän, jota maksettiin kuukausittain 50 pennistä 6 markkaan roolien väativuuden mukaan. Ohjaajana toimineelle August Järviselle maksettiin 22 - 46 mk kuussa. Näytelmäseuralla oli tuloja pääsylipuista noin 70 mk ja puhvetista noin 35 mk iltamaa kohti. Ohjelmistossa olivat tuolloin Anna-Liisa ja Charleyn täti. ³

Kevätkauden 1915 jälkeen näytelmäseura näyttää hajonneen, ja har-

1. Sorretun Voima 1.11., 13.11. ja 28.1.1907, 12.2.1908 sekä 12.5.1909.
2. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 17.4.1911 sekä 15.2. ja 15.3.1913; Sorretun Voima 26.9., 7.12., 3.9. ja 24.10.1913.
3. VTYA, Haapakosken ty:n näytelmäseuran tilikirja 1915; Sorretun Voima 10.2. ja 31.3.1915.

rastus jäi naisosaston, nuoriso-osaston ja radanrakentajien ammatti-osaston harteille. Nuoriso-osasto järjesti marraskuussa 1916 sosiaalidemokraattisen nuorisoliikkeen kymmenvuotisjuhlat, joihin se valmisti näytelmän Lalli. Varsinkin kesäisin näytelmiä kierrettiin esittämässä kauempanakin, esimerkiksi heinäkuussa 1916 Muuramessa näytelmä Priki Karoliina. Erityisen suosituksi tulivat näytelmäkilpailut. Kesällä 1916 nuoriso-osasto kilpaili Niemisjärven työväenyhdistyksen ja Lieves tuoreen nuoriso-osaston kanssa ja voitti. Parhaaksi näyttelijäksi valittiin haapakoskelainen Mauno Säde ja Yrjö Helenius oli kolmas. Kesällä 1917 kilpailuja pidettiin useita, esimerkiksi kesäkuun kilpailuissa olivat Haapakosken nuoriso-osasto, naisosasto, sekatyöväen osasto ja palvelijatarosasto sekä Leppälahden nuoriso- ja radanrakennusosastot ja Jyväskylän nuoriso-osasto. Kilpailun tulosta ei ole tiedossa. ¹

Näytelmäseura rakentui uudestaan nuoriso-osaston näyttelijäryhmän keskuudessa 1917. Seura perustettiin ensin nuoriso-osaston näytelmäseuraksi, kunnes marraskuussa 1917 siitä tehtiin työväenyhdistyksen näytelmäseura. Kevätkaudella 1917 se esitti Lallia, Nuorta mylläriä ja vallankumousvuonna suosituksi noussutta Lowellin lakkoa. Tilausnäytännöistä perittiin kokoillan näytelmistä 32 - 59 mk ja pikkunäytelmistä 8 - 15 mk. Esitysten ohjauksesta vastasi ilmeisesti Eino Lukkarinen. ²

Työväenyhdistyksen näytelmäseuraksi siirryttyään ryhmä palkkasi ohjaajaksi Juha Matikaisen. Syyskauden uutuuksena oli Pohjalaisia. Yleisö ei vielä tähän aikaan käynyt Haapakoskelta Jyväskylän työväennäyttämön esityksissä, koska haapakoskelaiset ottivat toistuvasti ohjelmistoonsa samoja näytelmiä kuin jyväskyläläiset: niin Pohjalaisia, -----

1. Sorretun Voima 16.6., 3.7. ja 29.11.1916 sekä 20.6.1917.

2. VIYA, Haapakosken ty:n näytelmäseuran pk:t 1917, nuoriso-osaston pk. 26.9.1917.

Nuori mylläri, Lowellin lakko kuin Lallikin olivat samaan aikaan Jyväskylän parrasvaloissa.¹ Tämä on kai tulkittava niin, että näyttelijät halusivat ottaa ohjelmistoon kappaleita, joita olivat itse nähneet. Esitys pyrittiin toteuttamaan samalla lailla kuin esikuvassa. Samojen näytelmien valitseminen merkitsi siis vaikutteiden ja tyylin omaksumista.

Valitut näytelmät olivat joko vakiintuneita kansannäytelmiä tai työväenliikettä myötäilleiden ns. työläiskirjailijoiden teoksia. Esimerkiksi Kalle Tähtelän kirjoittama Lowellin lakko on selvästi työväenliikkeen ajatusmaailmaa seuraileva. Sitä on pidetty yhtenä Suomen näytelmäkirjallisuuden merkittävimmistä lakkokuvauksista. Tapah- tumat on sijoitettu Yhdysvaltoihin, jossa Tähtelä teosta kirjoittaes- saan asui. Näytelmän vastavoimina ovat lakonjohtaja ja tehtailija. Yksilön ristiriitana siinä tulee esiin lakonjohtajan rakkaussuhde tehtailijan tyttäreeseen, joka rakkautensa takia tempautuu mukaan lakko- liikkeeseen.² Paljon jyrkempiäkin luokkataistelunäytelmiä tuli mar- raskuun suurlakon liepeillä esille. Elvira Willman-Elorannan kiertävä seurue esitti Jyväskylässä näytelmiä Veriuhrit ja Vallankumouksen vyöryssä.³

3.6. Haapakosken osuuskauppa

Osuustoiminnasta haapakoskelaiset saivat mallia jo 1880-luvulla Lohikoskelta, jonne oli 1884 perustettu paperitehtaalaiden kesken osuuskauppa. Se oli Keski-Suomen ensimmäinen työväen yhteenliittymä, sillä työväenyhdistyksiä ei vielä ollut. Osuuskauppana se oli Suomen ensimmäisiä. Se pysyi hengissä viitisen vuotta.⁴

-
1. Sorretun Voima 17.1., 4.5., 6.6. ja 26.10.1917.
  2. Palmgren Raoul, Joukkosydän. Vanhan työväenliikkeen kaunokirjallisuus. II osa. Porvoo 1966, s. 243.
  3. Sorretun Voima 21.11.1917.
  4. Yli-Krekola Veikko, Osuuskauppaliikkeen esi- ja alkuvaiheet Keski-Suomessa. Keski-Suomi 14. Jyväskylä 1975, s. 10 - 15.

Haapakosken työväenyhdistyksen toiminnan käynnistyttyä otettiin osuuskaupan perustaminen varsin pian esille. Yhdistyksen tammikuun 1905 kokouksessa Valdemar Raidén alusti osuuskaupan tarkoituksesta. Aiheeseen hänellä olikin hyvät tiedot, koska hän oli ammatiltaan kauppanhoitaja. Oskari Moilasan muistelman mukaan osuuskaupan puuhaamiseen oli "suurimpana sysäyksenä jyväsyläläisen kauppiaan Lundqvistin saippuanmyynti, sillä hän otti yhdestä tangosta markan, mutta kaksi tankoa ei maksanut kuin 75 penniä kappaleelta". Osuuskaupan pyrkimyksenä oli siis halventaa hintoja yhteisostojen avulla. ¹

Vuoden 1906 marraskuussa valittiin toimikunta asian ajamiseksi, ja varsinainen osuuskaupan perustamiskokous pidettiin 2. joulukuuta 1906. Yritys sai 26. heinäkuuta 1907 kuvernöörinvirastolta vahvistuksen säännöilleen nimellä Haapakosken osuuskauppa. Myyntitoiminta voitiin käynnistää vuoden 1908 alusta. Kauppa sai väliaikaisen toimitilan työväenyhdistyseltä, joka luovutti huoneet vuokratta ja laittoi ne tarvittavaan kuntoon. Kaupan jäseneksi pääsi 10 markan osuudella. Maksaneita jäseniä oli maaliskuuhun 1909 mennessä tullut 66 henkeä. Kesäkuussa 1909 kauppa sai uudet säännöt ja samalla sen uudeksi nimeksi tuli Haapakosken kauppaosuuskunta rl. Eräissä yhteyksissä kaupasta käytettiin myös nimeä Haapakosken yleinen osuuskauppa. ²

Osuuskaupan hallitukseen (hallintoon) kuuluivat 1909 Oskari Moilanen (pj.), Ernest Heimonen, Filppu Seppänen, Johan Semberg, Kalle Seppänen, Otto Viinikainen ja Emil Parkkonen. He olivat myös työväenyhdistyksen jäseniä tukkiasioitsija Seppästä lukuun ottamatta. Kauppanhoitajana toimi Ida Björklund. Omaa kaupparakennusta varten vuokrattiin tontti työväentalon pihan laidasta. Rakennus valmistui nähtäväs-
ti tammikuussa 1910, koska se silloin vakuutettiin 2 000 markasta.

1. Sorretun Voima 9.2.1905; Lehtonen 1936, s. 105.

2. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 20.10. ja 17.11.1907, Yhdistyksen kansio, Haapakosken osuuskaupan jäsenluettelo ja kuvernöörinviraston päätös n:o SD 724, 5.6.1909; Sorretun Voima 23.11. ja 7.12.1906 sekä 7.8.1907.

Rakentaminen rahoitettiin Filppu Seppäseltä lainatulla parilla tuhannella markalla. ¹

Alkuvuosina osuuskauppa pyrki levittäytymään myös sivukylille. Puhdaspohjan Verkkalan torpassa toimi pieni nurkkakauppa ja Oravasareen pyrittiin perustamaan "oikea haarakauppa". Jäsenistössäkin oli muutamia näiden kylien miehiä. Tavaranhankintaa liike teki lähinnä jyväsyläläisestä Kuvajan kaupasta, mutta ainakin suunnitelmissa oli hankkia tavaraa muiden kauppojen tapaan Loviisan - Lahden suunnalta. Tavara olisi sieltä kuljetettu sahayhtiön Haapakoski-hinaajassa: "Fr. Gustafsson valittiin kysymään konttorista, saisiko Osuuskaupan tavaroita tuuva Haapakosken roomissa." ²

Osuuskauppa maksoi ylijäämän palautusta 2 % ostosten määrästä. Maan osuuskauppojen keskimääräinen palautus oli suurempi, 3 - 4 %. Näin suureen palautukseen ei Haapakosken osuuskaupan talous olisi varmaankaan riittänyt. Palautuksen ja velkakaupan takia ostoksista on pidetty muistiinpanoja, joita on työväenyhdistyksen arkistossa useita sidoksia. Esimerkkinä kaupankäynnistä seuraavassa Kalle Seppäsen ostoksia vuodenvaiheessa 1908 - 1909: ³

Päivä	Tavara	mk
jouluk. 24.	Jäännös	7,90
" 29.	willapaita	5,-
" "	talvihattu	4,25
" 31.	vehnäjauhoja	1,40
tammik. 5.	willapaita	4,-
" 7.	Fvennia	-,70
" 8.	sekatavaraa	5,90
" 18.	1 säk. Ruisjauh. um.	15,45
" 20.	sokeria	11,50
	Smk.	56,10
" 26.	Per rahaa	20,-
	Jäännös	36,10
" 27.	Am. seksiä	-,15

-
1. VIYA, Yhdistyksen kansio, Kuvernöörinviraston päätös 5.6.1909; Haapakosken osuuskauppa rl:n pk. 3.11.1908, 18.4.1909 ja 30.1.1910; Sorretun Voima 5.2.1908.
  2. VIYA, Haapakosken osuuskauppa rl:n pk. 9.9.1908 ja 4.6.1911, Yhdistyksen kansio, Kaupan velkojainluettelo 28.9.1914; Sorretun Voima 20.7.1908; Siiri Honkosen (s. 1896) haastattelu (Olli Lehtonen 1984).
  3. VIYA, Haapakosken osuuskaupan ostoskirja n:o 5, s. 84; Perko Touko, Yhdessä enemmän. SOK 1904 - 1979, s. 44 - 45.

Osuuskaupan talous alkoi horjua ainakin vuodesta 1910 lähtien. Tällöin vuotuinen tappio oli yhden kuukauden liikevaihdon verran, 3 000 mk. Maaliskuussa 1912 kaupanhoitaja Björklund erosi, mutta hänen ja kaupan välisiä raha-asioita jäi vielä selvittämättä. Kaupanhoitaja oli - hallituksen luvalla - ruvennut velkakauppaan, mutta osa luotolla tavaraa saaneista ei pystynytkään velkojaan maksamaan. Käteismyyntiä pidettiin yhtenä tärkeimmistä osuuskauppaliikkeen periaatteista, mutta monet osuuskaupat silti harjoittivat velkakauppaa asiakkaiden menettämisen pelossa. Perkon mukaan näin tehtiin usein juuri kausityöttömyyden vaivaamalla seuduilla. Haapakoskellakin monet perheet ilmeisesti elivät talvikauden velkakaupan varassa, kunnes uittotyö taas alkoi tuoda rahaa talouteen. ¹

Vaikeuksiin joutuneelle osuuskaupalle tarjottiin liittymistä jyväsyläläiseen Mäki-Mattiin, mutta uskoa itsenäiseen toimintaan oli osuuskauppaväen kesken vielä niin paljon, ettei yhtymiseen ruvettu. Uudeksi kaupanhoitajaksi otettiin Anttoon Koskinen helmikuusta 1913. Velkakauppakin jatkui entisessä laajuudessa. ²

Liike ei ruvennut nytkään kannattamaan. Niinpä rakennus varastoinen myytiin yllättäen marraskuussa 1914 kaupanhoitaja Koskiselle "hänen tarjoamiensa kauppaehtojen mukaan". Oskari Moilasan johtama hallitus sai asioiden hoidosta vuoden 1914 tilintarkastajilta ankaraa arvostelua: ³

"- - osuuskunnalta salattiin asioiden todellinen tila siksi kunnes liike oli ehditty myydä halvasta hinnasta taloineen kalustoineen sille samalle kaupanhoitajalle, joka oli syyllinen niihin huolimattuuksiin ja asioiden keltvottomaan hoitoon, mistä v. 1913 tilintarkastajat - -

-
1. VTYA, Haapakosken osuuskauppa rl:n pk. 2.2.1908, 29.1.1911 ja 21.3.1912; Perko 1979, s. 47.
  2. VTYA, Haapakosken osuuskauppa rl:n pk. 2.2.1913.
  3. VTYA, Haapakosken osuuskauppa rl:n pk. 21.10.1914, Yhdistyksen kansio, Osuuskaupan tilintarkastuskertomus 1914.

huomauttavat."

Osuuskauppa Mäki-Matti avasi sittemmin työväenyhdistyksen aloitteesta myymälän työväentalossa. Kansalaissodan vaiheilla Mäki-Matti siirsi myymälän Varoninin kaupan yläpuolelta vuokraamaansa rakennukseen. Osuuskauppaliike ajautui suuntaerimielisyyksien kautta hajanukseen vuosina 1916 - 1917. Vasemmisto irtaantui SOK:sta, joka jäi porvarillis-puolueettoman suuntauksen haltuun. Vasemmistohenkiset osuuskaupat perustivat yhdyssiteekseen Kulutusosuuskuntien keskusliiton (KK) ja Osuustukkukaupan (OTK). Myös Mäki-Matti liittyi niihin. ¹

Kun Haapakoskelle alkoi nousta SOK:n teollisuuskeskus, syntyi tarvetta saada paikkakunnalle SOK:lainen osuuskauppa. Se aloitti 1918 nimellä Haapakosken osuusliike. Pian nimi muuttui Vaajakosken osuusliikkeeksi ja lopulta Osuusliike Vaajalaksi. Liikkeen jakaantumisen takia Mäki-Matista oli tullut SOK:n kannalta kilpaileva liike. Niinpä SOK pyrki jarruttamaan Mäki-Matin tuloa Haapakoskelle. SOK omisti maan, jolla Mäki-Matin vuokraama liikerakennus oli, joten se yritti saada Mäki-Matille hädän kihlakunnanoikeuden kautta. Mäki-Matin tekemä vuokrasopimus osoittautui kuitenkin lailliseksi. ²

3.7. Ammatillisen toiminnan alkuvaiheita

Ammatillisen ja poliittisen työväenliikkeen suhde oli toiminnan varhaisvuosina vaikea kysymys. Jo ennen vuosisadan vaihdetta Suomen työväenliikkeen linjanvetäjä, turkulainen tohtori Nils Robert af Ursin totesi, että Englannin esimerkin mukainen ammattiliittojen ylivalta ei sopinut Suomen oloihin. Täällä ei olisi voimavaroja kahteen eril-

-
1. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 16.5.1915 ja 27.2.1916; Suonoja Kyösti, Suomen osuuskauppaliikkeen jakautuminen. Helsinki 1968, s. 207.
  2. JyMA, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän käräjäkunta, talvikäräjät 1924, 27.§; Vaajakosken osuusliike r.l. 20-vuotiskertomus. Jyväskylä 1939.

liseen liikkeeseen, poliittiseen ja ammatilliseen. Koska äänioikeus-
uudistus nähtiin ratkaisuksi useimpiin työväenluokan ongelmiin, oli
poliittinen liike asetettava etusijalle. ¹

Ammattiyhdistysliike pysyikin pitkään heikkona ja hajanaisena. Monet ammatilliselta pohjalta syntyneet yhdistykset kuuluivat puolue-
osastoina SDP:hen. Toisaalta taas ensimmäisissä ammattiliittojen pe-
rustamiskokouksissa oli työväenyhdistysten edustajia. Selvää eroa
ammatilliseen ja poliittiseen liikkeeseen ei tehty kansalaissotaa
edeltäneellä kaudella. Vähitellen alkoi esiintyä puheenvuoroja, että
ammatillista toimintaa olisi tehostettava. Varsinkin Eetu Salin ajoi
tätä linjaa jo ennen vuosisadan vaihdetta. Kaikkien mahdollisten am-
mattialojen olisi perustettava valtakunnallisia liittoja, ja näiden
olisi edelleen liityttävä "ammattiliittojen keskushallinnoksi", joka
selvittelisi syntyneitä lakkoja sekä jakaisi lakkoavustuksia. ²

Työväenyhdistys hoiti Haapakoskella myös saha- ja uittotyöväen
ammatillisia asioita. Ensimmäinen näkyvä ele tässä mielessä oli se,
että Kalle Seppänen lähetettiin helmikuussa 1906 yhdistyksen edusta-
jaksi Tehdastyöväen ammattiliiton kokoukseen Tampereelle. Työväen-
yhdistys liittyi elokuussa 1907 paikallisyhdistyksenä Suomen työläis-
liittoon. Työläisliitto ei tosin ollut mikään ammatillinen keskus-
liitto vaan eräänlainen SDP:n sisarjärjestö, jonka perustavoitteena
oli Suomen riippumattomuuden ajaminen. ³

Ensimmäinen Haapakosken lakko oli lokakuussa 1906 sahalla. Urakka-
työtä tekevät raamimiehet pääsivät huomattavasti parempiin ansioihin
kuin päiväpalkkaiset ns. resementtimiehet, jotka kantoivat sahatut
laudat pois ja lajittelivat ne. Tätä aputyövoimaa tarvittiin runsaas-
-----

1. Ala-Kapee Pirjo - Valkonen Marjaana, Yhdessä elämä turvalliseksi. SAK:laisen ammattiyhdistysliikkeen kehitys vuoteen 1930. Helsinki 1982, s. 115.
2. Kalemaa 1975, s. 129 - 130; Ala-Kapee - Valkonen 1982, s. 116.
3. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 17.6.1906; Yhdistyksen kansio, Ote lääninhallituksen anomusasiain päiväkirjasta, n:o 804, 30.8.1907; Korkeamäki 1983, s. 51.

ti, kun ei ollut minkäänlaisia kuljettimia. Resementtimiehet rupesivat lokakuussa 1906 lakkoon vaatien siirtymistä urakkapalkkaan. Muutaman päivä kestänyt seisokki koski vain heitä, sillä raamimiehet eivät yhtyneet vaatimukseen. Mitään tuloksia lakon avulla ei saavutettu.¹

Kesästä 1908 tuli melkoisen levoton ja kireä. Keväällä Lauttausyhdistyksen erottelutyömaalle ei hyväksytty työhön sellaisia, jotka kuuluivat Haapakosken työväenyhdistykseen. Syynä oli nähtävästi se, että työväenyhdistyksen katsottiin lietsovan epäluottamusta kiertävien agitaattoreiden välityksellä. Työnantaja vaati, ettei ammatillisen liikkeen asioilla liikkuvia agitaattoreita saa päästää työmaalle. Riidan takia erottelutyömaa julistettiin lakkotilaan kesäkuun ensimmäisestä päivästä alkaen.²

Erimielisyys levisi laajemmalle heinäkuussa, kun työväki irtisanoi Kymin uittoväylän edellisvuotisen työehtosopimuksen ja rupesi lakkoon. Siinä oli kysymys lähinnä palkoista. Lakkolaisia oli Sorretun Voiman kirjeenvaihtajan mukaan 350 henkeä, joukossa myös haapakoskelaiset. Työnantaja ei lakosta säikähtänyt, vaan otti sen jopa tyytyväisenä vastaan: se aikoi nyt pienentää palkkoja ja valikoida työväkeään, sillä maaseudulta löytyisi kyllä riittävästi työhön halukkaita. Kollektiivisesta työehtosopimuksesta luovuttiin kokonaan ja sopimus tehtiin jokaisen työläisen kanssa erikseen. Näillä ehdoilla työhön tulleet katsottiin lakkolaisten puolella tietenkin rikku-reiksi. Silti työt saatiin parissa viikossa käyntiin.³

Kymin lauttausyhdistyksen tukkimiesten liitto esitti työnantajalle uutta työehtosopimusta. Sen vaatimukset olivat kovia, mm. täyden palkan maksaminen lakon ajalta. Työnantaja ei hyväksynyt tarjousta.
-----

1. Sorretun Voima 31.10. ja 7.11.1906.

2. Sorretun Voima 13.5.1908; Pääskynen 1974, s. 48.

3. Sorretun Voima 31.7. ja 5.8.1908; Pääskynen 1974, s. 46 - 47.

Vaatimusten liian kova linja näkyy myös ehdotuksen Haapakoskea koskevasta osasta: ¹

"4 §. Haapakosken lajittelu paikalla on kaikki lakossa olevat työläiset otettava entisiin työpaikkoihinsa ja kaikki ne jotka lakon aikana ovat työskennelleet on työstä erotettava sekä on lakkolaisille maksettava täysi palkka 1 pstä kesäkuuta."

Näiden tapahtumien jälkeen tukkimiesten ammatillinen toiminta lamaantui pitkäksi aikaa, ja vuoden 1908 lakkoilusta tuli poikkeuksellinen yritys. Haapakoskella tunteet olivat kuumina rikkureiden ja lakkolaisten välillä. Sananvaihdon pärskeitä näkyi sanomalehdissäkin: nuorsuomalainen Keski-Suomi syytti työväenyhdistyksen jäseniä puukkojunkkareiksi ja rähinöitsijöiksi, Sorretun Voima taas rikkureita varkaiksi ja passittomiksi. ²

Työväenyhdistyksen ja uusien uittotyömiesten välit jäivät kireiksi vielä pitkäksi aikaa. Rikkureiksi leimatut tukkimiehet eivät mielellään osallistuneet edes työväenyhdistyksen huveihin. Niinpä 20-vuotiaana 1909 uittoyhtiölle sepän apuriksi tullut Aksel Nyman kertoi, että hän ensi kerran työväentalolle mennessään pelkäsi joutuvansa tappeluun: ³

"Olhan se, kun minä kerran nuorena miehenä kävin työväentalolla arpaisissa - - niin minä pelekäsin, kun minä olin uittoyhtiön miehiä - - ja täällä ol/ Salvesenin sahamiehet, ne löi uittoyhtiön miehiä, ja niitten välillä ol kova tappelu aina. - - No kun uittoyhtiön miehet ol täällä aina kesät ja Salvesenin väki ol koko vuoden. Mutta se riita tul kyllä naisten takia - -."

Sahatyöväen ammattiosastoa koetettiin vuonna 1912 perustaa kah-

1. Pääskynen 1974, s. 48.
2. Sorretun Voima 10.8. ja 19.8.1908; Pääskynen 1974, s. 48.
3. JyMA, Työväen Sivistysliiton työväenperinnekeräys, Marja Koistisen aineisto, Aksel Nymanin (s. 1889) haastattelu (Päivi Andersson 1979).

teenkin otteeseen, mutta kokouksiin ei tullut yleisöä. Sorretun Voiman kirjeenvaihtaja päivitteli: ¹

"Tätä ammattiosastoa näkyy Haapakosken työläiset pelkävän juuri samalla tavalla kuin herratkin pelkää. Työläiset pelkävät, että siinä menettää taivasosansa - -."

Vaikka osasto ei saatu perustettua, syntyi sahalla kuitenkin lakko syyskuussa 1913. Keskinäiset erimielisyydet estivät taaskin työväen yhdenmukaisen toiminnan lakon aikana, mutta tulosten saaminen saattoi olla toivotonta senkin takia, että Salvesen lienee tällöin jo päättänyt sahatoiminnan lopettamisesta. ²

Tapaturmien aiheuttamia ansiomenetyksiä ei korvattu sahan apukassoista. Se katsottiin epäkohdaksi, ja työväenyhdistys yritti järjestää omaa tapaturma-apurengasta: ³

"Yhtistyksen kuukausi kokouksessa pantiin ehtolle että jos yhtistyksen jäsenet rupeevat kannattamaan että Jäsenten keskuudessa tapaturman sattua ruvettaisi avustamaan 25 pennillä joka jäsen litviikki välissä."

Avun kerääjiksi valittiin useita henkilöitä, joiden tuli tilittää kerätyt rahat Oskari Moilaselle. Moilanen huolehtisi varat sille henkilölle, jonka hyväksi ne oli kerätty. Tämä organisaatio lienee toiminutkin, mutta mitään rahastoa se ei kai kerännyt, vaan avustus kerättiin aina tietyn henkilön hyväksi. Jos arviolta 60 sahatyöläistä osallistui 50 pennillä kuukaudessa tällaiseen keräykseen, apua kertyi 30 mk (noin 10 päivän palkka). ⁴

Ensimmäinen ammattiosasto Haapakoskella oli radanrakentajien perustama Suomen tie- ja vesirakennustyöväen liiton osasto. Se aloitti toi-

1. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 21.4.1912; Sorretun Voima 16.12.1912.

2. Virtanen 1982, s. 30; Mikonranta 1984, s. 6.

3. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 21.7.1907.

4. Sama.

mintansa elokuussa 1913. Muut ammattiosastot alkoivat menestyä vasta maaliskuun 1917 vallankumouksen vapauttamissa oloissa. Niinpä keväällä 1917 perustettiin sekatyöväen, metallityöväen, puutyöväen sekä talous- ja ravintola-apulaisten ammattiosastot.¹

---

1. Sorretun Voima 3.9.1913; VTYA, Yhdistyksen kansio, Haapakosken ty:n toimintakertamus 1917.

4. MUUTOSVUODET 1914 - 1918 HAAPAKOSKELLA

4.1. Radanrakennustyö ja elintarvikepula radikaalisuuden sytykkeinä

Rautatie oli valmistunut Haapamäeltä Jyväskylään 1897, ja seuraavana vuonna edelleen Suolahteen. Alunperinkin oli tarkoitus jatkaa sitä edelleen Savon rataan asti, mutta asia pysähtyi 15 vuodeksi. Radan suunnasta oli eriäviä käsityksiä, joista Jyväskylässä puolustettiin nimenomaan Pieksämäen-suuntaa. Tässä muodossa asia ratkastiinkin vuoden 1912 valtiopäivillä, ja rakennustyöt oli määrä saada käyntiin seuraavana vuonna. ¹

Rakentaminen alkoi samanaikaisesti koko linjalla syyskuussa 1913. Vain Pönttövuoren seudulla vielä pohdittiin linjausta seuraavaan kevääseen saakka. Rata tehtiin erittäin vaikeaan maastoon. Haapakosken - Leppälahdenkin välillä oli kolme työlästä kohtaa: Haapakosken silta, rataosan suurin kalliroleikkaus ja Leppäveden penger. Leppälahden itäpuolelle jouduttiin tekemään suuri maaleikkaus. Ei siis ole ihme, että Haapakosken seudulla tarvittiin suuri joukko radanrakentajia. Paikkakunnan työväelle nämä työpaikat olivatkin tarpeen, sillä sahayhtiön toiminta oli laantumassa. Viimeinen sahan hyvä vuosi oli 1913, jolloin Salvesen lienee jo tehnyt päätöksen toiminnan lopettamisesta, koska hän myi yhtiön tärkeimpiä metsiä. Vuonna 1909 sahatyöväen määrä oli suurimmillaan, 436 henkeä, vuonna 1915 heitä oli luultavasti enää parikymmentä. ²

Radanrakennus työllisti paikkakuntalaisten lisäksi suurn määrän lähiseutujen maatyöväkeä. Työhön tuli myös erityistä radanrakentajakuntaa, joka oli kotoisin eri puolilta maata ja kulkenut radanrakennukselta toiselle, mm. Leppävirran, Nurmeksen ja Savonlinnan seuduilla. Ammattityöväki oli poliittisesti ja ammatillisesti radikaalia.

1. Tommila Päiviö Jyväskylän kaupungin historia 1837 - 1965 I. Jyväskylä 1972, s. 304 - 306; Puranen Aulis, Hevoskärryiltä auton penkille. Jyväskylän maalaiskunnan kirja. Jyväskylä 1977, s. 410 - 412.
2. Puranen 1977, s. 412 - 413; Virtanen 1982, s. 30 - 31, 49 - 50.

He toivat mukanaan sumeilematonta asennoitumista, jota vielä kärjisti maailmansodan aikana jatkuvasti pahentunut elintarvikepula.¹

Radanrakentajien järjestäytyminen kävi nopeasti. Suomen tie- ja vesirakennustyöväen liiton Haapakosken osasto (os. n:o 2) perustettiin 31. elokuuta 1913 - ennen kuin rakennustyö oli alkanutkaan. Lisäksi Leppälahteen perustettiin lokakuussa liiton osasto n:o 16. Lähitienoilla toimivat vielä Jyväskylän ja Metsolahden osastot. Haapakosken osasto toimi tavallaan työväenyhdistyksen alaosastona, koska se maksoi puolueen jäsenverot yhdistyksen kautta. Alaosastosuhde jäi kuitenkin hämäräksi, eikä yhdistyksen pöytäkirjassa ole edes merkintää ammattiosaston ottamisesta alaosastoksi.²

Työväenyhdistykselle oli monenlaista hyötyä radanrakennuksen alkamisesta. Yksi puoli oli taloudellinen hyöty. Työväentalo sai vuokratuloja 15 mk kuussa siitä, että se toimi rakennustyöväen tilinmaksupaikkana. Seudun vilkastunutta elämää kuvaa, että talolla rupesi vierailemaan monenlaisia esiintyjiä kuten voimamies, laulajatar ja Sirkus Berkovitz. Tosin tulot olivat tarpeenkin, sillä työväentalo oli 1912 myyty Oskari Moilaselle 10 vuodeksi 2 000 markalla rahatilanteen parantamiseksi. Ehtona oli, että yhdistys saa lunastaa talonsa takaisin. Talon hallintakin näyttää säilyneen työväenyhdistyksellä, joten myynti oikeastaan merkitsi vain taloon kiinnitettyä lainaa. Lainan yhdistys antoi edelleen Haapakosken osuuskaupalle, jolta rahaa ei saatu takaisin konkurssin takia. Yhdistys oli pesän toiseksi suurin velkoja. Yhdistyksen velka siirrettiin maaliskuussa 1913 Moilaselta tukkiasioitsija Filppu Seppäselle.³

Radanrakennuksella oli selvä vaikutus työväenyhdistyksen jäsen-

-
1. Vilén Olli, Erään kylän synty ja kehitys. Jyväskylän maalaiskunnan kirja. Jyväskylä 1977, s. 345 - 346; Hilja Niemisen (s. 1898) ja Aksel Nymanin (s. 1889) haastattelut (Olli Lehtonen 1983).
  2. Sorretun Voima 3.9., 15.10. ja 22.10.1913.
  3. VIYA, Haapakosken ty:n pk. 24.11.1912, johtokunnan pk. 28.9.1913, tilit 1914, Yhdistyksen kansio, Osuuskaupan velkojainluettelo 28.9.1914 ja työväentalon kauppakirja 7.3.1913.

määrään. Vuonna 1912 jäseniä oli 50, mutta seuraavana vuonna jäsenmaksuja tilitettiin jo 293 jäsenestä. Lisäys johtui radanrakentajien liittymisestä järjestöihin. Seuraavassa asetelmassa järjestöjen kokonaisjäsenmäärä on pyritty erittelemään osastoittain:

Haapakosken työväenjärjestöjen jäsenmäärä 1904 - 1918 ¹

Vuosi	Työväen- yhdistys	Naisosasto	Tie- ja vesir. työväen os.	YHTEENSÄ
1904	..	-	-	..
1905	103	-	-	103
1906	64	-	-	64
1907	79	*	-	79
1908	55	*	-	55
1909	39	36	-	75
1910	49	31	-	80
1911	45	12	-	57
1912	50	..	-	50
1913	34	-	259	293
1914	41	*	144	185
1915	37	*	97	134
1916	28	-	128	156
1917	82	45	..	127
1918	33	-	-	33

- ei jäseniä, ei toiminnassa

.. tieto puuttuu

* sisältyy työväenyhdistyksen lukuun

Työväenyhdistyksen jäsenten vaihtuminen oli huomattavan vilkasta, kuten vuoden 1911 toimintakertomuskin osoittaa: "Jäseniä on ollu vuoden alussa 52. Liittynyt yhdistykseen 40. Poisjääneitä eli uupuneita 29. Lisääntynyt jäsenmäärä 6 hengeä." Jäsenmäärästä voisi siten esittää paljon suurempiakin lukuja, jos otettaisiin huomioon kaikki vuoden aikana jäsenenä olleet. Äsken esitetyissä luvuissa on kuitenkin -----

1. Puolueen painetut tilastot 1910 - 1916 (Tilastollisia tietoja - -). Vuodet 1906 - 1909 ovat jäsenluettelosta ja toimintakertomuksista, samoin 1917 ja 1918. Vuosi 1905 tilikirjan perusteella. Vuonna 1916 olleet 18 naisjäsentä eivät jostain syystä näy toimintakertomuksessa.

pyritty todenmukaisempaan jäsenlukuun: kunkin vuoden jäsenmäärä on joulukuussa jäsenmaksunsa maksaneiden määrä. Näin on saatu vaihtuvuuden aiheuttama vinoutuminen poistetuksi. Jäsenmaksua perittiin ensin 25 p kuussa, mutta 1906 se korotettiin 30 penniin (naisilta 15 p). Seuraavana vuonna palattiin jälleen 25 pennin maksuun. Liittymismaksu oli 50 p. Vuotuinen jäsenmaksu vastasi siis yhden päivän palkkaa. ¹

Vuoden 1917 kokonaisjäsenmäärästä ei saa oikeaa kuvaa, koska radanrakentajat puuttuvat. Jos heidän osastonsa jäsenmääräksi arvioidaan parisataa, olisi kokonaisjäsenmäärä ollut 300 - 350. Työväenyhdistyksen osalta tiedetään myös kapinavuoden 1918 jäsenmäärä. Se oli vuoden alussa 61, mutta vuoden varrella jäsenistö väheni 33:een. Yhdistyksellä ei puoleen vuoteen ollut toimintaa, mutta jäsenmaksut sentään perittiin. ²

Nuorisotoimintaan radanrakentajat toivat uutta innostusta. Haapakosken sosialidemokraattinen nuoriso-osasto perustettiin uudelleen lokakuussa 1913 ja sen puheenjohtajaksi tuli Heikki Ranta. Osaston keskeisimmiksi vetäjiksi nousivat vuodesta 1916 Mauno Säde sekä Eino ja Hannes Lukkarinen. Jäseniä oli runsaasti, sillä tammikuun 1914 vuosikokouksessakin oli läsnä 40 jäsentä. Tarkempia jäsentilastoja ei kuitenkaan ole, joten nuoriso-osasto puuttuu äskeisestä jäsentilastosta. Osasto alkoi pitää keskiviikkoisiin ohjelmallisia viikkokokouksia. Kesäisin kokoukset pidettiin ulkona: ³

"- - Ränssin aholle järjestettiin ensimmäinen retki sunnuntaina kesäkuun 9. p:nä. Ilma suosi meitä. - - Ohjelman jatkona alettiin harjoitella potkupallopelejä, jossa työssä meillä oli suurena hyötynä Leppälahden ost. mukana olleet toverit, joiden opastuksella pääsimme pelitaidon selville."

1. VTYA, Haapakosken ty:n jäsenmaksujen kantokirja 1906 - 1918, Yhdistyksen kansio, toimintakertomus 1911.
2. VTYA, Yhdistyksen jäsenmaksujen kantokirja 1918.
3. VTYA, Sos. dem. nuorisoliiton Haapakosken osasto n:o 217:n pk. 20.10.1913, 26.1. ja 15.6.1914 sekä seuralehti Nuorison Voima, kesäkuu 1914.

Helmikuussa 1916 osaston vieraana oli Nuorisoliiton puheenjohtaja Otto Toivonen, joka neuvoi järjestämään kävelyretkiä, hankkimaan nuorisokirjallisuutta yhdistyksen kirjastoon ja tekemään viikkokokouksissa seuralehteä.¹ Osastossa olikin jo 1914 ilmestynyt "joka toinen keskiviikko" seuralehti Nuorison Voima. Vuodesta 1917 lehteä ruvettiin taas tekemään, nyt nimellä Nouseva Nuoriso. Jo vuonna 1914 lehti sisälsi innostuneita ja paatoksellisia luokkataistelukirjoituksia:²

"Aika laulaa myös laulua, tulevaisuus kuuluu nuorisollen. Tämä kolminaisuus, sosialismi, luokkataistelu ja nuoriso se nykyään herättääkin - - innostusta ja tulevaisuuden toiveita. - - Kokouksissa kun vaihdetaan mielipiteitä päivän kysymyksistä, leipä ja valta taisteluista, terveydestä ja voimasta, valosta ja vapaudesta, leikistä ja lennestä, niin niissä viihdytään, ruumiillisesti virkistytään ja henkisesti kehitetään. - - Sellaista väkeä tarvitaan tulevina päivinä. Vanhat älkööt pistäkö häiritsevästi sormiansa nuorison nousuun kuten ennen useasti ovat tehneet vaan edesauttakaamme tämän uuden autuutemme uhrijoukon etenemistä. Kynä."

Nuoriso-osastolaiset olivat perustamassa vuoden 1917 aikana näyttämöä, urheiluseuraa ja lastenosastoä. Urheiluseura Jyry oli vilkkaiden vuosien 1914 - 1915 jälkeen lopettanut syksyllä 1916. Sen tilalle perustettu Haapakosken Jyske aloitti toimintansa nähtävästi heinäkuussa 1917. Järjestönuoret-niminen lastenosasto perustettiin nais- ja nuoriso-osastojen toimesta kesällä 1917. Sen ohjaajina toimivat Aino Nevalainen, Eino Lukkarinen ja Mauno Säde.³

Maailmansodan 1914 - 1918 maininkeina työväki joutui kokemaan työttömyyttä ja elintarvikepulaa. Työttömyys levisi, koska tuotteiden

1. VTYA, Nuoriso-osaston pk. 3.2.1916.
2. VTYA, Nuoriso-osaston kansio, Nuorison Voima n:o 7, huhtikuu 1914.
3. VTYA, Nuoriso-osaston pk. 2.5., 25.7. ja 29.8.1917; Kolu 1980, s. 7.

vienti ulkomaille oli vaikeutunut. Haapakoskellakin sahat pysähtyivät maailmansodan sytyttyä. Syyskuussa 1914 kunnallisjärjestö valitsi työttömyystoimikunnan, joka piti yhteyttä maan työttömyyskeskuskomiteaan. Haapakoskelle perustettiin lokakuussa oma työttömyystoimikunta, jonka jäseniksi valittiin Elis Hult, Oskari Särkkä ja Herman Peipponen. Se keräsi mm. iltamien avulla rahastoa, josta työtön saattoi saada avustusta. Vuosina 1914 - 1915 avustuksia jaettiin, mutta sitten työllisyys jälleen parani. Vuonna 1916 annettiin enää vain yksi viiden markan avustus.¹ Samoin Jyväskylän työttömyystoimikunta saattoi vuonna 1916 lopettaa toimintansa sotatarviketilausten parannettua työllisyyttä. Haapakoskella tilannetta paransi SOK:n aloittama teollisuuslaitosten rakentaminen. Työttömyyttä pahemmaksi häiriöksi tuli elintarvikepula.²

Elintarviketilanne johti työväen järjestämään joukkokokouksia. Maaliskuussa 1915 pidetty kokous vaati kunnalta toimia asian parantamiseksi. Kuvernööriltä olisi anottava, ettei elintarpeiden rajahintoja enää korotettaisi vaan päinvastoin alennettaisiin. Tämän kunta suostuikin. Sen sijaan pyyntöön, että "kuntakokous päättäisi ruveta välittämään syömäviljaa sitä tarvitseville jäsenille" kunta ei suostunut, koska viljan saaminen ja kuljettaminen olisi hyvin vaikeaa. Kunnan asettaman elintarvikelautakunnan toiminta herätti myös nurinaa. Vuoden 1918 tammikuussa syntyneen lakon yhtenä pontimena oli tyytymättömyys elintarvikelautakuntaan kuuluneen haapakoskelaisen toimintaan.³

Työväentalo kävi pian ahtaaksi lisääntyneen yleisömäärän ja vilkastuneen toiminnan takia. Taloa päätettiin laajentaa ja tehtävä annettiin rakennustoimikunnalle, jonka puheenjohtajana toimi Kalle Keikkala

1. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 18.10.1914, 19.6.1915 ja vuosikertomus 1916; Jyväskylän ty:n arkisto, J:n sd. kunnallisjärjestön pk. 27.9.1914; Sorretun Voima 24.3.1915.
2. Tapiola 1968, s. 165 - 166; Suoranta 1968, s. 6 - 7.
3. Kaikkonen Olli, Kuntalaiset. Jyväskylän maalaiskunnan kirja. Jyväskylä 1977, s. 253; Keski-suomalainen 15.1.1918.

ja kirjuriksi Kalle Huikkonen. Työn aloittaminen viivästyi puolisen vuotta, kun ei saatu lainaa. Viimein elokuussa 1917 päästiin työhön. Laajennuskeen kuului näyttämöosa ja eteistilojen suurentaminen, jotka aluksi suunniteltiin talon päähän: ¹

"- - tultiin siihen tulokseen, että päähän jatketaan eikä vinkkeliin. Vain sillä perusteella jänkäsi Kalle Keikkala, että vinkkeli olis parempi sillä se tulis omallen tontillen. Ja sillä että tulis vahtimestarin huoneet."

Lopulta kävi niin kuin Kalle Keikkala oli ajatellutkin. Talo oli tehtävä "siten että vinkkeli tulee pihan puolelle", jotta pysyttäisiin omalla tontilla. Vanhan tontin omistus oli nimittäin ollut jatkuvasti epävarmaa. Molempien tonttien isännäksi tuli 1917 Suomen osuuskauppojen keskuskunta SOK, mutta se ei vaikuttanut työväenyhdistyksen vuokraanasemaan. Urakkasopimus päätettiin syyskuussa solmia rakennusmestari G. E. Forseliuksen kanssa, jolloin odotettiin työn valmistuvan kahdessa kuukaudessa. Sopimuksen teossa tuli kuitenkin jokin viivästys, joka tuli merkitsemään hankkeen venymistä aina vuoteen 1919. Sopimus nimittäin allekirjoitettiin vasta marraskuussa, jolloin suurlakko esti rakennustyöt. Vuoden 1918 tapahtumissa hanke hautautui jälleen, koska työväentalo joutui takavarikkoon. Tällöin koko urakkasopimus nähtävästi raukesi. Hankkeen kustannusarvio oli 14 000 mk, jota varten lainattiin tukkiasioitsija Filppu Seppäseltä 4 000 mk ja rouva Aini Lievoselta 5 000 mk. Huvien tuotosta saatu 2 000 mk oli omarahoitusosuutena. Puuttuvaa rahoituksen osaa koetettiin saada muilta järjestöiltä. ²

-
1. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 26.8. ja 15.9.1917 sekä rakennustoimikunnan pk. 18.2. ja 5.8.1918.
  2. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 30.4.1916 sekä 2.9., 15.9. ja 25.9.1917, 20.4., 1.6. ja 22.6.1919, tilit 1917 - 1919, toimintakertomus 1917, Yhdistyksen kansio, Forseliuksen sitoumus 17.11.1917.

4.2. Saha-alueen myynti SOK:lle

AB Finland Wood Companyn toiminta oli alkanut Haapakosken sahas-
ta, mutta 40 vuoden aikana se oli laajentunut eri puolille maata. Suu-
rimmaksi yksiköksi oli kasvanut Lauritsalan saha. Yhtiön johtaja
James Salvesen muuttikin vuonna 1914 Lauritsalaan. Samaan aikaan hän
oli hankkinut omistukseensa yhtiön koko osakekannan. Kauppamerenkulun
vaikeuksien takia yhtiön sahaus tyrehtyi maailmansodan aikana. Vii-
meistään tällöin tehtiin päätös yrityksen lopettamisesta. Norjalais-
ten liikemiesten Suomen-toimintaa esittelevä Werner-Hansenin teos
Nordmenn i østerled esittää Salvesenin lähdön syyksi kommunistien ai-
heuttaman levottomuuden. Ainakaan Haapakosken osalta tätä ei voi pi-
tää oikeana, koska sahoilla käydyt työtaistelut olivat mitättömän pie-
niä ja hajanaisia. Salvesen myös palkitsi monin tavoin entistä työ-
väkeään. Ainoa suhteita jyrkentänyt seikka oli radanrakennus ja sen
radikaalismiellinen työväki, mutta sehän ei ollut tekemisissä suoraan
Salvesenin kanssa. Todellisuudessa Salvesenin luopumispäätös lienee
tehty siksi, että yhtiöltä puuttui nuoren polven jatkaja. Maailman-
sota ja Suomen joutuminen epävarmaan asemaan olivat lopullinen pää-
töksen sinetti.¹

Suomen osuuskauppojen keskuskunta SOK¹ kiinnostui Haapakoskesta,
koska se näytti liikenteellisesti ja vesivoiman saannin kannalta edul-
liselta. SOK:n Keuruun tulitikkutehdas paloi 1916, ja Jyväskylän seu-
tu näytti haapapuun tarjonnassa paremmalta kuin Keuruu. Valmistuva
rautatie oli tietysti tärkeä tekijä Haapakosken liikenteellistä ase-
maa arvioitaessa. Syksyllä 1916 SOK alkoi hieroa kauppoja Haapakoskes-
ta Salvesenin kanssa. Sahat olivat koneistoiltaan ja rakennuksiltaan
vanhentuneita, joten niiden saaminen ei suuresti vaikuttanut kauppaan.
Hyvä teollisuuspaikka oli tärkein. Salvesenin ensimmäisestä hintapyynn-

1. Virtanen 1982, s. 20 - 23.

nöstä, miljoonasta markasta, tingittiin neljännes, minkä jälkeen kauppa syntyi. Kauppaehdoissa oli vielä eräitä - lähinnä sosiaaliseen toimintaan liittyviä - ehtoja, joita SOK:n hallintoneuvosto piti hiukan arveluttavina. Alueen hankinta oli kuitenkin tullut niin tärkeäksi, että nämäkin ehdot nieltiin.¹

SOK:n tekemään kauppaan sisältyi lähes koko Haapakosken seutu: osa Oksalan, Kanavuoren, Koskenvuoren ja Sahamäen tiloista, joihin sisältyi myös Varassaari ja Naissaari, sekä samassa yhteydessä kauppias Emil Ahlqvistilta ostettu Haapalahden tila eli kylän keskusta-alue. Myös työväentalo oli Haapalahden maalla ja tontin omistajaksi tuli SOK.²

4.3. Sahatyöväen asumisoikeus ja Äijälän maaosuuskunta

Ilman vuokrasopimusta alueelle mökkejään rakentanut työväki tunsikin tilanteensa turvattomaksi. Jo ennen kuin Salvesenin myyntisuunnitelmista tiedettiin, oli kauppias Emil Ahlqvist tarjonnut Haapalahden aluetta kunnalle, mutta kauppaa ei syntynyt. Sosialidemokraattinen kunnallisjärjestö paheksui sitä, etteivät edes työväen edustajat olleet kunnan elimissä puoltaneet ostoa, joka olisi turvannut työväen asumisoikeuden.³

Salvesenin mailla asuneiden osalta huolestuminen osoittautui ennenaikaiseksi. Salvesen nimittäin asetti ehdoksi SOK:lle, että alueella asuvan työväen asumisoikeus tulee säilyttää:⁴

"Alla de arbetare och andra obor, som hafva å lägenheternas mark uppfört egna boningshus, få hålla sin boningsrätt jämte tomt orubbad _____ arrendefritt."

1. Suoranta 1968, s. 4 - 5; Perko 1982, s. 145 - 146.
2. SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, I C 2.1., SOK:n Haapakosken tehtaiden toimintakertomus 1916 - 1917.
3. Jyväskylän ty:n arkisto, Jyväskylän sd. kunnallisjärjestön pk. 24.5.1915.
4. JyMA, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyv. käräjäkunta, talvikäräjät 1924, 28.§; Suoranta 1968, s. 4 - 5.

Juuri tämän kaltaisia kauppaehtoja SOK katsoi karsaasti, mutta kaupan tarjoamat edut olivat niitä painavammat. SOK siis sitoutui vasten tahtoaan sahatyöväen asumisoikeuden säilyttämiseen. Oikeus oli voimassa vain mökinpaikan senhetkisen haltijan suhteen: jos mökki myytiin, SOK saattoi ottaa sen haltuunsa. Salvesenin toiminnalle ei voi nähdä juuri muuta motiivia kuin epäitseekkään huolenpidon työväestään. Salvesen ehkä katsoi olevansa vastuussa siitä, että mökkejä oli rakennettu villisti ilman asianmukaisia vuokrasopimuksia.

Salvesenin isällinen huolenpito meni vielä pitemmällekin. Hän halusi turvata toimeentulon niille työmiehilleen, jotka olivat liian ikääntyneitä SOK:n kaavailemaan teollisuustyöhön. Niinpä Salvesen pani vireille maaosuuskuntahankkeen. Osuuskunnalle hän aikoi lahjoittaa maata, jonka viljelemisestä vanhempikin mies saisi perusturvansa. Ensimmäinen osuuskuntaan tähtäävä kokous pidettiin joulukuussa 1914. Työväenliikkeelle asia oli niin hämmentävä, että sitä noustiin vastustamaan Sorretun Voiman palstoilla. Tietävästi tällainen agitaatio aiheuttikin sen, että jotkut kieltäytyivät lahjasta.¹

Äijälän maaosuuskunta perustettiin syyskuussa 1915. Siihen liitettiin 41 palstatilan saajaa ja 8 asuntotilan saajaa. He olivat Salvesenin pitkäaikaisia tai suuriperheisiä työntekijöitä. Maa lahjoitettiin heille osuuskunnan kautta siksi, että lahjoittaja arveli osuuskunnan voivan huolehtia siitä, että yksityisomistukseen tottumattomat työmiehet saisivat asiansa paremmin hoidettua. Kullekin oli mitattu oma parin hehtaarin palsta ja osuuskunta omisti tilan metsän. Tilansa sai myydä, mutta vain tilattomille. Osuuskunnan metsää sai hakata vain kotitarvekäyttöön. Rajoitukset olivat voimassa 25 vuotta.²

Osuuskunta hallitsi kaikkiaan 616 hehtaaria. Peltoalaa oli melko vähän, eikä kaikilla palstoilla ollut aluksi lainkaan rakennuksia. Vuoteen 1935 mennessä tilanne oli kehittynyt niin, että niillä oli peltoa 2,0 ha, metsää 12,0 ha ja muuta maata 0,1 ha. Asuntotonttilaisilla

1. Patokoski Pekka, Äijälän maaosuuskunta i.l. Jyväskylä 1940, s. 7 ja 10.

2. Patokoski 1940, s. 23 ja 32.

ei viljelty maata. Osuuskunnan alue ulottui Väinölän konepajan tienoilta Sulunperälle. Paikkakunnan kasvaessa 1920-luvulla tuli alueen keskeisyys merkitsemään huomattavaa maan arvonnousua. Työväenyhdistyksen suhde osuuskuntalaisiin oli sellainen, että lahjan saajista oli yhdistyksen jäseninä 1915 neljä, Kalle Huikkonen, Juho Forström, Oskari Moilanen ja Emil Viinikainen. Yhdistyksen perustajajäseninä olleet Jalmari Alho ja Lauri Leinonen sekä työväen kunnallisena luottamusmiehenä toiminut Abdon Koskinen saivat myös lahjatilan.¹

Äijälän maaosuuskunta oli ainoalaatuinen kokeilu. Tilattoman väestön kysymystä pyrittiin ratkaisemaan monin paikoin mm. pikkutilojen välitystoiminnalla ja lainarahastoilla. Tietävästi vastaavaa osuuskuntamuotoa ei ole muualla sovellettu. Näin arvokas lahjoitus oli sellaisenaankin harvinainen tapaus. Osuuskunta takasi sosiaalisen turvan perheet huomioon ottaen yli 300 hengelle, jotka lahjoitushetkellä olivat vaikeassa asemassa työttömyyden takia.²

Osuuskunnan toiminnasta on jäänyt kirjallisuudessa elämään väärinkäsitys, että sen toiminta olisi loppunut jo 1921. Onni A. Repo esitti Jyväskylän kunnan historiassa, että maaosuuskunta lopetti 1921 toimintansa Salvesenin kyllästyttyä ainaisiin riitoihin, "ja antoi heille, minkä he halusivat, vallan päästä tilan metsiin kiinni - - josta seurasi, että melkein kaikki palstatilalliset ovat parturoineet metsälohkonsa". Epäilemättä osuuskunnalla olikin paljon hankaluuksia alkumatkallaan, mutta hajoamiseen ei jouduttu. Osuuskunta kustansikin Revon käsityksen korjaamiseksi 1940 teoksen Äijälän maaosuuskunta i.l. Sen synty ja toiminta 1915 - 1940, jonka laati toimittaja Pekka Patokoski. Siinä esitetään myös, mitä vuoden 1921 sääntömuutos merkitsi:³

"Alkuperäisen metsänkäyttösuunnitelman huomasivat - - palstatilalliset

1. VIYA, Haapakosken ty:n jäsenmaksujen kantokirja 1915; Patokoski 1940, s. 35 - 36.
2. Patokoski 1940, s. 38; Rasila Viljo, Torpparikysymyksen ratkaisuvaihe. Suomen torpparikysymys vuosina 1909 - 1918. Helsinki 1970, s. 175 - 178; Tapio 1977, s. 321.
3. Repo 1937, s. 614 - 615; Patokoski 1940, s. 25 - 26.

epäedulliseksi. - - Halkoja hakattiin yksipuolisesti vain lehtimetsistä, mistä oli seurauksena että eräät paikat hakattiin melkein putipuh- taiksi. - - Uusissakin säännöissä on metsätuotteiden myynti ankarasti kielletty. - - Sen sijaan - - jokainen nyt tiesi, mikä oli hänen met- sänsä ja käsitteli sitä kotitarvehakkuissakin suunnitelman mukaisesti."

Osuuskunnan yhteismetsät siis jaettiin vuonna 1921. Pellot olivat "yksityisiä" osuuskunnan alusta saakka. Yhteistoiminta kuitenkin jat- kui osuusriihen ja eräiden pienempien hankkeiden muodossa. ¹

4.4. Maaliskuun vallankumous ja marraskuun suurlakko 1917

Venäjän keisari joutui luopumaan kruunusta maaliskuussa 1917 menetettyään tilanteen hallinnan yhä kiihtyvissä kansanjoukkojen le- vottomuuksissa. Valta siirtyi väliaikaiselle hallitukselle. Sen ensim- mäisiä Suomen-päätöksiä oli sortomääräysten peruuttaminen ja sisäis- ten asioiden jättäminen suomalaisille. Vasemmistoenemmistöinen edus- kunta sai kokoontua, ja senaatista tehtiin sen voimasuhteiden mukai- nen, puheenjohtajana sosialidemokraatti Oskari Tokoi. ²

Jyväskylässä pidettiin ensimmäinen yleinen kokous vallankumous- asiasta 16. maaliskuuta, kun Sorretun Voima oli julkaissut kumouksesta tietoja. Kokous valitsi kumousta johtamaan työläiskomitean, jossa oli edustettuna myös paikallinen venäläinen sotaväki. Ammattiyhdistykset saivat monin paikoin neuvotteluyhteyden työnantajien kanssa, ja kah- deksantuntinen työpäivä toteutui neuvotteluteitse kevään aikana. ³

Haapakosken työväki näyttää havahtuneen 18. maaliskuuta, jolloin Herman Peipponen lähetettiin Jyväskylään hankkimaan tietoja, "miten kokoukset ovat nykyisin järjestettävä". Venäläisiä oli Haapakoskella- kin, sillä Salvesenin kartano, joka oli jäänyt tyhjilleen patruunan muuton jälkeen, oli otettu sotilaiden lepokodiksi. Sinne sijoitettiin so-
-----

1. Patokoski 1940, s. 33 - 34.

2. Polvinen Tuomo, Venäjän vallankumous ja Suomi I. Porvoo 1967, s. 110; Lappalai- nen Jussi T., Itsenäisen Suomen synty. 2.p. Jyväskylä 1977, s. 50 - 51.

3. Tapiola 1968, s. 168 - 170; Tommila 1972, s. 509 - 511.

dassa mielentasapainonsa menettäneitä. He tuskin osallistuivat millään tavalla paikkakunnan vallankumoustopahtumiin. ¹

Paradoksaalista on, että maaliskuun vapauttavan käänteeseen kunniaksi järjestettiin Haapakoskella surumarssi: ²

"Päätettiin ostaa lippuun suruharso kangasta 2 1/2 metriä á 6 mk metri joka kiinnitetään lippuun muistoksi siitä suuresta hautajais muistosta jonka venäläiset vapaustaistelijat ovat hengellään ja verellään saaneet suorittaa olla kukistamassa sitä hirmu valtaa joka on kansat kurjuuteen syöksenyt."

Surujuhlaa vietettiin 1. huhtikuuta. Sen lisäksi kokoonnuttiin järjestäytyneen työväen yleiseen kokoukseen työväentalolle. Kokouksessa evästettiin kokoontuvaa eduskuntaa: sen olisi ajettava etusijassa elintarvikekysymystä, torpparilakia ja kunnallista äänioikeutta. Valtiollisen äänioikeuden ikäraja olisi laskettava 24:stä 21 vuoteen. Esitettiin vielä, että "valtio avustaisi työväinkin järjestöjä rahallisella avustuksella valistustarkoituksissa". Painokkaimpia vaatimuksia oli kahdeksantuntinen työpäivä: ³

"Me tullaan jäykästi vaatimaan kahdeksan tunnin työpäivää normaali päivän pituudeksi Kunnallisissa, Valtiollisissa ja Yksityisissä liikkeissä yleisesti."

Haapakoskella työajan lyhentäminen saatiin aikaan neuvotteluteitse. Työnantajat SOK ja Lauttausyhdistys olivat maanlaajuisia yrityksiä, ja tekivät ilmeisesti kokonaisratkaisun työajasta. Kahdeksantuntinen päivä toteutui molemmissa keväällä 1917. Sen mekaaninen noudattaminen ei kylläkään soveltunut uittoon, josta säädettiin sittemmin oma työaikalakinsa. Huhtikuun puolivälissä työväenyhdistys vielä palasi van-

1. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 18.3.1917.

2. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 26.3.1917.

3. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 1.4.1917 ja järj. työväen yl. kok. pk. 1.4.1917.

haan kiistaan uittotyömaan työehtosopimuksesta: ¹

"Pohjoispäijänteen uittoyhtiön työmaasta - - lausuttiin toivomuksena, että - - työläiset eivät antaudu enään orja kontrahtia vastaan työtä ottamaan vaan - - saataisi järjestyneet työläiset enemmistöksi joten siellä vallitsevat epäkohdat saadaan korjatuksi."

SOK oli näihin aikoihin toiminut paikkakunnalla vasta puolisen vuotta. Paikkakunnan työväen ja SOK:n suhteet ja kahdeksantuntisen työpäivän toimeenpano tulevat esille nuoriso-osaston seuralehden Nousevan Nuorison kirjoituksessa tammikuulta 1918: ²

"Jo heti kun tämä Yhteishyvä, tämä odottamaton, tervetullut leipäpuu tuli tänne Koskelle, niin oltiin siinä vankassa uskossa, että nyt tulee tännekin ne kauan odotetut kulta ajat. Vaan eipä se niin tapahtunutkaan. - - Olihan ne (saaliit) helpompi jakaa näin, että ne jotka tekevät raskaammat työt, saavat ne jäkälät ja tallukat ja vähän kurssi opetusta. - - Niinpä keväällä kun tuli työ päivän lyhennys, niin harmitti se Yhteishyvän herroja siinä määrin, että jo rasa-kasöörikin uhkas lähteä raskaampiin töihin, vaan eiköhän nuo nyt katuis tuota virkain vaihtoa - - mutta meillä ne sentään päivät olis tuolla konttoorissa, - - saisi vain - - katsoa miten kauaksi menevät nuo pois työstä poltetut ihmisraukat isoine lapsilauimoineen."

Työväenyhdistyksen jäsenmäärässä näkyi selvästi maaliskuun vallankumouksen vaikutus: uusia jäseniä liittyi normaalikuukausina vain muutamia, mutta huhtikuussa 31. Lisäksi monia vanhoja jäseniä palasi maksavien jäsenten piiriin. Joulukuussa 1917 yhdistyksessä oli 82 miestä ja 45 naisjäsentä, yhteensä 127. Jäsenistö lisääntyi vielä huomattavammin ammattiosastoissa. Esimerkiksi palvelijatarten osastolla oli -----

1. VIYA, Haapakosken ty:n pk. 15.4.1917; Pääskynen 1974, s. 49.

2. VIYA, Nuoriso-osaston kansio, Nouseva Nuoriso 30.1.1918.

vuoden lopussa 51 jäsentä.¹

Useissa työväenyhdistyksissä kehittyi kitkaa vanhan jäsenistön ja vallankumousinnostuksessa tulleen uuden aineksen välille. Tapiolan mukaan tällaiset kiistat eivät päässeet pinnalle Jyväskylässä, koska ammattiosastoissakin johtotehtävät pysyivät vanhojen jäsenten käsissä. Haapakoskella kitka ilmenee suhtautumisessa "maaliskuun miesten" näkyvimpää henkilöön, valokuvaaja Mauno Säteeseen. Tuuloksessa syntynyt Säde oli muuttanut Hämeenlinnasta Haapakoskelle 1915. Hän toimi aktiivisesti nuoriso-osastossa ennen liittymistään työväenyhdistykseen. Hän sai touko­kuussa 1917 pidetyssä puoluekokousedustajien vaalissa toiseksi eniten ääniä, mikä olisi oikeuttanut puoluekokousedustajaksi. Pöytäkirjan tarkistajat eivät hyväksyneet päätöstä, sillä Säde ei ollut vaalikelpoinen, kun ei ollut kuulunut säädettyä aikaa puolueeseen. Huomautusta voitaneen pitää epäluottamuksena Sädettä kohtaan, vaikka sitä ei muualla asiakirjoissa ilmene.²

Sisäpoliittinen tilanne kiristyi kohtalokkaasti kesän 1917 aikana. Sosialisteja ärsytti kaikkein eniten Venäjän väliaikaisen hallituksen suorittama eduskunnan hajotus. Sosialidemokraattinen eduskuntaryhmä yritti olla tottelematta päätöstä ja jatkaa eduskunnan työtä, mutta uskottavuutta oli vaikea säilyttää, kun kuitenkin samalla piti valmistautua uusiin vaaleihin. Hajotus lykkäsi erittäin tärkeiksi luettujen työaikalain ja kunnallislain toteuttamista. Hajotusta paheksuttiin myös Haapakoskella. Työväenkokouksen tekemä päätös myötäili Jyväskylässä hyväksyttyä jyrkkälinjaisen kansanedustajan Onni Tuomen laatimaa päätöstä, jossa luvattiin kukistaa porvariston valta. Haapakosken kokouksen päätös oli tällainen:³

"Kokous myös keskusteli Etuskunnan Suomen itsenäisyys kysymyksen tehtyä päätöstä jonka Suomen ja Venäjän porvarit aikovat lyötä nurin sekä

1. VTYA, Haapakosken ty:n jäsenmaksujen kantokirja 1916 - 1917, Naisliittotoimikunnan kirje 23.1.1918 naisjäsenten maksun saapumisesta, palvelijatarten amm. os:n jäsenluettelo 1917.
2. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 6.5.1917; Tapiola 1968, s. 175; Soikkanen 1975, s. 262.
3. VTYA, Työväenjärj. kok. pk. 11.8.1917; Tommila 1972, s. 511.

muita taantumusyrittäjiä vastaan lausui kokous paheksumisensa ja yhtyi Jyväskylässä pitetyn kokouksen ponsiin."

Sosialidemokraattien vaalikamppailu käytiin valtalain puolesta. Valtalaki merkitsi toisaalta Suomen suhteellista riippumattomuutta Venäjältä, toisaalta eduskuntakeskeistä valtiojärjestystä. Juuri valtalaki oli aiheuttanut eduskunnan hajotuksen. Äskeisessä sitaatissakin viitataan valtalakiin, jonka vastustajiksi katsottiin sekä Suomen että Venäjän porvarit. ¹

Lokakuun 1917 eduskuntavaalit olivat sosialidemokraateille tappioliset: puolueen paikkaluku väheni 103:sta 92:een. Vaaleihin osallistuminen oli vilkasta, joten tulos johtui lähinnä siitä, että porvarilliset saivat nyt kannattajansa liikkeelle. Jyväskylän pitäjässä sosialidemokraatit saivat edellisissä vaaleissa 2166 ääntä (78,4 %). Vaikka äänimäärä nyt nousi 2419:ään, se merkitsi enää 74,8 prosentin ääniosuutta, koska äänestäjiä oli liikkeellä viitisensataa edellistä vaalia enemmän. ²

Poliittisen tilanteen kireyttä lisäsi vielä elintarviketilanteen heikkous ja maatalouslakkojen syntyminen. Naapurikunnassa Petäjävedelläkin yli 400 maatyöläistä aloitti keskikesällä lakon kahdeksantuntisen työpäivän puolesta. Lakko kesti aina kansalaissotaan saakka. Elintarpeiden puute ja rahanarvon aleneminen taas lisäsivät palkkatyöväen levottomuutta. Maatalouslakkojen seurauksena alkoi monin paikoin porvarillisen puolen sotilaallinen järjestäytyminen. Lakkoliikkeessä nämä kaartit katsottiin työväenvastaisiksi. Toisaalta porvarilliset puuhasivat "palokuntia" itsenäisyyden toteuttamiseksi. Jyväskylän seudulla niitä järjesteli opettaja Martti Pihkala. Kun lakon vastainen kaarti ja palokuntaliike yhä enemmän samastuivat yhdeksi, työväenliike jättäytyi niiden ulkopuolelle. Muodostui porvarillinen

1. Soikkanen 1975, s. 236; Lappalainen, Itsenäisen Suomen synty 1977, s. 59 ja 63.

2. Suomen Virallinen Tilasto, XXIX A, Eduskuntavaalit 1916 ja 1917.

suojeluskuntaliike. ¹

Jyväskylän seudun suojeluskuntien järjestäytyminen alkoi syyskuussa. Haapakoskelle ei syntynyt omaa suojeluskuntaa, vaan seutu katsottiin Jyväskylän pitäjän suojeluskunnan alueeksi. Ilmapiiri Haapakoskella kiristyi kesällä 1917 erottelutyömaalla syntyneen lakon takia. Palkkavaatimuksia oli SOK:nkin työväellä, mutta lakoon saakka asia ei mennyt heidän osaltaan. SOK:n työväen asioita ajoi Tehdas- ja sekatyöväen liiton Haapakosken osasto, josta oli tullut yksi paikkakunnan vahvimista järjestöistä. Sen vetäjiä olivat Ernest Heimonen ja Erland Heino. ²

Venäjällä lähti 6. marraskuuta vyörynomaisesti liikkeelle bolsevikkivallankumous, ja väliaikaisen hallituksen jäsenet antautuvat jo seuraavana päivänä. Näiden tapahtumien heijastumana Suomessa syttyi ns. marraskuun suurlakko. Suurlakon toimeenpanosta vastasi vallankumouksellinen keskusneuvosto, joka oli perustettu marraskuun alussa. Lakko alkoi 15. marraskuuta. Todellinen valta siirtyi suurimmilla paikkakunnilla lakkojohdon käsiin. Venäjän bolsevikit odottivatkin, että Suomessa toimeenpantaisiin samanlainen vallankumous kuin heillä. Aloitteen odotettiin vain tulevan suomalaisten puolelta. ³

Punakaartien perustaminen ja niiden jäsenmäärän vahvistuminen vauhdittui juuri marraskuun suurlakon aikana. Kaartit pyrkivät toimimaan työväen suojajoukkoina, mutta ne tarjosivat kyllä väylän myös kumoukselliselle toiminnalle. Kaarteista käytettiin tässä vaiheessa nimeä työväen järjestyskaarti, joka korosti niiden rauhallisia tarkoituksia. ⁴ Haapakosken työväen järjestyskaarti perustettiin lokakuussa. Sen harjoituspäällikkönä toimi kirvesmies Jonas Mäkinen. ⁵

1. Häkkinen Veli-Matti, Maatalouslakot Suomessa keväällä ja kesällä 1917. Jyväskylän yliopisto, S.hist. pro gradu 1965, s. 181; Soikkanen 1975, s. 220 - 227; Lappalainen, Itsenäisen Suomen synty 1977, s. 64 - 69.

2. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 19.8.1917; Kuusi Sakari, Keski-suomalaiset sotapolulla. Jyväskylä 1918, s. 39 - 41.

3. Polvinen 1967, s. 120 - 126.

4. Lappalainen Jussi T., Punakaartin sota I. Helsinki 1981, s. 15 - 18.

5. Työväen arkisto, 258/2, Otto Pelanderin (s. 1897) haastattelu (Vilho Orenius).

Bolsevikkivallankumous käänsi Suomen poliittisia asetelmia niin, että porvaripuolueet alkoivat nyt pyrkiä täysin irti Venäjästä. Sosialidemokraattien piirissä kumous vaikutti - eduskunnan hajoitusjupakan ohella - siihen, että parlamentaarinen suuntaus tuntui jäävän kumouksellisen linjan varjoon. Varsinkin suurlakon järjestelytavassa kävi niin. Maa oli suurlakon aikana vallankumouksen partaalla. Parlamentaarisen linja voitoksi tilanne osaksi kääntyi silloin, kun eduskuntaryhmä julisti suurlakon päättyneeksi 20. marraskuuta alkaen.¹

Haapakosken työväen järjestyskaarti toimi kiihkeästi suurlakon aikana. Sitä voi pitää jopa koko Keski-Suomen voimakkaimpana kaartina. Esimerkiksi Jyväskylän katujen lakkopartioissa ja Klubin vartiointissa oli "melkein yksinomaan rautatietyöläisiä ja Haapakosken tehtaiden rakennustyöläisiä".² Haapakoskella kaarti piti vartiota maantiesillalla, minkä takia eräs valkoisten aselähetys oli tuotava Jyväskylään Laukaan kautta. Kaartin toimintaa johti lakon aikana työläistoimikunta, jonka tehtävänä oli "silmällä pitää kaikkien asioiden juoksua". Työväentalon ravintolahuoneeseen oli perustettu toimisto, jonne asennettiin uittoyhtiöltä takavarikoitu puhelin. Kaartin sotilasharjoituksia pidettiin päivittäin. Se järjesti marraskuussa kotitarkastuksia, joissa etsittiin aseita epäluotettaviksi katsotuilta henkilöiltä. "Oli annettu käsky, ettei saa väkisin ottaa, vaan kerättävä, jos omistajat hyvällä antavat", kertoi myöhemmin kuulusteluissa eräs punakaartilainen asioita siloitellen. Valkoisten muistelmissa taas on kerrottu, että joitakin takavarikoiteja olisi ollut tekemässä koko punakaarti, 250 - 300 miestä. Erään ilmiannon mukaan näin oli saatu kokoon 70 haulikkoa, luodikoita, browninkeja ja 2 kivääriä. Aheet olivat työväentalon ravintolahuoneessa, jossa niistä vastasi

1. Soikkanen 1975, s. 239 - 247; Lappalainen, Itsenäisen Suomen synty 1977, s. 75 - 79.
2. Keski-Suomen museo, Jyväskylän suojeluskunnan arkisto, a 27:16, n:o 40 Jalo Ahlström; Kuusi 1918, s. 49; Repo 1937, s. 595.

Otto Vartiainen. ¹

Haapakosken punakaarti oli järjestetty sotilaalliseen tapaan 4 plutoonaan, joiden päällikköinä toimivat Nestor Sopenen, Aleksi Isännäinen, Jonas Mäkinen ja Emil Tuomi. Koko kaartin päällikkyydestä huolehti valokuvaaja Mauno Säde. Heistä ainakin muutamilla oli ennestään sotilaskoulutusta, mutta Säde lienee ollut enemmänkin järjestömiehenä, sillä hän ei ainakaan osannut käsitellä aseita. Myöhemmin valkoiset löysivät kaartin jäsenluettelon, jossa jokainen kaartilainen on asetettu johonkin plutoonaan omalla numerollaan. Luettelossa oli 480 nimeä, joukossa joitakin naisiakin. Käytännön vahvuus kaartilla lienee ollut äsken mainittu 250 - 300 henkeä. Seudulla oli myös muita punakaarteja: Leppälahden kaarti (johtajana veturinkuljettaja Huttunen), Metsolahden kaarti (Otto Penttinen) ja Jokivarren kaarti (Kalle Kalho). Tiedot kaartien päällystöstä ovat ristiriitaisia. Tässä on tukeuduttu lähinnä pitäjän suojeluskuntalaisten 1919 tekemiin selostuksiin, jotka tehtiin tuoreeltaan ja joiden kirjoittajilla oli käytössään edellä mainittu jäsenluettelo. Punaisten 1960-luvulla kerätyissä muistelmissa kaartin johtajiksi mainitaan Säde, Aatto Manninen, Väinö Rutanen ja Sylvester Niemi. ²

Työväenyhdistyksen arkistossa on säilynyt pöytäkirja, jonka kanteen on tekstattu "Haapakosken Järjestöjen Eduskunta, Pöytäkirja 1918". Sidoksesta on hävitetty asiaan liittyvät kirjoitukset, koska sidoksesta on leikattu pari ensimmäistä lehteä pois. Ilmeisesti jär-

1. Keski-Suomen museo, a 27:16 n:o 48 Nestor Lahtinen, 61 Nikodemus Tofferi ja 193 Theodor Lesonen; Hakokorpi-Jumppanen Maria, Jyväskylän maalaiskunta muistele. Jyväskylän maalaiskunnan kirja. Jyväskylä 1977, s. 596, jossa erheellisesti puhutaan Lohikosken punakaartista; Sota-arkisto, Sk-järjestön historian aineksia, Jyväskylän piiri, n:o 95 Laukaa.
2. Työväen arkisto, 258/56 Viljo Saastamoinen (s. 1900); Keski-Suomen museo, a 27:25, Jokivarren ty:n vallankumousneuv. pk. 2.1.1918; Sota-arkisto, Sk-järjestön historian aineksia, Jyv. piiri, n:o 74 a; Vahvuus 250 - 300 miestä mainitaan sekä Herman Peipposen selostuksessa (Työväen arkisto 323.2, terroritilasto) että haastatteluissa (Hakokorpi-Jumppanen 1977, s. 596). Peipponen vielä lisäsi, että kaartin Tampereen kokouksen jälkeen ei jäseniä ollut kuin sata.

jestöjen eduskunta oli perustettu paikkakunnan vallankumouksellista kunnallishallintoa varten, jatkamaan suurlakon aikaisen "työläistoimikunnan" tehtävissä. Voisi päätellä, että myöhemmissä muistelmissa päälliköiksi mainitut Mauno Säde, Aatto Manninen ja Väinö Rutanen olivat juuri tämän organisaation johdossa. Helsingissä oli kevästä 1917 saakka toiminut työväenjärjestöjen eduskunta, joka tammikuun 1918 lopussa otti kunnallishallinnon itselleen.¹

Haapakoskella syntyi kumouksellinen tilanne 22. tammikuuta. SOK:n työläiset ryhtyivät silloin laksoon vaatien palkkojen korottamista miehille 1,50 - 2,00 mk ja naisille 0,80 - 1,50 mk tunnilta sekä 50 irtisanomisen peruuttamista. Työläisten lähetystön esittäessä vaatimuksensa SOK:n paikallisjohdolle heidän mukanaan oli kolme aseistautunutta punakaartilaisista, jotka vaativat asian vauhdittamista ja elintarvikelaitekunnan haapakoskelaisen jäsenen erottamista. Keski-suomalainen-lehden mukaan punakaartilaiset jopa uhkasivat tuotantolaitosten valtaamisella, aseiden käyttämisellä ja vallankumouksella. Sopua ei saatu ja lakko alkoi 22. tammikuuta. Tässä tilanteessa ehkä on perustettu äsken mainittu järjestöjen eduskunta. Lakkolaiset varautuivat pitkään laksoon ja rupesivat puuhaamaan keräystä. Painatettiin keräyslistoja, joissa on seuraava selostus:²

"Kun työväenjärjestöt Haapakoskella vaativat palkkoihinsa parannusta, vastasi S. O. K:n isännistö pyyntöön, eroittamalla työstä järjestöjen jäseniä, jotka olivat palkankorotuspyynnön etupäässä, tällä tavalla toteuttaen sitä hyvää osuustoiminta-aatetta, jota he ajavat. Sentähden olemme olleet liittojemme luvalla lakossa jo 2 viikkoa, turvataksemme noille tovereille työhön takaisin pääsyn. - - Käännyimme - - puoleenne pyynnöllä, että osastonne auttaisi meitä, valitsemalla kerääjän listalle - - lakkolaisten hyväksi. Lista on palautettava, vaikka tyhjänäkin,

-----

1. Piilonen Juhani, Vallankumous kunnallishallinnossa. Punaisen Suomen historia 1918. Helsinki 1982, s. 89.
2. VTYA, Työväenyhdistyksen kansio, "Keräyslista 1918"; Keski-suomalainen 15.1.1918; Suoranta 1968, s. 15 - 16.

Maalisk. 1 päivään 1918 - - ."

Lakko ei kestänyt kahta viikkoa, vaan tilannetta oli pyritty ennakkoimaan keräyslistaan. Sopu syntyi viikon lakkoilun jälkeen, ja palkkoja korotettiin 20 penniä tunnilta. Vaatimuksista siis tingittiin huomattavasti. Muutamat sopimukseen tyytymättömät työläiset jättivätkin palaamatta työhön. Lakon äkillinen loppuminen vaikuttaa oudolta, varsinkin yleispoliittiseen tilanteeseen nähden. Keräyslistojen painattaminenkin osoittaa työväen valmistautuneen pitkään lakkoon. Lakon lopettamisehdot hyväksyttiin SOK:n hallintoneuvostossa kansalaisso-
dan syttymisen aikaan, 28. ja 29. tammikuuta. Ilmeisesti Haapakosken vallankumousliike jostain syystä kipsaantui. Päätelmää vahvistaa muistitieto, että punakaarti hajosi jo ennen sodan syttymistä. Ehkäpä toimintaa vetäneet Säde, Manninen ja Rutanen lähtivät jo tässä vaiheessa Etelä-Suomeen, jolloin työläisjoukot jäivät neuvottomiksi. ¹

4.5. Kansalaissota Haapakoskella

Jyväskylässä valkoisten aseellinen toiminta käynnistyi helmikuun alussa. Erään työmiehen ampumistapaus 1. helmikuuta kiihdytti mieliä niin, että suojeluskunta kielsi ulkonaliikkumisen öiseen aikaan. Varsinainen paikkakunnan haltuunotto pantiin toimeen 4. helmikuuta työväentalon miehityksen ja johtavien vasemmistolaisten pidätyksen muodossa. Vastarintaa ei ilmennyt. ²

Haapakoskelle suojeluskunnan toiminta ulotettiin 1. helmikuuta, jolloin SOK:n konttoriin perustettiin jyväskyläläisten toimesta suojeluskunnan päämaja. Tämäkin osoittaa, ettei paikallinen punakaarti enää toiminut. Haapakosken valtaus tapahtui 4. helmikuuta ilman vasta-

1. Työväen arkisto, 258/42 Aleksi Koskenpohja; Keski-Suomen museo, Jyv. suojeluskunnan arkisto, a 27:16, n:o 27 Kalle Tuomi; Suoranta 1968, s. 15 - 16.
2. Kuusi 1918, s. 78 - 98; Tapiola 1968, s. 191 - 192.

rintaa. Valtaajia tiedettiin odottaa Jyväskylän suunnasta, mutta yllättäen valkoisia tuli yhtäaikaisesti myös idästä. Kouvolan suojeluskunnan osasto nimittäin kulki radan vaarallisimpia kohtia miehittäen Pieksämäeltä. Jyväskylän suunnasta tulleiden yhtenä joukkueenjohtajana oli Risto Turkanheimo, jonka muistiinpanot tapahtuneesta ovat lakoniset: ¹

"4.2. - - Oltuamme Jyväskylässä kolmisen tuntia jouduimme lähtemään Haapakoskelle, jossa valtasimme työväentalon ja otimme 11 vankia."

Mieliala oli valtauksen aikana kireä, sillä suojeluskunnalla oli erään haapakoskelaisen ilmianto, että työväentaloon - näyttämön lattian alle - olisi piilotettu aseita. Naiset ja lapset olivat hakeutuneet turvaan kristillisten taloon, joka kai käsitettiin puolueettomaksi alueeksi. Vahtimestari Peipposen Edla-vaimo sen sijaan oli lapsineen työväentalossa. Aseita ei löytynyt. Mainitut 11 pidätystä tehtiin juuri asekatkón paljastamiseksi. Epäiltyjä olivat mm. Eino ja Hannes Lukkarinen. Yksittäisiä aseita löydettiin paikkakunnan eri puolilta, mutta varsinaista asekatkóa ei löytynyt millään. Kun myöhemmin pari kivääriä löytyi virrastakin, pääteltiin, että punaiset olivat upottaneet keräämänsä aseet Haapakoskeen. Tämä näyttää todennäköiseltä. Aseiden upottaminen, sovinto SOK:n lakossa ja punakaartin joutomiesten poistuminen lienevät yhteydessä toisiinsa. Tällaiset ratkaisut lienee tehty jo tammikuun lopussa. Punakaartin ryhtymistä aseelliseen toimintaan oli osaltaan hillitsemässä se, että kaartin piiri-esikunta oli varoittanut omatoimisiin operaatioihin ryhtymästä. ²

Haapakoskella ei tapahtunut teloituksia kummankaan osapuolen to-

1. Sota-arkisto, Sk-järjestön historian aineksia, Jyv. piiri, n:o 818 Saarijärvi; Kuusi Sakari, Keski-Suomen puhdistus. Suomen Vapaussota, toim. Kai Donner ym. II Sodan puhkeaminen ja rintaman muodostuminen. Jyväskylä 1921, s. 354 - 357.
2. Työväen arkisto, 258/46 Edla Peipponen ja 258/42 Aleks Koskenpohja; Siiri Lahden (s. 1903) haastattelu (Olli Lehtonen 1983); Sota-arkisto, Sk-järjestön historian aineksia, Jyv. piiri, n:o 74b, Otto Ollilan selostus 1919; Lappalainen 1981, s. 111.

mesta. Valkoisten tulokin tapahtui siis kireistä tunnelmista huolimatta sikäli rauhallisesti. Sen sijaan pidätyksiä tehtiin runsaasti. Ensimmäisessä vaiheessa vangittiin punakaartin toimihenkilöitä ja aseiden keräämisestä jotakin tietäviä. Pidätyksiä tekivät Jyväskylän suojeluskunta Frans Aholan ja Laukaan suojeluskunta Jussi Riipisen johtamana. Riipisestä tuli varsin huonomaineinen vankien kovakouraisen kohtelun takia. Senkin takia on merkittävää, että punaisten pahimmaksi pesäpaikaksi mainitulla Haapakoskella ei tapahtunut teloituksia. ¹

Kunnanhallitus määräsi pitäjän asevelvollisille kutsunnat maaliskuun alussa. Niistä jäi pois kutsuntaa vastustavia Ohto Mannisen laskutavan mukaan vähintään 65 ja enintään 373. Täsmällisen luvun ilmoittaminen on vaikeaa, koska kaikkiaan 691 poisjääneestä monilla oli este. Kuitenkin voidaan sanoa, että kieltäytyneitä oli ainakin parisata, sillä sen verran Haapakoskeltakin pidätettiin poisjääneitä. Heistä viitisenkymmentä vapautettiin ja muut joutuivat vangiksi joko Tourulan navettaan tai Laukaan työväentaloon. ²

Haapakosken - Metsolahden rataosalla oli monta sabotaasiherkkää kohtaa ja suojeluskunnalle epäluotettavaa työväkeä. Suojeluskunta olikin melko lailla huolissaan rataosan turvallisuudesta. Rata oli valkoisten sodankäynnille hyvin tärkeä. Niinpä ratatyömiesten oli vannonettava uskollisuudenvala valkoiselle hallitukselle. Valasta kieltäytyneet vangittiin. Eräitä sabotaasiyrityksiä radalla silti tapahtui. Leppälahden punakaarti oli saanut jostain määräyksen, että ensimmäisen suojeluskunnan sotilasjunan kulku on estettävä. Tehtävän saaneet kuuntelivat puhelinliikennettä ja saivat käsityksen, että juna tulisi seuraavana yönä. He avasivat Leppälahden kääntösillan, jotta juna putoaisi siitä veteen, mutta näin ei käynytäkään, koska juna tuli vasta -----

1. Keski-Suomen museo, Jyväskylän suojeluskunnan arkisto, a 27:16, raportteja 1918; Tapiola 1968, s. 193; Helposti roihahaneesta kostomielialasta katso myös Upton Antony F., Vallankumous Suomessa 1917 - 1918. II osa. Helsinki 1981, s. 75 - 82.
2. Keski-Suomen museo, Jyväskylän suojeluskunta, a 27:16, raportteja 1918; Manninen Ohto. Kansannoususta armeijaksi. Hist. tutkimuksia 95. Helsinki 1974, s. 280.

aamulla työläisjunan perässä. ¹

Muistelmissa yhdistetään radan valmistuminen ja valkoisten tulo dramaattiseksi ketjuksi, joka tapahtui saman vuorokauden kuluessa: "Kiskot yhdistettiin Leppälahden leikkauksessa yöllä ja yövuorolaiset eivät tienneet, että suojeluskunnan juna oli tulossa. Yöllä juna tuli ja toi vahdit tunneliin ja Leppäveden kääntösillalle. Päivävuorolaiset kun sen huomasivat, niin ne (meidän tuvassa) hyppivät, kirosivat ja noituivat." Eräässä muistelmassa asiaa peitellään niin, että ensimmäinen juna kuljetti sodassa kaatuneita, mikä kertojaa kauhistutti niin, että hän jäi ratatyöstä pois. - Kaatuneita tuskin oli vielä sodan tässä vaiheessa junalasteittain, joten kertoja on tarkoittanut eläviä sotilaita. ²

Dramaattisuus on asiaa laajemmin tarkastellen perusteltuakin. Radanrakennus oli vireillä jo 1800-luvulla, venäläiset kiirehtivät sitä maailmansodan takia ja nyt se valmistui parahiksi veljessodan rintamien rakentamiseen. ³

Epäluotettavat ja valasta kieltäytyneet oli vangittu. Tourulan vankileiriltä heitä koetettiin käyttää pakkotyössä radalla, mutta vangit olivat niin heikkoja, ettei heistä ollut paljon hyötyä. Jyväskylän vankileireillä, Tourulassa ja oluttehtaalla, oli kesäkuun loppupuolella vielä yli 300 vankia, mutta kuun lopussa vankilat lopetettiin ja vankeja siirrettiin muualle. Tourulan vankilassa menehtyneiksi voidaan lukea Elias Korpinen, Kalle Tuomi, Johannes Lehtonen ja Juho Nurminen. Heistä Korpinen ja Tuomi olivat olleet aktiivisesti mukana Haapakosken työväenjärjestöissä. Lehtonen ja Nurminen menehtyivät sotavankeina, Korpinen ja Tuomi pääsivät vapaaksi mutta kuolivat pian. Kaikki neljä olivat kirjoilla muissa kunnissa, joten heitä ei ole

1. Työväen arkisto, 258/56 Viljo Saastamoinen (s. 1900).

2. SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, I C 2.2., Arvi Siekkisen (s. 1900) haastattelu; Elsa Kuokkasen (s. 1900) haastattelu (Olli Lehtonen).

3. Tommila 1972, s. 306.

luettu jäljempänä olevaan uhrien luetteloön.¹

Monet tilanteeseen tyytymättömät yrittivät loikata punaisten puolelle. Yleinen reitti punaiseen Suomeen kulki Mannisen mukaan Jyväskylästä Isonlahden - Surkeejärven - Kuoreveden - Lylyn suunnassa. Toinen mahdollisuus oli Sysmän suunta, josta pääsi vapaasti Lusin kautta rintaman toiselle puolelle Heinolaan. Useita Jyväskylän seudulta lähteneitä saatiinkin kiinni juuri Sysmässä. Myös Haapakosken punakaartin johtajat lähtivät Sysmän reittiä Päijänteen jättä myöten. Vaikuttaa siltä, että tämä reitti oli haapakoskelaisten kesken suosituimpi. Kiinni joutuneissa oli mm. ratatyömies Heikki Sohlman Leppälahden Muurikaisesta. Hän lopetti työnsä 23. helmikuuta, möi tilansa veljelleen 72 markalla ja lähti rintamalle. Matkalla hänet vangittiin, jolloin hän selitti olevansa menossa sapuskan ja työn hankintaan Lahteen. Mies passitettiin vankilaan, "koska on tarkoitus ollut mennä alas PK:n riveihin". Elokuussa hän nääntyi Tammisaaren vankileirillä heikkouteen.²

Sodan uhreina menehtyi kaikkiaan 18 haapakoskelaista, joista punaisten puolen uhreja oli 17. Heistä yksi teloitettiin: huhtikuun lopussa Seinäjoella ammuttiin haapakoskelainen Villiam Jääskeläinen. Uhreihin on luettu myös kaksi kadonnutta, Mauno Säde ja Herman Penttinen. Tosin erään kertomuksen mukaan Säde olisi onnistunut pääsemään Ruotsiin.³

Vankileireillä kuoli valtaosa haapakoskelaisista uhreista. Tammisaaren vankilassa kuoli 9, Hämeenlinnassa 2 sekä Kuopiossa, Riihimäellä ja Kokkolassa kussakin 1 mies. Tammisaaren vankileiri oli yleisestikin kuolleisuusluvuiltaan poikkeava, sillä siellä menehtyi peräti

-----

1. Paavolainen Jaakko, Vankileirit Suomessa 1918. Helsinki 1971, s. 110 - 111; JyMA, Jyväskylän maaseurakunta, Hautauslistoja ja kuolintodistuksia 1918.
2. Keski-Suomen museo, Jyv. suojeluskunta, a 27:16, n:o 1 Heikki Sohlman; Jyväskylän maaseurakunnan kirkonarkisto, I F 4, Kuolleet ja haudatut 1918; Manninen 1974, s. 153 - 154.
3. Työväen arkisto, 258/26 Eino Lukkarinen.

29,1 % vangeista. Lisäksi Tammisaaren kuolleisuusluvut nousivat jatkuvasti kesän 1918 aikana, kun muissa vankileireissä kuolleisuus väheni. Tyydyttävää selitystä tähän murheelliseen poikkeamaan ei ole esitetty.¹

Seuraavaan uhrien luetteloon on otettu vain paikkakunnalla vakinaisesti asuneet, vaikka sodan syttyessä Haapakoskella oleskeli runsaasti vieraspaikkaisia, esimerkiksi radanrakentajia. Kaksi oravasaa-relaista uhria on otettu mukaan. Neljä luetelluista oli Laukaan kunnan puolelta, ja heistä molemmat Penttiset ovat Leppäveden paikattomia, joten ei voida sanoa, asuivatko he Haapakoskella.

Punaisten puolella menehtyneet kansalaissodan haapakoskelaiset uhrit²

- HULT Eelis Johannes, kirvesmies Haapaniemen Haapalahdesta, s. 21.11.1880, k. 25.6.1918 Tammisaaren vankilassa;
- HUOTARINEN Heikki Matinpöika, mäkitupalainen Leppäveden Luhtalasta, s. 26.3.1883, k. 14.8.1918 Tammisaaren vankilassa;
- ISÄNNÄINEN Aleksis Juhonpöika, itsellisen pöika Haapaniemen Oksalasta, s. 20.11.1895, k. 31.7.1918 Tammisaaren vankilassa;
- JÄÄSKELÄINEN Villiam Hermaninpöika, mäkitupalainen Haapaniemen Oksalasta, s. 30.5.1885, k. 26.4.1918 Seinäjoella ammuttuna;
- MANNINEN Matti Kallenpöika, sekatyömies Leppäveden Lähteelästä, s. 18.8.1879, k. 11.9.1918 kotonaan Kokkolan vankilasta päästyään;
- MATTILA Kalle Antinpöika, mylläri Haapaniemen Oksalasta, s. 28.7.1875, k. 15.7.1918 Tammisaaren vankilassa;
- MONTONEN Otto Ville, sekatyömies Äijälästä, s. 16.5.1888, k. 6.8.1918 Tammisaaren vankilassa;
- OKSANEN Kalle Salomon, sekatyömies Haapaniemen Pellonpäästä, s. 28.8.1896, k. 17.6.1918 Tammisaaren vankilassa;

-----

1. Paavolainen 1971, s. 244 - 246.
2. Jyväskylän maalaiskunnan kirkonarkisto, I F 4, sekä Laukaan kirkonarkisto, I F 2, Kuolleet ja haudatut 1918; JyMA, Jyväskylän maaseurakunta, Jg 1, Hautauslistoja ja kuolintodistuksia 1918; Työväen arkisto, 323.2 Terroritilasto. Terroritilastoa ei ole käytetty muuta kuin ammattinimikkeiden täsmentämiseen. Tammisaaren vankila on vielä lähettänyt kuolintodistuksen nimellä Allan Ahlström, jonka voisi yhdistää Jalo Albin Ahlströmiin (s. 13.9.1891). Muistitiedon mukaan Ahlström kuitenkin pääsi hengissä vankilasta ja kuoli 1922.

- PEHKONEN Kaarle Evert, itsellinen Haapaniemen Haapalahdesta, s. 19.2.1890, k. 8.7.1918 Tammisaaren vankilassa;
- PENTTINEN Herman Hermaninpoika, itsellisen poika, Leppäveden paikattomia, s. 25.6.1899, kadonnut Koiviston taistelussa Kannaksella 26.4.1918;
- PENTTINEN Herman Matinpöika, itsellinen, Leppäveden paikattomia, s. 5.2.1866, k. 19.7.1918 Kuopion vankilassa;
- PENTTINEN Otto Aaroninpoika, koneenkäyttäjä Haapaniemen Haapalahdesta, s. 27.9.1888, k. 8.7.1918 Tammisaaren vankilassa;
- PÖYHÖNEN Matti Vilhelmi, itsellinen, Haapaniemen paikattomia, s. 5.7.1887, k. 19.10.1918 Hämeenlinnan vankilassa;
- RUUSALA Väinö Jalmari, sekatyömies Haapaniemen Oksalasta, s. 18.11.1895, k. 21.7.1918 Hämeenlinnan vankilassa;
- SOHLMAN Heikki, työmies Oravasaaren Muurikaisesta, s. 25.6.1894, k. 4.8.1918 Tammisaaren vankilassa;
- SUVINEN Herman Joonanpoika, itsellinen Oravasaaren Rantalasta, s. 25.9.1872, k. 17.7.1918 Riihimäen vankilassa;
- SÄDE Mauno, valokuvaaja Haapaniemen Haapalahdesta, s. 15.4.1890, julistettu kuolleeksi 26.11.1951 ja kuolinpäiväksi määrättiin 1.1.1922.

Valkoisten tultua Haapakoskelle teki työväentalon vahtimestari Herman Peipponen yhdistyksen pöytäkirjaan merkinnän, että työväenyhdistys ei hyväksy punakaartin menettelytapoja: "Suurlakon aikana anastetut aseet ovat kaartin jäsenten heti luovutettava niiden alkuperäisille omistajille, koska niiden ryöstäminen - - on törkeä rikos järjestyneelle työväelle, joka sotiin sosialismin periaatetta vastaan." ¹ Vaikka Peipposella oli tällä tavoin tarkoitus vain suojella työväentaloa, merkintä edusti myös Peipposen vilpitöntä omaa mielipidettä asiasta. Kaartin toiminnasta pysyivät erossa myös Kalle Keikkala ja Emil Parkkonen. Sen sijaan yhdistyksen perustaja, näihin aikoihin Jyväskylässä asunut Valdemar Raidén oli vankina Kokkolassa. ²

Valtauksen jälkeen työväentalo joutui takavarikkoon. Muistiteidon mukaan siellä olisi järjestetty jopa valkoisten voitonjuhlat. Talon

1. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 20.1.1918. Merkintä on tehty eri musteella kuin muu pöytäkirja. Merkinnän tekemisestä: Työväen arkisto, 258/2 ja 258/69 Otto Pelander sekä 258/46 Edla Peipponen.
2. Keski-Suomen museo, Jyv. suojeluskunta, a 27:16, n:ot 171 ja 336; Siiri Honkonen (s. 1896) haastattelu (Olli Lehtonen 1984).

pesänhoitajana toimi SOK:n tehtaiden konttoripäällikkö Y. O. Mannionmaa. Takavarikossa olleessaan talo kärsi sen verran vahinkoa, että yhdistys halusi saada Mannionmaalta korvausta, "koska Haapakosken työväen yhdistyksen kiinteän ja irtaimen omaisuuden arvo on myymis- ja hukkaamiskiellon alaisena aikana hoiton puuttuessa tuntuvasti alentunut." Asiassa kävi kuitenkin päinvastoin: yhdistyksen oli maksettava Mannionmaalle pesänhoidosta palkkiota 225 mk.¹ Samanlainen jupakka syntyi Jyväskylässä. Työväenyhdistys ei periaatteellisista syistä maksanut valtion suorittaman takavarikoinnin hoitokuluja. Viimein saatavat perittiin ulosotolla.²

-
1. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 18.3.1919 ja tilit maaliskuu 1919.
  2. Tapiola 1968, s. 200 - 201.

5. VAAJAKOSKEN TYÖVÄENYHDISTYS MAAILMANSOTIEN VÄLISENÄ AIKANA

5.1. SOK:n teollisuuskeskus Vaajakoskelle

Suomen osuuskauppojen keskuskunta SOK hankki Haapakosken saha-alueen lähinnä sahaustoiminnan ja tulitikkutehtaan sijoituspaikaksi. Salvesenin aikaiset sahat olivat tällöin loppuunajettuna ja vanhanaikaisia. Uuden kaksikerroksisen sahan ja tulitikkutehtaan rakennustyöt aloitettiin Varassaassa keväällä 1917. Vaikka näiden käyntiin saamista pidettiin kiireellisenä, tuotantoa ei saatu käyntiin suoranaisten epäonnen takia: saha paloi viikon toimittuaan elokuussa 1917 ja tulitikkutehtaan konetoimitukset myöhästyivät maailmansodan takia. Kansalaissodan aattona oli siten käynnissä vain harjatehdas, joka oli siirretty Haapakoskelle Helsingistä. Tuotantolaitosten ja asuntojen rakennustyöt olivat kuitenkin laajamittaisia. ¹

Työläisten odotukset SOK:n suhteen olivat korkealla. "Oltiin siinä vankassa uskossa, että nyt tulee tännekin ne kauan odotetut kultajat." SOK palkkasikin aluksi runsaasti työvoimaa. Vuoden 1917 aikana työväen määrä lisääntyi tammikuun 154:stä elokuun 636:een, mutta sen jälkeen työvoimaa ruvettiin vähentämään. Joulukuussa työväkeä ei enää ollut kuin 466 henkeä. Samaan aikaan konttoriväki lisääntyi, minkä vuoksi katkeruus suuntautui siihen suuntaan: "Keväällä kun tuli työpäivän lyhennys, niin - - jo raha-kasöörikin uhkas lähteä raskaampiin töihin, vaan eiköhän nuo nyt katuis tuota virkojen vaihtoa." ²

Vasta kansalaissodan jälkeen SOK:n hankkeet alkoivat selvästi vaikuttaa paikkakunnan työväen elintasaan. Tosin sotavuonna ilmapiiri pysyi vielä kireänä, kun SOK ei hyväksynyt punakaartilaisia töihin,
-----

1. Suoranta 1968, s. 6 - 10; Perko 1981, s. 146; Tapio 1977, s. 320 - 321.

2. VTYA, Nuoriso-osaston kansio, Nouseva Nuoriso -lehti 30.1.1918; SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, I C 2.1., toimintakertomus 1916 - 1917.

ja työnantajan kannalta työteho oli heikko. Mielialat alkoivat tasaantua vuonna 1919 samalla kun paikkakunnalle alkoi nopeasti nousta monipuolinen teollisuuskeskus. SOK:n palkoissa olevien määrä oli 1910-luvun lopussa 300 - 400 henkeä, ja 1920-luvun puolella se nousi pysyvästi yli 500:n. Tällöin siis ylitettiin Salvesenin parhaiden vuosien työmäärä. Vuosikymmenen vaihteessa saatiin käyttöön tulitikkutehdas, jälleenrakennettu saha, puunjalostustehdas, eräitä pienempiä tehtaita sekä kosken länsihaaraan rakennettu voimala. ¹

SOK oli syksyllä 1916 julistanut alueen asemakaavasta arkkitehtikilpailun, jonka voittanut Elias Paalasen ehdotus ohjasi sekä teollisuuden että asuntojen sijoittamista. Sen mukaan teollisuus oli sijoitettava alueen rikkonaisuuden takia hajalleen. Tällöin kullekin tehtaalle jäisi laajennusvaraa. Työntekijämäärän lisääntyminen merkitsi jatkuvaa asuntopulaa, jonka vähentämiseksi ja asumistason parantamiseksi SOK alkoi rakentaa vuokra-asuntoja Hupelistä alkaen. Samalla vanhat omatoimisesti rakennetut mökit alkoivat väistyä. Keskeiseksi kulkuväyläksi valmistui vuosikymmenen vaihteessa ns. Miljoonatie. SOK:n ensimmäinen rakennuskausi päättyi vuonna 1921. ²

Melkoista hämmennystä vanhoille haapakoskelaisille aiheutti muuttunut tonttipolitiikka. SOK pyrki saamaan haltuunsa kaiken tonttimaan. 1910-luvun lopussa se hankki useita maatilója ja vaatimattomiakin tontteja Haapakoskelta. Se hylkäsi kertakaikkiaan Salvesenin harjoittaman villin asumistyylin, jonka mukaan työväki sai ottaa käyttöön tontteja vuokraten tai ilman vuokraustakin mökkejensä varten. Uusi tonttipoli-

-
1. SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, I C 2.1., toimintakertomus 1916 - 1917; Työvään arkisto, Työvään muistitietotoimikunta, 258/65 Kalle Kari; Suoranta 1968, s. 15; Konttinen Eero, SOK Vaajakosken teollisuuden historia tiivistelmänä 1916 - 1983. Vaajakoski 1983.
  2. SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, I C 2.5., toimintakertomus 1919 ja I C 2.6. 50-vuotisjuhla-aineisto, Lauri Hietasen juhlapuhe 20.9.1966; Perko 1979, s. 288.

tiikka ilmenee jo SOK:n tehtaiden ensimmäisestä vuosikertomuksesta (1916 - 1917):¹

"SOK pyrkii ostamaan kaikki asunnot, jotka sen alueella tulevat myyntiin. Toimikauden aikana 19 kontrahtitonta ja 12 kontrahtilista ostettu ja vuokrattu SOK:n työläisille."

Kansalaissodan jälkeiset kymmenen vuotta olivat huomattavan kehityksen aikaa. Kun margariini- ja makeistehtaan rakennus laajennuksiin kohosi asemanseudulle 1927 ja 1929, oli SOK:n paikallisen teollisuuden runko saatu valmiiksi. Yhteishyvä kuvasi kehitystä ylpeänä: "Kymmenessä vuodessa Vaajakoski onkin vähäisestä kyläpahasesta kasvanut väkirikkaaksi tehdasyhdyskunnaksi mallikelpoisine tuotantolaitoksineen ja ajanmukaisine työväenasuntoineen."²

SOK:n työntekijämäärä oli huipussaan rakennuskausien aikana. Alkuvuosina suurin teollisuuslaitos oli tulitikkutehdas, jossa esimerkiksi 1925 oli työssä 263 henkeä eli yli puolet koko työntekijämäärästä. Vuodesta 1937 lähtien työntekijämäärä alkoi nousta suurten rakennushankkeiden takia huomattavasti. Uuden voimalan rakennustöissä oli kuutisensataa miestä, ja koko vahvuus oli ajoittain yli 1 500 työntekijää. Seuraavasta asetelmasta ilmenevät työntekijämäärän vaihtelut. Luku on kunkin vuoden joulukuulta:³

-----

1. SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, I C 2.1., toimintakertomus 1916 - 1917.
2. Perko 1983, s. 282 ja 287 - 290.
3. SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, toimintakertomukset 1919 - 1944. Vuoden 1921 tieto Suoranta 1968, liite I, josta nähtävästi puuttuvat rakennustyöntekijät. Vuoden 1920 luku on kesäkuulta, 1931 ja 1934 ovat vuoden keskimääräisiä työntekijämääriä, jotka ovat joulukuuta hieman korkeampia.

SOK:n Vaajakosken tehtaiden työntekijämäärä 1919 - 1944

1919	336	1932	525
1920	440	1933	..
1921	401	1934	555
1922	559	1935	..
1923	..	1936	..
1924	530	1937	740
1925	..	1938	856
1926	571	1939	995
1927	588	1940	1432
1928	663	1941	724
1929	642	1942	798
1930	..	1943	716
1931	651	1944	866

Saha-, elintarvike- ja tulitikkuteollisuuden rinnalle alkoi vähitellen tulla muitakin aloja. Vuonna 1920 valmistuneet paperinjalostustehdas (pussitehdas) ja puunjalostustehdas lisäsivät toiminnan monipuolisuutta. Pussitehtaan toiminta jäi melko vaatimattomaksi, mutta puunjalostuksesta rupesi kasvamaan laaja sektori. Tehdas oli suunniteltu ovien ja ikkunoiden valmistukseen, mutta jo varhaisvuosina siellä alkoi koulukalusteiden teko. SOK:sta tuli maineikas pulpetintekijä. Sen sijaan saha toimi vain omaan tarpeeseen ja oli käynnissä vain osan aikaa.¹

Suuret rakennusvuodet alkoivat 1930-luvun jälkipuolella. Ensin rakennettiin uusi harjatehdas ja puunjalostustehtaan lisärakennus, ja niiden valmistuttua SOK teki päätöksen naulatehtaansa sijoittamisesta Vaajakoskelle. Sen rakennustyöt alkoivat keväällä 1938. Tämä taas johti siihen, että energian tarve kasvoi. Vanha voimala käytti vain viidenneksen kosken tehosta, ja sen kehittämä sähkö täytti vuonna 1928 enää 60 % yhdyskunnan sähköntarpeesta. Niinpä kesällä 1939 ryhdyttiin valmistamaan kosken itähaaraa. Uusi voimala saatiin käyttöön sodan viivä-

1. SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, I C 2.2., SOK Vaajakosken tehtaiden puunjalostusteollisuus 1920 - 1978. Käsikirjoitus; Perko 1981, s. 288.

tyttämänä 1942. Yläkosken perkauksen jälkeen sen teho oli 4 400 hevosvoimaa.¹

Vaajakoski ei täysin ollut SOK:n varassa. Vuonna 1923 valmistui Sammallahteen Keski-Suomen Metsä Oy:n saha, joka työllisti kahdessa vuorossa noin 150 henkeä. Sahayhtiön omistajat olivat metsänomistajia, jotka perustivat yhtiönsä metsätalouden edistämiseksi. Omistus pohjansa vuoksi saha sai vaajakoskelaisten suussa nimen Piimäsaha. Tämän yrityksen kohtaloksi tulivat pulavuodet. Muutamia heikkoja vuosia oli jo 1920-luvulla, mutta pulakausi johti yhtiön lakkauttamiseen 1931. SOK osti sahan maa-alueineen omaa käyttöönsä varten.²

5.2. Taajaväkinen yhdyskunta

Vaajakoskesta muodostettiin 1920-luvulla taajaväkinen yhdyskunta. Vanhastaan alue oli hallinnoltaan hajanainen, sillä kalainen koski oli haluttu jakaa mahdollisimman monelle omistajalle. Niinpä alue jakaantui Haapaniemen, Jyväskylän ja Leppäveden maakirjakylien kesken, ja Leppäveden kylä jopa kuului toiseen pitäjäänkin. Asetus taajaväkisistä yhdyskunnista (1898) soi mahdollisuuden perustaa kunnan sisäistä itsehallintoalueita, joissa vallitsisi tiukempi rakennus- ja hallintojärjestys. Haapakoskelle tällaisen yhdyskunnan muodostamista esitti 1918 maaherra Bruno Sarlin. Sisäasiainministeriö antoi marraskuussa 1920 päätöksen, että Vaajakosken taajaväkinen yhdyskunta perustetaan. SOK ei ollut päätökseen tyytyväinen, koska siitä aiheutui lisäkustannuksia. Niinpä SOK ja paikkakuntalaiset alkoivat ajaa Vaajakoskea kauppalaksi.³

-----
1. Perko 1981, s. 290 - 292, 390 - 391.

2. SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto I C. 2.2. toimintakertomus 1923; Tapio 1977, s. 323; Siiri Lahden (s. 1903) haastattelu (Olli Lehtonen 1983).

3. Suoranta 1968, s. 18; Lappalainen, Pitäjän synty 1977, s. 57.

Taajaväkinen yhdyskunta aloitti toimintansa 1927. Siihen kuuluivat alueet olivat pääasiassa SOK:n omistuksessa. Lounaassa alue ulottui Äijälän maaosuuskunnan palstatiloille. Pohjoisessa Laukaaseen kuuluneet Kanavuoren, Saanijärven ja Luhtalan tilat siirtyivät anomusten jälkeen maalaiskuntaan. Niiden alueella asui 299 henkeä. Sen sijaan Naissaaren ulottuva Sahamäen tila jäi edelleen Laukaan kuntaan. Sen siirto toteutui vasta 1947.¹ Yhdyskunta tuli siis edelleen olemaan kahden kunnan alueella. Alueen asunto- ja väestötilanteesta saa kuvan SOK:n tekemästä tilastosta tammi-helmikuulta 1924:

Vaajakosken taajaväkisen yhdyskunnan väestömäärä ja asuntotilanne alkuvuonna 1924²

	Asukkaita				Huoneiden	Henkilöitä huone-
	miehiä	naisia	lapsia	yhteensä	lukumäärä	netta kohden
SOK:n omistamissa huoneissa						
- työväki	205	331	250	786	325	2,41
- toimihenk.	53	61	66	180	168	1,07
Yksityisten omistamissa huoneissa						
	399	443	396	1238	444	2,80
Yhteensä	657	835	712	2204	937	2,35

Taajamassa oli siis noin 2 200 asukasta. Vaaliluetteloon oli merkitty vuonna 1928 täysi-ikäisiä ja vakinaisesti paikkakunnalla asuvia 909.³ Yhdyskunnan päätöselimiä olivat valtuusto ja hallitus. Sillä oli vielä rakennus- ja terveydenhoitolautakunta. Valtuusto valittiin yleisillä vaaleilla kolmivuotiskausiksi. Melko usein valinnat tehtiin sopuvaalilla, mutta 1925 ja 1928 valinnat jäivät äänestäjille. Ensimmäisessä valtuustossa oli sosialidemokraateilla 5, vasemmisto-

-----

1. Kuokkanen 1983, s. 27.

2. SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, I C 2.2., Asutustilasto 1924.

3. Työväen arkisto, 329.5, Vaasan läänin it. vaalipiirin aineistoa, piiritoimikunnan pk. 6.12.1928 ja 29.1.1929.

socialisteilla 4 ja porvarillisilla 2 paikkaa. Vuoden 1928 vaaleissa socialidemokraatit menettivät yhden paikan vasemmistosocialisteille. Tapaus aiheutti jälkipuintia, sillä kaksi työväenyhdistyksen jäsentä, Jonas Hänninen ja Juho Nyman, esiintyivät vaalissa kommunistien listalla. Heidät erotettiin työväenyhdistyksestä.¹ Taajaväkisen yhdyskunnan keskeisiä luottamushenkilöitä olivat 1920- ja 1930-luvulla konttoripäällikkö Y. O. Mannionmaa ja kirvesmies Aksel Nyman.²

Yhdyskunta toimi erityisesti rakennusjärjestyksen, terveydenhoidon ja tieasioiden parissa. Edelleen se pyrki kaikenlaisen epäjärjestyksen kitkemiseen. Alueella toimi poliiseina vuoteen 1930 asti yksi valtion, yksi SOK:n ja yksi uittoyhtiön palkkaama poliisi. "Kaupunki-mainen" ilme pyrittiin saamaan aikaan, kun yhdyskunta melkein ensi töikseen pyysi "nimismiestä lopettamaan poliisijärjestyksen vastaisen rikkamakaupan työväen tilipäivinä."³

Taajaväkiseen yhdyskuntaan oltiin yleisesti tyytymättömiä, koska taajamalaiset joutuivat maksamaan kunnanveron lisäksi vielä yhdyskunnan verot. Silti yhdyskunnan tulot jäivät niin pieneksi, että mitään huomattavia kohennuksia ei voitu tehdä. Tilanteesta hyötyi ainoastaan maalaiskunta, joka sai alueelta normaalit verotulot joutumatta sijoittamaan alueelle paljoakaan. Jo yhdyskunnan vuoden 1929 toimintakertomus toteaa tämän seikan:⁴

"- - Niillä lisäverotuksilla, jotka yhdyskunnalla on ollut mahdollisuus asukkailtaan kantaa, ei läheskään voida järjestää yhdyskunnan oloja sille vahvistettujen sääntöjen mukaisiksi. Lisävero sitäpaitsi aiheuttaa

-
1. Työväen arkisto, 329.5, Vaasan läänin it. vaalipiirin aineistoa, piiritoimikunnan pk. 6.12.1928 ja 29.1.1929.
  2. JyMA, Vaajakosken taajaväkinen yhdyskunta Ec : 1, toimintakertomukset 1927 - 1944.
  3. JyMA, Vaajakosken taajaväkinen yhdyskunta, Cb 1, Hallituksen pk. 31.3.1927 sekä Ec 1, toimintakertomus 1929 ja 1930.
  4. JyMA, Vaajakosken taajaväkinen yhdyskunta, Ec 1, toimintakertomus 1929; Tyytymättömyys ilmeni myös työväenliikkeessä, esim. Oskari Moilasen muistelmissa (Lehtonen 1936, s. 105).

tyytymättömyyttä, kun yhdyskunnan asukkaiden on emäkuntaan silti maksettava kunnanverot."

Vaajakoski toimi nyt yksituumaisesti kauppalahankkeen puolesta. Asiasta tehtiin anomus kesäkuussa 1929 valtioneuvostolle. Hanke kietoutui samanaikaiseen maalaiskunnan ja kaupungin väliseen esikaupunkikysymykseen, jota selvitteli valtion toimeksiannosta kauppalanjohtaja Rieti Itkonen. Itkosen näkemys oli, että kaupunkiin tehtävät liitokset oli tehtävä laajoina niin, että Vaajakoskikin liitettäisiin kaupunkiin. Maalaiskunta ja Vaajakoski taas vaativat, että esikaupunkiliitokset tehtäisiin suppeina. Itkonen esitti Äijälän, Kuokkalanniemen ja Keljon sekä maalaiskunnan tarjoamien lähialueiden liittämistä kaupunkiin. Itkonen kuitenkin vapautettiin tehtävästään ja tilalle tuli varatuomari Heikki Honkonen. Hänelle 1931 antamassaan lausunnossa Vaajakoski perääntyi ja luopui kauppalansuunnitelmastaan. Syynä oli pulakausi: ¹

"Ahtaan ja taloudellisesti epävakaa ajan vallitessa on toistaiseksi luovuttava toimenpiteistä Vaajakosken taajaväkisen yhdyskunnan muodostamisesta itsenäiseksi kauppalakunnaksi - - (mutta) yhdyskuntaa olisi alueellisesti laajennettava."

Selvitysmies päätyi ehdottamaan toukokuussa 1938 Nisulan-Lohikosken-Tourulan-Halssilan ja Etu-Keljon alueiden liittämistä kaupunkiin. Vaajakosken tilanne jäisi entiselleen, vaikka siellä olikin taas innostuttu kauppalahankkeeseen. Maalaiskunnan kunnanvaltuusto hyväksyi selvitysmiehen esityksen äänin 19 - 13. Myös Vaajakosken työväenyhdistys oli tämän ratkaisun takana, mutta kauppalahankkeen toivottiin etenevän sen rinnalla. Todellisuudessa yhdyskunta kuitenkin menetti kauppalamahdollisuutensa vuoden 1931 empimiseen. Hanketta lämmitettiin vielä sotien jälkeenkin, mutta tuloksetta: Vaajakosken kauppalat

-----

1. Lappalainen, Pitäjän synty 1977, s. 60; JyMA, Vaajakosken taajaväkinen yhdyskunta, Ec 1, toimintakertomus 1931.

jäi haaveeksi. Useat samalla lailla taajaväkisinä yhdyskuntina aloittaneet taajamat muuttuivat kauppaloiksi ja myöhemmin alueidensa keskukseksi, esimerkiksi Seinäjoki ja Kuusankoski. Vaajakosken taajaväkinen yhdyskunta lakkautettiin vuoden 1955 alusta ja palautettiin maalaiskunnan osaksi.¹

Nimenmuutos Haapakoskesta Vaajakoskeksi tuli käytäntöön samalla kun yhdyskunta perustettiin. Vaihdos tehtiin SOK:n aloitteesta, koska Haapakoski-nimi oli aiheuttanut sekaannuksia posti- ja tavaraliikenteessä. Uusi nimi oli sekin paikkakunnan nimistöä, sillä kosken länsihaara oli vanhastaan Vaajakoski.²

Työväenliikkeessäkin Suomenmaan useat Haapakosket olivat aiheuttaneet sekaannuksia. Vuoden 1911 Työväen Kalenterissa julkaistiin valokuvat kahdesta Haapakosken työväentalosta. Toinen sijaitsi Savon radan varrella Pieksämäen kunnassa. Yhdistykset erotettiin määreillä Savon Haapakoski ja Jyväskylän Haapakoski. Kolmas samanniminen työväenyhdistys oli toiminnassa Lapualla.³ Vaajakoski-nimi tuli työväenyhdistyksen käyttöön lokakuussa 1921, vaikka virallinen nimenmuutos tehtiinkin vasta helmikuussa 1927.⁴ - Käsitys, että uusi nimi olisi lähtöisin rautatien liikennepaikan nimestä on väärä. Rautatieasema nimettiin ensin Haapaniemeksi. Vaajakoski tuli aikatauluihin vasta kesällä 1921, jolloin uusi nimi oli jo muilta tahoilta käytössä.⁵

-
1. Soikkanen Hannu, Kunnallinen itsehallinto, kansanvallan perusta. Helsinki 1966, s. 500 ja 504; Lappalainen, Pitäjän synty 1977, s. 63 - 64; VTYA, Vaajakosken ty:n pk. 17.6.1938.
  2. SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, I C 2.2., Oskar Tuderuksen haastattelu; Suoranta 1968, s. 17.
  3. Työväen Kalenteri 1911; SDP:n tilastollisia tietoja 1916.
  4. VTYA, Vaajakosken ty:n pk. 2.10.1921 ja muutosilm. yhd.rekisteriin 10.5.1927.
  5. Turisti 4/1920, s. 38 ja 1/1921, s. 35.

5.3. Työväenliikkeen elpyminen kansalaissodan jälkeen

Sosialidemokraattisen puolueen elpyminen alkoi puolisalaisesti jo keväällä 1918. Varsinkin punaorpojen avustustoiminta rupesi toimimaan. Syyskuun puolivälissä ryhdyttiin julkaisemaan säännöllisesti Suomen Sosialidemokraattia. Lehti kritisoi kapinahanketta. Päätoimittaja Hannes Ryömän mielestä puolueen olisi nyt suuntauduttava parlamentaariseen uudistustyöhön porvarillisen keskustan kanssa. Oli selvää, että kapinahankkeen johto ei yhtynyt vallankumousta arvosteleviin vaan puolusteli kumouksen tavoitteita. Varsinkin Pietariin vetäytyneiden punapakolaisten keskuudessa haluttiin vallankumouksen jatkamista. Tässä oli pohja työväenliikkeen kahtiajaolle, vaikka linjojen selkiintyminen olikin vasta alkamassa. SDP ei lähtenyt Ryömän ajaman reformimilinjankaan kannalle vaan lähestyi ohjelmatasolla puolueen jyrkkää linjaa.¹

Työväenliikkeen ensi askeleet eivät olleet helppoja, koska suojeluskuntalaisten ääriryhmät vaativat jatkuvasti työväenliikkeen pitämistä tukahdutettuna. Niinpä Suomen Sosialidemokraattikin lakkautettiin joksikin aikaa. Toimintakieltojen vaikutus oli kuitenkin vain linjan jyrkentyminen ja katkeruuden lisääntyminen - työväenliikkeen kannatusta sillä ei saatu vähenemään. Tämä johti siihen, että viranomaisten oli vähitellen sallittava työväenliikkeen järjestäytyä. Helposti ei toiminnan aloittaminen silti käynyt. Helsingissä pidettiin ensimmäiseksi yleinen työväenkokous 5. marraskuuta ja Jyväskylässä työväenyhdistyksen ensimmäinen kokous 15. joulukuuta 1918. Nämä olivat pienemmille yhdistyksille merkkeinä toiminnan aloittamisesta.²

-----

1. Soikkanen 1975, s. 319 - 323.

2. Soikkanen 1975, s. 324 - 325; Tapiola 1968, s. 198 - 199.

Haapakosken työväenyhdistyksen ensimmäinen kokous pidettiin tietävästi 22. joulukuuta 1918. Siinä valittiin edustajaksi joulukuun 1918 puoluekokoukseen kaupanhoitaja Emil Raivio. Kokouksessa täydennettiin johtokuntaa, jolle annettiin "vapaa kädet toimia velkamiesten tyydyttämiseksi." Velkojen hoito näet oli vaikeaa, kun omaisuus oli takavarikossa. Yhdistyksen kantajoukko ei kuitenkaan ollut lannistunut, koska jäsenmaksutkin hoidettiin koko vuoden ajalta kuntoon.¹

Yhdistyksen toiminnan käynnistämisvaikeuksista saa hyvän kuvan Herman Peipposen laatimasta toimintakertomuksesta (1918 - 1919). Siinä viitataan SOK:n tehtaiden isännöitsijän Juhani Roosin suhtautumiseen:²

"- - Työväentalolla, niin meillä kuin muuallakin oli sinetti, joka osoitti, - - me tahdomme anastaa itsellemme teidän omaisuutenne sen vallan nojalla jonka olivat saaneet käsiinsä. Siinä ei ainakaan keinoja säästetty, sitä osoittaa ne aivan valheellisuuteen perustuvat tietonannot Kuvernöörin virastoon, joitten alla komeilee nimi Johan Roos. - - Jo joulukuussa kuitenkin aloitimme toimintamme. Silloin oli vielä pyydettävä lupa omiin huoneisiimme suojeluskunnan lihamiehiltä. - - Vasta maaliskuussa vapautui talo Kuvernöörin vapautuspäätöksen nojalla rahoineen suojeluskunnan lihamiesten mielivallasta. Edellä mainittujen vaiheiden aikana olimme pakotetut kahdesti valituksella käymään Kuvernöörin virastoissa ja yhden kerran Waltioneuvostossa."

Valtioneuvostolta haettiin talon myymis- ja hukkaamiskiellon peruuttamista. Se kuitenkin antoi tammikuussa 1919 maaherroille oikeuden peruuttaa takavarikoinnit, joten yhdistyksen oli käännyttävä maaherran puoleen. Hakemuksen laativat Otto Jäntti, Otto Salonen, H. Peipponen. Maaherra antoi vapauttavan päätöksen 1. maaliskuuta.³

-----

1. VTJA, yhdistyksen kansio, Haapakosken ty:n pk. 22.12.1918; Jäsenmaksujen kantokirja 1918.
2. VTJA, yhdistyksen kansio, Haapakosken ty:n toimintakertomus 1918 - 1919.
3. VTJA, Yhdistyksen kansio, Vaasan läänin maaherran päätös n:o 864/1.3.1919; Tapiola 1968, s. 199 - 200.

Työväenyhdistys sai päätöksen tiedoksi poliisikonstaapeli Valfrid Karalalta 17. maaliskuuta, ja talon avajaiset pidettiin 22. maaliskuuta.¹ Yhdistyksellä oli kiire saada talo tuottavaan toimintaan, sillä velkaa oli 10 000 mk ja velkojat olivat käyneet kärsimättömiksi. Rakennusmestari Forselius oli keskeyttänyt laajennusurakkansa ja SOK velkoi Forseliuksen ottamien rakennustarvikkeiden hintaa työväenyhdistykseltä. Suojeluskunta vaati kadonneista aseista korvausta 7 000 mk, mutta maaherra hylkäsi kanteen. Punakaartin päällikön Mauno Säteen mukana oli kadonnut yhdistyksen rahoja noin 1 000 mk. Isännöitsijä Roos tarjoutui nyt ostamaan ahdinkoon joutuneen työväentalon, mutta yhdistys ei kauppaan ruvennut.² Lähteistä ei selviä, olisiko Roos ostanut talon itselleen vai SOK:lle.

Yhdistyksen vuosikokous pidettiin 12. tammikuuta 1919. Puheenjohtajaksi valittiin Erland Heino, varapuheenjohtajaksi Herman Peipponen, kirjuriksi Vihtori Poikolainen ja muiksi johtokunnan jäseniksi Otto Salonen, Vihtori Marjanen, Emil Raivio ja Kalle Keikkala. Yhdistys päätti järjestää yleisen kuluttajain kokouksen, koska "säännöstellyn alainen elintarvike jakelu tapahtuu liian yksipuolisesti täkäläisellä paikkakunnalla." Lähestyviin eduskuntavaaleihin päätettiin ehdottaa paikalliseksi ehdokkaaksi Emil Raiviota.³ Raivio pääsikin ehdokkaaksi, mutta vain Saarijärven listan kakkösehdokkaaksi. Siitä ei eduskuntaan pääsy onnistunut.⁴

Heti kansalaissodan jälkeen pidetyt kunnallis- ja eduskuntavaalit olivat sosialidemokraateille menestykselliset. Joulukuun 1918 kunnallisvaaleihin, joissa ensi kerran valittiin kunnalliselimet yhtäläisellä äänestyksellä, sosialidemokraattien oli vaikea valmistautua

-
1. VTYA, Yhdistyksen kansio, Haapakosken ty:n pk. 12.3.1919.
  2. VTYA, Yhdistyksen kansio, Haapakosken ty:n pk. 12.1. ja 23.2.1919; Työväen arkisto, 323,2 terroritilasto, Herman Peipposen selostus.
  3. VTYA, Yhdistyksen kansio, Haapakosken ty:n pk. 12.1.1919.
  4. JyMA, SDP:n Keski-Suomen piirinarkisto, Cea 1, piirikokouspk. 1919.

toimintakiellon takia. Tulos oli kuitenkin myönteinen: Haapaniemen äänestysalueella puolue sai 72,8 % ja koko kunnassa 71,2 % äänistä. Tällä oli rohkaiseva vaikutus työväenyhdistyksen alkavaan toimintaan. ¹

Maaliskuun 1919 eduskuntavaaleihin tehtiin jo vaalityötäkin: "Päätettiin ottaa niin kutsuttu mökkiagitatsiooni käytäntöön ja - - otetaan Herman Peipponen ja Kalle Keikkala kahdeksi päiväksi kiertämään." Väinö Tannerin laatima puolueen vaaliohjelma "Sorron yöstä nouskaa" oli niin voimakas, että juliste ja vaaliopas takavarikoitiin ja levittäjät saivat syytteitä. Eduskuntavaaleissa sosialidemokraateille annettiin Jyväskylän maalaiskunnassa 71,5 % äänistä. Koko maan tulokseen, 38 % äänistä ja 80 paikkaa, oltiin olosuhteisiin katsoen tyytyväisiä. ²

5.4. Työväenliikkeen hajaannus ja taistelu järjestöistä

Venäjälle paenneiden punapakolaisten keskuudessa syntyi 1918 Suomen kommunistinen puolue. Suomessa vasemmisto-oppositio näkyi sosialidemokraattien joulukuun 1918 puoluekokouksessa: oppositio vastusti reformistisen Suomen Sosialidemokraatin ottamista puolueen pää-äänenkannattajaksi. Oppositio pohjautui Helsingin kunnallisjärjestöön, Kuopion seutuun ja sosialidemokraattiseen nuorisoliittoon. SKP alkoi tammi-kuussa 1919 ohjeen muodostaa maanalaisia ryhmiä punakaartilaishengessä. Taistelu työväenjärjestöjen hallinnasta alkoi helmikuussa 1919. Varsinainen voimainmittelö oli joulukuun 1919 puoluekokous. Sen voima-suhteet olivat suunnilleen 100 - 50 sosialidemokraattis-parlamentaarisen linjan hyväksi. Tappiolle jääneet vasemmistoradikaalit eivät -----

1. JyMa, Jyväskylän maalaiskunnan ark., Keskuslautakunnan pk. 1918; Tapiola 1968, s. 201.
2. Suomen Virallinen Tilasto XXIX, Eduskuntavaalit 1919; VTVA, Yhdistyksen kansio, Haapak. ty:n pk. 2.2.1919; Soikkanen 1975, s. 354 - 357.

osallistuneet puolue-elinten vaaliin.¹

Keskisuomalaiset kokousedustajat olivat puoluekokouksessa jyrkällä linjalla ja arvostelivat Suomen Sosialidemokraatin kirjoittelua oikeistolaiseksi. Myöhemmin lehti korjasikin kurssiaan puolueen linjalle. Mutta keskisuomalaiset eivät olleet vasemmistoradikaalienkaan kannalla, vaan muodostivat ns. keskustalinjan. "Emme siis ole kommunisteja, vaan olemme sosialidemokratian vasemmistoa," kuten J. F. Aalto totesi. Tämä linja korosti työväen luokkataisteluhenkä, mutta oli valmis parlamentaariseenkin toimintaan.² Tätä piirilehti Työn Voiman linjaa haapakoskelaisetkin kannattivat: "Työn Voima on täysin tyydyttävä piirilehtenä ajamaan työväen pyrinnöltä ottaen ajan huomioon."³

Vasemmistoradikaalit perustivat Suomen sosialistisen työväenpuolueen (SSTP) touko-kesäkuussa 1920. Sen piiriorganisaatio ulottui tšekäläiseen vaalipiiriin syyskuussa, jolloin vimpeliläiset ottivat piirijärjestön tehtävät hoitaakseen. Liike saikin eniten vastakaikua Pohjanmaan järvialueella, joka kuului keskisuomalaiseen Vaasan läänin itäiseen vaalipiiriin.⁴

Vasemmistoradikaalit saivat Vaajakoskella kannatusta varsinkin nuoriso-osastossa. Nuoriso-osasto oli aloittanut toimintansa alkuvuodesta 1919, ja jo huhtikuussa sillä oli erimielisyyksiä työväenyhdistyksen kanssa. Ensimmäinen kiista tosin koski vain nuoriso-osaston "kiihkeätä tanssi-innostusta". Toisen huomautuksen nuoriso-osasto sai kesällä: " - - osastolle päätettiin antaa muistutus, että se noudattaa sos.dem. puolueen sääntöjä ehdottomasti kaikissa kokouksissaan - -."

1. Soikkanen 1975, s. 359 - 362 ja 365 - 371.

2. Tapiola 1968, s. 201 - 102.

3. VTYA, Yhdistyksen kansio, "Piirikokoukselle ehdotuksia Haapakoskelta" syksy 1919.

4. Upton Anthony F., Kommunismi Suomessa, Helsinki 1970, s. 39 - 47; Koivu Vesa, Työväenliikkeen jyrkempi suunta Jyväskylän seudulla vuosina 1918 - 1939. Käsikirjoitus 1982. Maalaiskunnan kulttuurilautakunnan hallussa.

Tällöin oli kyse Nuorisoliiton lähestyvän liittokokouksen valmistelusta. Osaston oli päätettävä, kannattaako se liiton eroamista SDP:stä. Puoluekokousedustajia valittaessa syyskuussa 1919 nuoriso-osasto ajoi omia ehdokkaitaan, joista Lempi Tuomi saikin toiseksi eniten ääniä. Myös maltillisen linjan kannattajia oli agitoitu paikalle, kuten työväenyhdistyksen toimintakertomus paljasta: ¹

"Kesän aikana tahtoi eripuraisuus hävittää aloitetun työme tuloksia kun alkoi nousta näyttämölle sen kaltaiset voimat jotka eivät tunteet Sosialismin rakentavaa voimaa. Niiden rettelöimiset kuitenkin vakavammatt yhdistyksen jäsenet torjui saapumalla runsas lukuisena kuu-kausi kokoukseen."

Varsin hyvän kuvan yhdistyksen jäsenistön suhtautumisesta parlamentaariseen toimintaan saa keväällä 1920 hallituskysymyksestä suoritettun puolueäänestyksen tuloksesta. Äänestys koski sitä, annetaanko puolueelimille valtuudet päättää hallitukseen menosta. Jäsenäänestys oli järjestettävä, koska vuoden 1919 puoluekokous oli siirtänyt hallitusvastuusta päättämisen vain puoluekokouksessa tai jäsenäänestyksessä ratkaistavaksi. Puoluejohto oli neuvotellut porvarillis-sosialidemokraattisen yhteishallituksen muodostamisesta. Useat jyrkän linjan sosialidemokraatit, ns. keskustalaiset, olivat hallitukseen menoa vastaan. ² Silti pyyntöön tuli jäsenistöltä myönteinen vastaus. Tosin äänestys ei johtanut mihinkään käytännön toimiin. Vaajakoskella jaa-ääniä annettiin 35, ei-ääniä 18. Tulosta voi pitää edustavana runsaan osanoton ansiosta. Äänten jakautuma noudatti muuallakin samaa suuntaa, kuten seuraava asetelma osoittaa: ³

	puolesta		vastaan	
	ääniä	%	ääniä	%
Vaajakosken ty.	35	66,0	18	34,0
Jyväskylän ty.	96	62,3	58	37,7
Koko puolue	10673	61,8	6593	38,2

-
1. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 29.9.1919; Yhdistyksen toimintakertomus 1919; Koivu 1982.
  2. Soikkanen 1975, s. 374 - 375.
  3. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 9.5.1920; Tapiola 1968, s. 209.

Varsinainen järjestötaistelu syttyi alkuvuonna 1921. Pitäjän sosialidemokraattinen kunnallisjärjestö totesi enteellisesti vuoden 1920 toimintakertomuksessaan, että puolurepeämiä ei ole vielä ilmennyt järjestön toimialueella.¹ Niitä alkoi tulla vuoden 1921 vuosikokouksissa, myös itse kunnallisjärjestössä.

Vaajakosken työväenyhdistyksen tammikuun kuukausikokouksessa suuntakysymys tuli esityslistan ulkopuolelta käsittelyyn. Äänin 12 - 4 päätettiin ottaa uudet Sosialistisen puolueen säännöt käyttöön. Sääntöjen hankkijoiksi valittiin L. Koistinen ja Erland Heino. Tämä oli kuitenkin vasta kärhämän alkua. Tammikuun lopussa johtokunta äänesti Sosialidemokraattisen puolueen sääntöjen puolesta äänin 6 - 1. Vastaa äänesti nähtävästi juuri Erland Heino.² Asian lopullinen ratkaisu jäi yhdistyksen vuosikokoukseen, johon kilpailevat osapuolet ryhtyivät keräämään voimiaan.³

Helmikuussa pidetyn vuosikokouksen aluksi äänestettiin vielä Koistisen ottamista yhdistyksen jäseneksi, vaikka hän oli jo edellisessä kokouksessa toiminut mukana. Jäseneksi hänet hyväksyttiin. Varsinaisesta suuntakysymyksestä yhdistys päätti Sosialidemokraattisen puolueen eduksi äänin 32 - 10. Vastaehdotus oli, että työväenyhdistyksestä tehtäisiin riippumaton ja "politikointi siirrettäisiin alaosastoihin."⁴ Se olisi antanut kommunisteillekin toimintamahdollisuuden, ja he olisivat voineet ottaa suuntakysymyksen uudelleen esille, jos olisivat saaneet kannatustaan kohennetuksi. Työväenyhdistys näyttää asian ratkettua jatkaneen yhtenäisenä. Lähes 80 jäsenestä vain kahdeksan on jättänyt vuoden alkupuolella jäsenmaksunsa maksamisen kesken. Heidän joukossaan oli L. Koistinen. Tosin kaikki näistä kahdeksastakaan eivät välttämättä ole luopuneet suuntakysymyksen takia, sillä yhdistyksen jäsenistössä oli jatkuvasti vaihtoa.⁵

-----
1. VTYA, Jyväskylän pitäjän sd. kunnallisjärjestön toimintakertomus 1920.

2. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 9.1. ja 23.1.1921.

3. Esim. Työn Voima 9.2.1921.

4. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 13.2.1921; Työn Voima 15. ja 18.2.1921.

5. VTYA, Jäsenmaksujen kantokirja 1921.

Osapuolten kannatusta mitattiin laajemmin vuoden 1921 kunnallisvaaleissa, kun vasemmistososialistit astuivat esille omine ehdokaslistoineen. Haapaniemen äänestysalueella he saivat tällöin 35,6 % ja sosialidemokraatit 48,9 % äänistä. Vaajakoski oli vasemmistososialisteille seudun parasta kannatusaluetta, ja heidän ääniosuutensa pysyi yli 30 prosentissa koko 1920-luvun ajan. Sosialidemokraatit olivat kuitenkin koko ajan äänimäärältään edellä, kuten seuraava taulukko osoittaa. Koko kunnassa sosialidemokraatit saivat vuonna 1921 54,0 % ja vasemmistososialistit 17,5 % äänistä.

Sosialidemokraattien ja vasemmistososialistien saama kannatus kunnallisvaalien Haapaniemen äänestysalueella vuosina 1918 - 1936 ¹

Vuosi	sos.dem.		vas.sos.		porvarilliset	
	n	%	n	%	n	%
1918	126	72,8	-	-	47	27,2
1921	192	48,9	140	35,6	61	15,5
1925	150	38,9	134	34,7	102	26,4
1928	233	47,4	157	31,9	102	20,7
1930	453	88,1	-	-	61	11,9
1933	495	76,7	-	-	150	23,3
1936	596	74,6	-	-	194	25,4

Pertti Laulajaisen tutkimusten mukaan kommunismi ja sosialidemokratia eivät juurikaan sijoittuneet 1920-luvun alussa samoille seuduille, vaan jompikumpi suuntaus sai yliotteen. ² Vaajakoski oli selvä poikkeus tästä kaavasta, sillä kummallakin osapuolella oli täällä vankka kannatuspohja. Jyväskylän seutu oli yleisesti ottaen sosialidemokraat-

1. JyMA, Jyväskylän maalaiskunnan arkisto, Keskuslautakunnan pk. 1918 - 1928; Jyväskylän maalaiskunnan kunnanarkisto, Keskuslautakunnan pk. 1930 - 1936. Kaksikymmentäluvulla kunnallisvaaleja pidettiin vuosittain, ja niistä on tähän otettu vain muutamia.
2. Laulajainen Pertti, Sosialidemokraatti vai kommunisti. Vaaliekologinen tutkimus Suomen poliittisen työväenliikkeen jakautumisesta kansalaissodan jälkeen. Mikeli 1979, s. 39.

tien vahvimpia alueita, joten juuri kommunistien menestys Vaajakoskelle vaatii selitystä: Radanrakennustyö kokosi paikkakunnalle pahimpina elintarvikepulan vuosina paljon juuretonta työväkeä. Tämän joukon radikaali ilmapiiri ilmeni jo nuoriso-osaston perustamisaikoina 1913 - 1914. Juuri nuoriso-osasto toi radikaalisuutta esiin kansalais sodan jälkeenkin. Vaajakosken tapaista kaupungin kylkiäisenä sijaitsevaa teollisuuskeskusta voi yleisesti pitää alttiina radikaaleille kansanliikkeille. Salvesenin Haapakoskella oli jyrkkälinjainen uskonnollisuuskin saanut kansanliikkeen luonteen.

Nuoriso-osastosta tuli työväenyhdistyksen tehtyä ratkaisunsa Vaajakosken vasemmistososialistien tärkein toimintakanava. Myös Erland Heinon johtama saha-, kuljetus- ja sekatyöväen osasto sekä Jokivarren työväenyhdistys siirtyivät SSTP:n piiriin. Jokivarrella tosin asia kääntyi lopulta sosialidemokraattien hyväksi - joka aiheutti kommunistien puolelta työväentalon "saarron".¹ Vaajakosken työväenyhdistyksen ja nuoriso-osaston suhteet pysyivät korrekteinä, kunnes osasto teki huhtikuussa 1921 päätöksen "yhtyä kolmanteen Internationaaleen" eli seurata Nuorisoliiton mukana kommunistiseen liikkeeseen. Päätös syntyi niukasti äänin 35 - 27. Työväenyhdistys otti tämän päätöksen seuraavan vuoden alussa arvosteltavakseen:²

"(Koska) nuoriso-osaston ero Sd. puolueesta ei ole tapahtunut sääntöjä ja yhdistyslakia noudattain, että määränemistö olisi ollut eroamisen kannalla, niin - - jos osasto ei muuta kantaansa entiselle sd. suunnalle - - ei johtokunta voi myöntää talolla toiminta oikeutta."

Tämä katkaisi yhdistyksen ja nuoriso-osaston välit. Silti se ei estänyt nuoriso-osaston myötätuulta. Osasto saavutti mm. valtakunnal-

-----

1. Koivu 1982, s. 9 - 10; Lehtonen 1984, s. 5.

2. VTYA, Nuorisoliiton Vaajakosken os. n:o 217:n pk.6.4.1921, työväenyhdistyksen pk.16.1.1922.

lisessa lehtilevikkikilpailussa viidennen sijan. Vuonna 1922 nuorisopiirin puheenjohtajana toimi vaajakoskelainen Kalle Rakman, ja piiri-järjestö siirsi toimipaikkansa Vaajakoskelle. Työväentalolla silläkään ei ollut toimintaoikeutta. Vastavetona toimintakiellolle nuorisoliittolaiset julistivat työväentalon saartoon: mihinkään huveihinkaan ei osallistuttaisi. Saarto ei ilmeisesti täysin pitänyt.¹

Työväenyhdistys perääntyi kiistassa tammikuussa 1923 ilmeisesti saadakseen osastolta rahaa lainaksi. Se solmi nuoriso-osaston kanssa sopimuksen, että osapuolet eivät puuttuisi toistensa asioihin. Työväenyhdistys sai lupauksen, että "kaikki ala-arvoinen, parjaava, loukkaava tai ärsyttävä menettely - - on molemmin puolin kielletty." Nuoriso sai oikeuden kokoontua talolla yhtenä iltana viikossa. Se sitoutui noudattamaan "ehdotonta kieltolain valvomista". Sopimus syntyi työväennäyttämön valitseman sovittelulautakunnan välityksellä.²

Syksyllä 1922 Nuorisoliittoa vastaan nostettiin syyte valtiopetoksen valmistelusta. Tuomio tuli huhtikuussa 1923: liitto lakkautettiin perusjärjestöineen. Lakkautetun osaston tilalle vaajakoskelaiset perustivat heti huhtikuussa Vaajakosken sosialistisen nuoriso-osaston, jonka puheenjohtajaksi tuli Emil Lampinen. Se sai toimia työväentalolla. Osasto säilytti toimintaoikeutensa vielä senkin jälkeen, kun SSTP lakkautettiin ns. Kallion leikkauksessa elokuussa 1923. Lopulta marraskuussa 1926 lakkautus ulottui tähänkin osastoon.³

Etsivä Keskuspoliisi pidätti vaajakoskella jo 1920-luvun alussa Väinö Rutasen ja edelleen 1923 Kalle Rakmanin, Emil Lampisen ja Vilho Oreniuksen. Vuoden 1923 pidätykset liittyivät Kallion leikkauksen

-
1. VTYA, Vaajakosken ty:n pk. 10.12.1922 ja toimintakertomus 1922, Nuoriso-osaston pk. 17.1.1923; Koivu 1982, s. 10.
  2. VTYA; Yhdistyksen kansio, Sopimuskirja 28.1.1923.
  3. VTYA, Vaajakosken ty:n pk. 6.4.1923; Luettelo lakkautetuista ja toimintakiellon alaisista yhdistyksistä. Julkaisija Sisäasiainministeriö. Helsinki 1934; Koivu 1982, s. 14 - 16.

jälkeiseen viranomaisten yritykseen liikkeen tukahduttamiseksi. Nuorisopiirijärjestön ja Vaajakosken osaston pöytäkirjat takavarikoitiin samassa yhteydessä työväentalolta. Osastossa toiminut nuorisojoukko suuntasi sen jälkeen aktiivisuutensa lähinnä Vaajakosken Jyskeeseen, josta tuli melko radikaalihenkinen.¹

Hajaannuksen merkitys Vaajakoskella oli suuri. Paikkakunnalla ei enää ollut organisaatiota, joka olisi selvästi johtanut työväenliikkeen toimintaa. Kumpikaan hajaannuksen osapuolista ei saanut kiistatonta valtakirjaa työväeltä, mitä osoittaa vuoden 1921 vaalitulokset: sosialidemokraateilla oli 192 kannattajaa - vasemmistososialisteilla 140.² Vakiintuneiden järjestöjen merkitys väheni vielä senkin takia, että ammattiosastot pyrkivät nyt hoitamaan asiansa itsenäisesti ja erkanivat puoluetoiminnasta.

Vaajakoskella toimi kaksikymmentäluvulla aluksi ns. kolmiliiton (Saha-, kuljetus- ja sekatyöväen liiton) osasto. Kolmiliittoa ei pidetty tarkoituksen mukaisena ammattiliittona, koska se oli monien ammatti- ja teollisuusalojen yhdistelmä. Niinpä se jaettiin vuonna 1924 puuteollisuustyöväen ja rakennustyöväen liitoiksi. Vaajakosken puuteollisuustyöväen osasto pureutui vahvimmin SOK:n kalustotehtaalle, mutta sahojen ja tulitikkutehtaan työväki oli heikosti järjestäytyneitä. Rakennustyöväen osasto voimistui vähitellen 1930-luvulla. Metallityöväen osasto aloitti vuoden 1924 alusta ja se toimi vuoteen 1929. Ravinto- ja nautintoainetyöväen (elintarviketyöväen) liiton Vaajakosken osasto perustettiin ensin 1925, ja se toimi vuoteen 1930, jolloin se lahjoitti varansa lakkautusuhkan takia työväennäyttämölle. Osasto lakkautettiin liittonsa mukana elokuussa 1931.³

-
1. Työn Voima 20.9.1920; Työväen arkisto, 258/64 Erkki J. Niini (s. 1896); Hakala Ilkka, Suomen kommunistinen puolue ja sen vaikutus poliittiseen ja ammatilliseen työväenliikkeeseen 1918 - 1928. Porvoo 1966, s. 184 - 187; Koivu 1982, s. 14.
  2. JyMA, Jyväskylän maalaiskunnan arkisto, Keskuslautakunnan pk. 1921.
  3. Luettelo lakkautetuista ja toimintakiellon alaisista järjestöistä. Julk. Sisäasiainministeriö. Helsinki 1934; Ala-Kapee-Valkonen 1982, s. 701 - 702; Mikonranta 1984.

Elintarviketyöväen osasto elvytettiin uudelleen tammikuussa 1938 Martta Kotirannan, Usko Rantasen, Urho Mäkisen, Elsa Gustafssonin ja Saara Mäkisen voimin. Puutyöväen osasto aloitti uudelleen keväällä 1933.¹

Työväenliikkeen yhtenäisyyttä ylläpitivät urheiluseura, näyttämö sekä työväentalo, johon työväen toiminta suurelta osin keskittyi. Vappujuhlat pidettiin vaajakoskelaisen työväen yhteisinä. Vuodesta 1929 alkaen vappumarssi ruvettiin suuntaamaan Jyväskylään, jossa osallistuttiin päiväjuhliin ja illalla pidettiin Vaajakoskella juhlat työväentalossa.² Vappujuhlien tapaan työväen yhteisinä vietettiin kesä- ja joulujuhlat, kuten vuoden 1923 toimintakertomus kuvailee:³

"Juhlia kaikkiaan 3. yhteiset vappujuhlat josta on mainittava viranomaisten sekaantuminen lipun vaatiminen peitettäväksi ei Sosialismin omalla ihanalla värillä vaan kokonaan vieras väri työväelle. Kesäjuhlat jotka onnistui hyvin sekä joulujuhlat yhteisesti eri järjestöjen kanssa."

5.5. Työväenyhdistys 1920-luvulla ja pulavuosina

Työväenyhdistyksen ensimmäinen ponnistus kansalaissodan jälkeen oli keskenjääneen rakennustyön viimeisteleminen. Työ aloitettiin ke-
 vällä ja jo heinäkuussa vietettiin uuden näyttämön avajaisia. Suunnitelmissa ollut juhlasalin lehteri päätettiin jättää tekemättä. Lehteri olisi ilmeisesti vaatinut katon korottamista. Kesän aikana laajennuksesta oli kustannuksia yli 2 700 mk. Kunnostustyöt jatkuivat talvella
 -----

1. VTYA, Vaajakosken ty:n pk. 23.5.1933; Työn Voima 10.2.1931 kertoo Jyv. elintarviketyöväen osaston perustamisesta, jossa oli mukana Vaajakoskelta Anni Peiponen ja Rauha Laukkanen: Eila Niemisen (s. 1923) haastattelu (Olli Lehtonen 1983).
2. VTYA, Vaajakosken ty:n pk. 5.2.1925, 14.4.1929.
3. VTYA, Työväenyhdistyksen kansio, Toimintakertomus Vaajakosken työväenyhdistyksen toiminnasta 18.2.1923 - 23.2.1924 (Edla Hantunen).

1923 -1924 niin, että urheiluseura Jyskeelle tehtiin vanhasta asuinrakennuksesta painikämpä. Kämpä oli työväentalon pihassa, ja sinne mahtui 5 x 5 metrin suuruinen painimatto. ¹

Laajennuksen jälkeen juhlasali oli 127 neliömetrin kokoinen (noin 15 x 8,5 m). Salissa oli 132 istumapaikkaa, jonka lisäksi saliin katsottiin mahtuvan 78 henkeä seisomapaikoille, yhteensä 210 henkeä. Näyttämön esirippuna oli pellavakankaalle maalattu öljymaalauus. Taloon asennettiin sähkövalo syksyllä 1921. Vuonna 1926 lamppuluku oli 46. Työväentalon muut huoneet käsittivät yhteensä 140 m². Huoneet olivat: talon eteläpäässä vahtimestarin huone (keittiö), ravintolahuone ja narikkahuone sekä pohjoispäässä näyttämö ja pukuhuone. Narikkahuoneessa asui vuoteen 1932 asti Oskari Rinne, joka myös huolehti huvien aikana vaatteiden säilytyksestä. ²

Tärkeimmät yhdistyksen toiminta-alueet tulivat esiin jo huhtikuussa 1919 pidetyssä yleiskokouksessa, jossa ensi kertaa päästiin vakiintuneisiin yhdistysasioihin käsiksi. Kokouksen aiheina olivat vappujuhlien järjestäminen, lainakirjaston avaaminen, arpajaisjuhlien valmisteleminen ja näytelmäseuran perustaminen. Myös kieltolakiasia nousi tärkeäksi. Kieltolain tultua voimaan yhdistys tiukensi huomattavasti iltamien valvontaa. Kunta oli valinnut työväentalon vahtimestarin Herman Peipposen kieltolain varavalvojaksi, jonka tuli ilmoittaa rikkomuksista edelleen viranomaisille: ³

"Velvotetaan yhdistyksen johtokunta ja järjestysmiehet pitää hyvän huolen, että jos juopuneita ilmestyy talolle ja talon piiriin niin ottaa selvän tieton heitä nimestään ja samalla tekee ilmoituksen Herman Peipposelle syytteeseen saamista varten. "

-
1. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 20.4., 1.6. ja 22.6.1919, 4.11.1923; Kolu 1980 s. 9.
  2. VTYA, Työväenyhdistyksen kansio, Vak.Oy. Turvan palokatselmuspöytäkirjat 19.9.1924 ja 26.1.1926, Vaajakosken ty:n ok. 9.10.1932 Tietoja puolueosastoista 1931 -lomake; Ida Vireniuksen (s. 1911) haastattelu (Olli Lehtonen 1983).

Joulukuussa 1923 sattui työväentalossa Nuori luotsi -näytelmän esityksen aikana järjestysmiesten ja erään tukkityöläisen tappelu, jonka selvittelyt menivät hovioikeuteen asti. Järjestysmiehet ylittivät tässä "skanttaalissa" melkoisesti toimivaltuutensa. Tappelun taustalla oli poliittisia mielipide-eroja ja tehdas- ja uittotyöväen välistä kaunaisuutta. Työväenyhdistys tuki järjestysmiesten oikeudenkäyntikuluja ainakin parilla tuhannella markalla. ¹

Tanssi-innostusta ei työväenyhdistyksessä pidetty hyvänä. Samasta asiastahan oli väitelty jo vuosisadan alussa. Kansalaissodan jälkeen nuoriso-osasto sai huomautuksen "kiihkeästä tanssi-innostuksesta". Vuonna 1921 yhdistykseltä pyydettiin lupaa kallenpäivän tansseihin. Vastaus oli, että "ei voita luovuttaa moisen syyn tähden koska valtiokaan ei kannata tanssi iltamia ja samalla voi tulla ehkä juopuneita ja eikä nykyään olla muutenkaan tanssin kannattajia sen terveydelle vaarallisuuden suhteen". Tanssin vastustajat olivat aatteellisesti valveutuneita veteraaneja, jotka epäilivät harrastuksen vähentävät nuorison henkistä vireyttä. ²

Suuntaerimielisyyksien jälkeen 1920-luvulla yhdistys suuntautui suuressa määrin kunnallisasioiden hoitoon, kuten vuoden 1925 toimintakertomus osoittaa: ³

"Yhdistyksemme toiminnasta voimme mainita, että se on kohdistanut verrattain suurta huomiota kunnallis vallan ottamisesta työväen käsiin. Vasemmistolaisten ja oikeistolaisten kiivaista hyökkäyksistä huolimatta onnistui puolueemme viimeisissäkin kunnan vaaleissa - - säilyttää valta-asemansa. Niinpä meidänkin yhdistyksen jäsenistä moni joutui ottamaan kiinteästi osaa kunnan asiain hoitoon - -."

-
1. VTYA, Yhdistyksen kansio, Vaajakosken ty:n toimintakertomus 1923; JyMa, Jyväskylän tuomiokunta, Jyv. käräjäkunta, välikäräjät 7.1.1924 ja talvik. 1924, 25 §.
  2. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 29.9.1919 ja 23.1.1921; Tapiola 1968, s. 150.
  3. VTYA, Yhdistyksen toimintakertomus 1925 (Paavo Huttunen).

Kansalaissodan haavat näkyivät yhdistyksen toiminnassa vielä pitkään sotaorpojen avustamisessa. Kesällä 1919 perustettiin paikkakunnalle työväen avustuskomitea, jonka toimintaa veti Villiam Raja-aho. Se piti kerran kuukaudessa iltamia avustettavien hyväksi. Punaorpojen huolto oli varsinkin naisosastolaisten sydäntä lähellä. Arkistossa on säilynyt tilitys eräästä raha-avustuksesta, joka Vaajakoski-nimen perusteella on vuoden 1920 jälkeiseltä ajalta: ¹

"Emilia Lappalainen 45 mk (2 lasta alle 15 vuoden), Elna Lampi 45 mk (2), Olga Penttinen 15 mk (kokonaan orpo, ei ole isää ei äitiä), Olga Mattila 45 mk (2), Lydia Huotarinen 60 mk (3), Anna Penttinen 30 mk (1), Eveliina Hult 45 mk (2). " (Yhteensä 225 mk)

Sosialidemokraattisten järjestöjen jäsenmäärät palautuivat hyvin pian samalle tasolle, jolla ne olivat olleet 1910-luvulla. Tämä on maanlaajuinen ilmiö, jonka selitykseksi Hannu Soikkanen on esittänyt, että työväki etsi sodanjälkeisessä epävarmassa tilanteessa järjestöistä turvaa. Esimerkiksi vuoden 1919 vappujuhlista muodostui monin paikoin näyttäviä esiintymisiä. ² Vaajakosken sosialidemokraattisten järjestöjen jäsenmäärät 1918 - 1943 ovat seuraavan asetelman mukaiset. Jäsenmäärä on kunkin vuoden joulukuulta.

-----

1. VTYA, Yhdistyksen kansio, "Punaorpojen luettelo Vaajakoskella" sekä Haajakosken ty:n pk. 13.7.1919 ja 1.2.1920.
2. Soikkanen 1975, s. 325 - 327.

Vaajakosken sosialidemokraattisten järjestöjen
jäsenmäärät 1918 - 1943 ¹

Vuosi	työväen- yhdistys	nais- yhdistys	nuoriso- osasto	yhteensä
1918	33	-	-	33
1919	77	-	-	77
1920	67	-	-	67
1921	78	-	-	78
1922	44	-	-	44
1923	41	-	-	41
1924	28	-	-	28
1925	31	35	-	66
1926	47	60	-	127
1927	44	47	-	91
1928	45	41	89	175
1929	43	35	37	115
1930	36	24	40	100
1931	27	24	34	85
1932	37	17	37	91
1933	38	14	20	72
1934	43	16	20	79
1935	37	23	37	97
1936	30	12	37	79
1937	38	-	46	84
1938	..	-	61	..
1939	..	-	41	..

Edelliseen asetelmaan ei ole otettu vuosien 1919 - 1926 kommunistista nuoriso-osastoa, vaikka sen jäsenistössä oli sosialidemokraattisiakin nuoria. Tässä osastossa lienee ollut satakunta jäsentä, väliin

-
1. VTYA, Vaajakosken ty:n jäsenmaksujen kantokirja 1906 - 1929, Naisyhdistyksen jäsenmaksujen kantokirja 1925 - 1936, Nuoriso-osaston jäsenmaksujen kantokirja 1928 - 1943; Painettujen puoluetilastojen tiedot ovat yleensä hiukan näitä pienemmät (esim. 1928 80 jäsentä) ty:n toimintakert. 1932 - 35, kunnallisjärj. toimintakert. 1936 - 37.

enemmänkin. Asetelmasta näkyy, että vuoden 1919 loppuun mennessä oli saavutettu sodanedellisten vuosien taso. Hajaannusvuosina alkoi taas jäsenistö huvia: pohjanoteeraus 28 jäsentä tuli vuonna 1924. Tästä jäsenluku enentyi, ja se vakiintui pitkäksi aikaa 35 - 40 jäsenen tasolle. Pulavuodetkaan eivät suuresti syöneet pääyhdistyksen jäsenmäärää, mutta nais- ja nuoriso-osasto kärsivät pula-aikana jäsenkatoa.

Työväenyhdistyksen talous alkoi lujittua heti kun toiminta saatiin alkuun. Näyttämöosan rakentamisesta kertynyt velka ei tosin mainittavasti supistunut, sillä talon kohennustöitä jatkettiin vuosikymmenen puoliväliin saakka: ¹

"Tosin ei ole päästy vielä toivottuihin tuloksiin talousasian kanssa. - - Näyttämölle on laitettu uudet valaistukset ja muutenkin laitettu näyttämöä asianmukaiseen kuntoon, johon meni huomattava summa, sekä uudet ulkokuonerakennukset - -."

Nuoriso-ostolta saatiin lainaksi rakennustöitä varten 2 000 mk. Tästä rahasta tuli sittemmin pitkä käräjöinti, sillä puutyöväen osasto väitti nuoriso-osaston siirtäneen velkakirjan sille ennen lakkautustaan. Työväenyhdistys ei pitänyt velan siirtoa laillisenä. ² Vaajakosken nuoriso-osasto oli 1920-luvun alussa erittäin vakavarainen, sillä se oli lainannut myös Leppälahden työväentalon rakentamiseen ^{kun} 2 000 mk, mutta leppälähteläiset joutuivat puoluehajaannuksessa toiselle puolelle kuin vaajakoskelaiset, pani Vaajakosken kommunistinen osasto velan uloshakuun ja keskeneräinen työväentalo joutui pakko-
huutokauppaan. ³

Yhdistykselle oli tuloja erityisesti kesäjuhlista, joita pidettiin työväenyhdistyksen että sosialidemokraattisen kunnallisjärjestön hyväksi. Kunnallisjärjestöllä oli tapana järjestää joka kesänä juhlat
-----

1. VTYA, Yhdistyksen kansio, Vaajakosken ty:n toimintakertomus 1923.
2. VTYA, Yhdistyksen kansio, Ote Jyväskylän kihlakunnan varsinaisiasian pk:sta syyskäräjillä 1927, 45 §.
3. JyMA, Sosialidemokraattisen puolueen K-S piirijärj. arkisto, toimintakertomus 1925.

Puuppolassa ja Vaajakoskella. Työväenyhdistyksen kesäjuhlat aloitettiin kansalaissodan jälkeen uudelleen vuonna 1922. Niitä vietettiin kesäkuussa.¹ Tällä alalla kovaksi haastajaksi tuli Vaajakosken tehdaspalokunta (VPK), joka rupesi vuodesta 1924 viettämään erittäin suosituksi tulleita elokuisia kesäjuhlia. Työväenyhdistys järjesti vielä arpajaisjuhlia, joista oli vuonna 1929 tuloja 17 300 mk ja 1936 kunnallisjärjestön arpajaisista 15 000 mk. Näillä tuloilla saatiin kunnostetuksi taloa ja 1930 hankittiin puhelin.²

Työväenyhdistyksen puheenjohtajaksi valittiin 1921 Viljam Raja-aho. Tästä alkaen puheenjohtajuus näyttää vaihtuneen joka toinen vuosi, sillä tointa hoitivat 1923:sta Herman Peipponen, 1925:stä Aksel Nyman, 1927:stä Paavo Huttunen ja 1929:stä jälleen Herman Peipponen. Keväällä 1932 Peipponen erosi vahtimestarin toimesta, jota hän oli hoitanut vuodesta 1916 asti, sekä samana vuonna puheenjohtajan tehtävästä, ja vetäytyi eläkepäiville Manunsaareen. Uudeksi vahtimestariksi tuli jyvaskyläläinen Eino Vehviläinen 400 markan kuukausipalkalla. Yhdistyksen puheenjohtajaksi tuli Aleksi Huikkonen. Hänen jälkeensä puheenjohtajuutta hoitivat Huttunen, Nyman ja Oskari Särkkä.³

Pulakausi 1930 - 1934 vaikutti Vaajakoskella Sammallahden sahan konkurssin ja SOK:n työntekijämäärän vähenemisen kautta vuodesta 1931. Lähes kaikilla SOK:n tehtailla siirryttiin lyhennettyyn työviikkoon, joten ansiot pienenevät kauttaaltaan. Työttömiä lienee ollut ainakin sahan työntekijämäärän ja SOK:lta vähennetyn väen verran, 250 henkeä. Koko kunnassa yli 500 työtöntä. Heille järjestettiin valtion hätäaputoimia. Jyväskylän - Vaajakosken tien parannus oli ennestäänkin ollut

-
1. VTYA, Jyväskylän pitäjän sd. kunnallisjärjestön pk. 16.7.1925, 14.3.1926, 15.5.1927 ja 21.3.1928, Yhdistyksen kansio, Vaajakosken ty:n toimintakert. 1922.
  2. VTYA, Vuoden 1929 arpajaistilit, yhd. tilit 28.3.1930, kunnallisjärjestön arpajaistilit 1936; Teräväinen Sirpa, Yhdistyselämää, Jyväskylän maalaiskunnan kirja. Jyväskylä 1977, s. 522 - 524.
  3. VTYA, Vaajakosken ty:n pk. 13.2.1921, 14.3.1923, 11.2.1925, 21.3.1927, 17.2.1929, 17.2.1932 ja 14.8.1932.

vireillä, ja työ saatiin alkuun hätäaputyönä helmikuussa 1931. Vaajakosken päässä tie oikaistiin kulkemaan suoraan Wessmaninmäen yli.¹ Mieliala hätäaputyöläisten keskuudessa oli kireällä, sillä palkkojen katsottiin olevan täysin riittämättömiä perheen elättämiseen. Työttömien pelättiin rupeavan kokouksissaan poliittisiin äärimmäisyyksiin, mikä aikakauden oloissa olisi merkinnyt heidän kokoontumispaikansa, työväentalon takavarikointia. Niinpä työväenyhdistys asetti heidän toiminnalleen rajoituksia:²

"Valtion hätäaputyöläisille annetaan työväentalo ehdolla, että kokouksessa käsitellään ainoastaan Jyväskylän - Vaajakosken tietyömaan palkka-asiaa."

Työllisyystilanteen parantamiseksi tehtiin monenlaisia aloitteita. Kunnallisjärjestö pani toimeen keräyksen, joka tuotti lähes 2 500 mk. Vaajakosken työväenyhdistys teki aloitteen, että työväenjärjestöt alkaisivat kerätä työttömyysavustuksia. Jyväskylän ammatillinen paikallisjärjestö kuitenkin hylkäsi suunnitelman. Vuonna 1934 yhdistys päätti järjestää valistusiltamia työttömille, kiirehti Janakan koulun rakennustöiden aloittamista ja anoi maaherralta keräyslupaa työttömien hyväksi.³

Pulavuosien vaikealla tilanteella saattoi olla vaikutusta siihenkin, että baptistiseurakunnan (vapaakirkkoilisten) piirissä syntyi suuri herätysliike. Syksyllä 1931 alkanut liike toi siihen asti harvalukuiseen seurakuntaan väkeä tuvan täydeltä: "Kokoushuoneet olivat aivan täysiä jo tuntia ennen kokouksen alkua. Iltamat ja tanssitilaisuudet täytyi peruuttaa Vaajakoskella, koska kukaan ei mennyt sinne vaan

1. JyMA, Vaajakosken taajav. yhdyskunnan valtuuston pk. 27.4.1931; Työn Voima 6.2.1931 ja 11.11.1931: "Jyv. mlk:ssa yli 500 työtöntä".
2. VTYA, Vaajakosken ty:n pk. 6.4.1933; SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, I C 2.1., toimintakertomukset 1929 - 1932.
3. VTYA, Vaajakosken ty:n pk. 8.4.1934, Jyv. pitäjän sd. kunnallisjärjestön pk. 15.3.1932, 2.5. ja 27.6.1934.

kaikki tulivat kuulemaan Herran Sanaa." Melkoisena ihmeenä pidettiin sitä, että seurakunnan rahat riittivät oman rukoushuoneen rakentamiseen keskellä pahinta pula-aikaa, 1931 - 1932. ¹ Huvitilaisuuksien loppumisesta kokonaan on kuitenkin liioiteltua puhua, sillä mm. työväennäyttämö toimi tähän aikaan Venni Tuomen johtamana menestyksellisesti. Näyttämön vaikeudet alkoivat vasta syksyllä 1933, kun se yrityksistä huolimatta "nukahti synnynnäisen väsymyksen vaivaamana." ²

Oikeistoradikaalien - lapuanliikkeen ja myöhemmin IKL:n - toiminta tuli esille pulakauden aikana. Lapuanliikkeen toiminta pyrki kommunistisen toiminnan täydelliseen kieltämiseen niin, ettei kommunistiksi luettu henkilö saisi lainkaan osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan. Tätä tarkoittavat lait, yhdistyslaki ja painovapauslain muutos, saatiinkin oikeiston painostuksen ja uusien vaalien jälkeen hyväksytyksi lokakuussa 1930. Uusien lakien nojalla lakkautettiin Vaajakoskella puuteollisuustyöväen ja elintarviketyöväen osastot, työväen toveriseura sekä urheiluseura Jyske. ³ Jyskeen tilalle työväenurheilua harjoittamaan tuli Vaajakosken Kuuhu, joka oli perustettu jo ennen Jyskeen lakkauttamista. Jyske vieläpä ehti lahjoittaa omaisuutensa Kuuhulle. Lakkautusuhan alaisena elintarviketyöväen (ravinto- ja nautintoainetyöväen) osasto huolehti myös omaisuutensa takavarikoinnin ulottumattomiin lahjoittamalla varat lokakuussa 1930 työväennäyttämölle. ⁴ Vaajakosken kommunisteista pidätettiin kunnallismies Heimo Rahkonen sekä yhdistyksissä toimineet Emil Lampinen, Kalle Rakman, Kalle Laitinen, Vihtori Tarvainen, Kalle Rantanen ja Otto Meijanen. ⁵

-
1. Katsaus Vaajakosken Baptistiseurakunnan toimintaan 1920 - 1970. Jyväskylä 1970, s. 8 - 9.
  2. VTYA, Työväenyhdistyksen toimintakertomukset 1932 ja 1933 (sidoksessa "Haapakosken järjestöjen eduskunta 1918").
  3. Luettelo lakkautetuista ja toimintakiellon alaisista yhdistyksistä. Julk. Sisäasiainministeriö. Helsinki 1934; Upton 1970, s. 98 - 106.
  4. VTYA, Vaajakosken ty:n pk. 12.10.1930; Koivu 1982, s. 27.
  5. Koivu 1982, s. 26 - 27.

Erittäin voimakkaan mielenilmaisun järjestöjen lakkautustoimia vastaan vaajakoskelaiset tekivät vaaliurnalla: kunnallisvaaleissa 1930 sosialidemokraateille annettiin Haapaniemen äänestysalueella 88,1 % äänistä. Se oli huomattavasti enemmän kuin vasemmiston edellisissä vaaleissa saama osuus (79,3 %). Äänien lukumäärä ilmaisee saman asian: Edellisissä vaaleissa sosialidemokraatit saivat 233 ja vasemmostosialistit 157 ääntä, yhteensä 390. Nyt sosialidemokraatteja äänesti 453 äänestäjää. Porvarilliset jättivät äänestämättä, sillä porvarillisten puolueiden äänimäärä putosi 102:sta 61:een. Samanlaista mielenilmaisua ei syntynyt muilla maalaiskunnan äänestysalueilla, vaan sosialidemokraattien ääniosuus jäi kaikilla muilla alueilla pienemmäksi kuin koko vasemmiston edellisissä vaaleissa saama ääniosuus.¹

Lapualaisten tihutöitä työväenjärjestöjä tai niissä toimivia vastaan ei mainittavasti tapahtunut Vaajakoskella. Tunnelma tosin oli joskus kireällä, kuten lapualaisten osallistuessa tohtori Mikko Erichin puhetilaisuuteen. Jyväskylässä tilanne kiristyi äärimmilleen kahteen otteeseen, tammikuun lopussa ja maaliskuun alussa 1932. Tammikuun viimeisen päivän vastaisena yönä oli Työn Voiman toimitalo ympäröity piikkilangalla, ja samaan aikaan liikehdintää oli myös Lohikosken työväentalossa. Työn Voiman edustalla Puistokatu 1:ssä eräs työmies loukaantui lapualaisten ampumasta luodista. Maaliskuun alussa maakunnan, mm. Jämsänkosken, Karstulan ja Laukaan, kapinalliset kokoontuivat Jyväskylään, valtasivat suojeluskuntatalon ja estivät lehtien ilmestymisen. Painostuksen avulla kapinalliset saivat kokoomuslaisessa sanomalehti Sisä-Suomessa julki vaatimuslistansa. Tilanne laukesi kaikesta huolimatta muutamassa päivässä.²

Porvarillisia järjestöjä alkoi 1930-luvulla nousta Vaajakosken työväenliikkeen rinnalle. SOK:n Vaajakosken tehtaiden toimesta perustet-

1. JyMA, Jyväskylän maalaiskunta, Keskuslautakunnan pk. 1928 ja 1930.

2. Tommila 1972, s. 528 - 531; Kauko Niemisen kertomus.

tiin 1937 SVUL:n alainen urheiluseura Vaajakosken Tehtaiden Urheilijat (myöh. Terä).¹ Kotitalouden edistämiseen pyrkivä marttaliike perusti Vaajakoskelle osastonsa 1931.² Suojeluskuntatoiminta sai oman tukipisteensä, kun "suojeluskunnan kyläosaston etupäässä talkootyönä rakentama suojeluskuntatalo" Vaajalinna oy. vihittiin ampumaratoineen käyttöön Haapaheikissä helluntaina 1937.³ Päiviö Tommila on selvittänyt, että Jyväskylän suojeluskunta koostui suurelta osin akateemisista, seminaarilaisista, koululaisista ja kaupallisen alalla työskennelleistä. Yleisesti on todettu, että teollisuuden ja kaupan toimihenkilöt eli ns. uusi keskiluokka oli suojeluskuntatyön keskeisintä ainesta.⁴ Näin oli Vaajakoskellakin: suojeluskunta oli kansalaissodan jälkeen lähinnä SOK:n konttorihenkilökunnan varassa, ja se lienee ollut suojeluskuntalaisten ydinjoukkona talvisotaan saakka.⁵

5.6. Työväenyhdistys sotavuosina

Maanpuolustuskysymykseen Vaajakosken työväenyhdistys suhtautui vielä 1926 täysin kielteisesti: yhdistys päätti vastustaa jyrkästi minkäänlaisen puolustuslaitoksen tukemista, koska semmoinen tuottaa työväenluokalle liikaa rasituksia.⁶ Vastustuksen taustalla oli sekä pasifistisia että ennen kaikkea suojeluskunnan vastaisia asenteita. Kolmekymmentäluvun lopussa - kansainvälisen tilanteen synkistyessä - tällaiset kannanotot vähenivät. Keväällä 1938 yhdistys järjesti

-
1. SOK:n Vaajakosken tehtaiden ark., I C 2.2., toimintakertomus 1937.
  2. Teräväinen 1977, s. 526.
  3. SOK:n Vaajakosken tehtaiden ark., I C 2.2., toimintakertomus 1937.
  4. Tommila 1972, s. 524; Virtanen Matti, Suojeluskuntalaisten sosiaalinen jakauma. Historiallinen aikakauskirja 1/1975, s. 11.
  5. Sota-arkisto, Sk-järjestön historian aineksia, Jyväskylän piirin n:o 74b, Otto Ollilan selostus 1919; Numminen Marita, Jyväskylän suojeluskuntapiiri vuosina 1918 - 1939, Suomen hist. pro gradu Jyv. yliopistossa 1982, liike 2.
  6. VTYA, Vaajakosken ty:n pk. 3.1.1926.

keskustelutilaisuuden "kansainvälisestä poliittisesta tilantesta ja oman kansan osallistumisesta siihen. " Tilaisuudessa alusti päätoimitaja R. H. Oittinen, joka tähdensi pohjoismaiden yhteistoimintaa puolueettomuuden varjelemiseksi ja "sodan liekkien leviämisen estämiseksi." ¹ Talvisodan alla yhdistyksen johtokunta piti pöytäkirjan mukaan viimeisen kokouksensa 1. lokakuuta 1939, ja siinä päätettiin korjauttaa näyttämön lämmitystä sekä suoritettiin puolueäänestyksen ääntenlasku. Mitään merkkiä ahdistavasta tilanteesta ei siis näy. Seuraava pöytäkirja onkin vasta toukokuulta 1940. - Ehkäpä jokin sodan aattona pidetty kokous on jäänyt sihteerin Oskari Meijaselta sodan takia kirjaamatta. ²

Työväentalo oli sota-aikana kolme kuukautta sotilasmajoituksessa, jonka aikana talo kärsi jonkin verran vahinkojakin. Toiminta pääsi alkamaan uudelleen välirauhan vallitessa keväällä 1940. Vuosikokouksessa yhdistyksen johtokunta uusiutui melkoisesti siksi, että monet entisen johtokunnan jäsenistä olivat yhä asepalveluksessa. Puheenjohtajaksi tuli Lauri Meijanen, varapuheenjohtajaksi Kalle Ryyttäri ja sihteeriksi Sylvi Kuusinen (Rimpilä). ³

Syksyllä 1940 yhdistyksessä alkoi opintokerho- ja kuorotoiminta. Opintokerho paneutui suulliseen esitystaidon alkeisiin. Kuoroa ryhtyi ohjaamaan kahdesti viikossa Jyväskylän työväenyhdistyksen sekakuoron varajohtaja. Kumpikaan harrastus ei heti lähtenyt sujumaan, mutta loppusyksyllä tahti oli jo ripeä. Toiminnassa alkoi ilmetä erimielisyyksiä, sillä yleiskokoukset alkoivat kritisoida johtokunnan poliittista linjaa: ⁴

"Yleinen päätös on että Yhdistys ei lähde työläis rintaman perustamiseen. - - Piirisihteerin Arvi Suuronen alusti sisäpolitiikkaisia kysymyksiä, joista keskusteltiin. Pitkän keskustelun perusteella annet-

1. VIYA, Vaajakosken ty:n pk. 13.3.1938; Työn Voima 4.4. ja 7.4. (pääkirj.) 1938.

2. VIYA, Vaajakosken ty:n pk. 1.10.1939 ja 5.5.1940.

3. VIYA, Vaajakosken ty:n pk. 17.6. ja 21.7.1940.

4. VIYA, Vaajakosken ty:n pk. 8.9. ja 6.10.1940.

tiin johtokunnalle ojennus tulevia aikoja silmällä pitäen. Suomen ja Neuvostoliiton ystävyysseuran toiminta talolla lopetetaan eikä vuokrata taloa seurakunnan kokouksille."

Asia ei vieläkään selkiytynyt, sillä nimenomaan johtokunnassa oli useita ystävyysseurassa toimivia henkilöitä. Niinpä johtokunnan jäsenet Eino Seppänen ja Sylvi Rimpilä sanoutuivatkin selvästi irti ystävyysseurasta, ja koettivat saada aikaan päätöksen, joka velvoittaisi muutkin johtokunnan jäsenet siitä irtisanoutumaan: ¹

"Eino Seppänen toi julki, että yhdistyksen johtokunta on toimittava yhteisellä pohjalla eikä minkääläistä eri toimintaa saa syntyä. Sihteeri esitti, että johtokunnan jäsenet eivät saa olla estettynä tulemasta kokouksiin sellaisten kokouksien takia jotka poikkeavat pois puolueesta, tämä hyväksyttiin yksimielisesti."

Neuvostoliiton johtomiehet vaativat ystävyysseuralle toimintaoikeuksia, minkä takia Suomen viranomaiset rohkenivat vasta joulukuussa 1940 kokonaan tyrehdyttää seuran toiminnan. ² Ystävyysseuran toiminta oli nimittäin luonteeltaan lähes vallankumouksellista, ja työväenyhdistyksetkin pysyttelivät niistä erossa. Esimerkiksi Jyväskylän pitäjän työväenyhdistys torjui seuran pyynnön kokoustilasta, "koska sanottuihin tilaisuuksiin ei saa viranomaisten lupaa". ³ Vaajakosken työväenyhdistys näyttää olleen melkoinen poikkeus Keski-Suomen sosialidemokraattisten puolueosastojen joukossa. Seuraavaksi asiaan puuttui piirin johtomies, kansanedustaja Onni Peltonen: ⁴

"Kansanedustaja, toveri Onni Peltonen selosti sisäpolitiikasta ja sen tilanteesta ja eduskunnan työstä. Tästä asiasta keskusteltiin, ja käytettiin pitkiä keskusteluja, sen esitys hyväksyttiin sellaisena."

-----
1. VTYA, Vaajakosken ty:n pk. 15.10.1940.

2. Jutikkala - Pirinen 1981, s. 353.

3. Lohikosken työväenyhdistyksen arkisto, Jyväskylän pitäjän ty:n pk. 27.8.1940.

4. VTYA, Vaajakosken ty:n pk. 17.11.1940.

Onni Häkkinen on muistellut tätä kokousta ystävyysseuralaisen näkökulmasta. Hän oli tuhtunut siitä, että Peltosen suhtautuminen suojeluskuntaan oli talvisodan aikana muuttunut suopeammaksi: ¹

"Peltonen oli sitä mieltä, että sota alkaa vielä uudelleen. Joku sanoi, että jos työläiset eivät enää lähdekään, kuka sitä niin hullu on, että vielä lähtee. Peltosen Onni sanoi, että meillä on suojeluskunta sitä varten, että se on pakko lähteä."

Samanlaista sotaan halutonta mielialaa työväen keskuudessa Olavi Paavolainen on Synkässä yksinpuhelussa kuvannut Mäntästä. ² Peltosen pitämän alustuksen jälkeen työväenyhdistys erotti nimeltä mainitsematta ne jäsenensä, jotka kuuluivat ystävyysseuraan. Johtokunnan jäsenistä Kalle Ryyttäri kuului näihin. Myös puheenjohtaja Lauri Meijanen tarjoutui eroamaan toimestaan, mutta hänelle ei myönnetty eroa. Myöhemmin vuosikokouksessa valittiin vuoden 1941 puheenjohtajaksi Oskari Meijanen. Lauri Meijanen tuli varapuheenjohtajaksi. ³ Tämä riita enteili jatkosodan jälkeistä vasemmiston hajaannusta.

Työväentalon tonttikysymys alkoi vähitellen tulla ajankohtaiseksi vanhan tontin vuokra-ajan kuluessa umpeen. Asetettiin nelihenkinen toimikunta tiedustelemaan Joonas Marjaselta, myisikö hän työväenyhdistykselle tonttimaata 10 markan neliöhintaan. Marjanen omisti palstatiilan Äijälän maaosuuskunnan alueella. Noiin 3 000 neliömetrin tontista tehtiinkin kauppasopimus maaliskuun loppupuolella 1941. Marjaselle maksettiin heinäkuussa 28 650 mk. Tontin nimeksi laitettiin Päivärinne. Rakennuspuiden ostamiseksi otettiin viiden tuhannen markan laina Vaajakosken Kuohulta. Jatkosodan syttyminen kesäkuussa kuitenkin lykkäsi rakennussuunnitelmat pitkälle tulevaisuuteen. ⁴

-----
1. Onni Häkkisen (s. 1899) haastattelu.

2. Paavolainen Olavi, Synkkä yksinpuhelu, 2.p. Helsinki 1982, s. 77.

3. VTYA, Vaajakosken ty:n pk. 17.11.1940 ja 9.2.1941.

4. VTYA, Vaajakosken ty:n pk. 9.3., 6.4. ja 27.4.1941, 3.3.1944, ja tilit 1941; Patokoski 1940, s. 9.

Sodan aikana työväenyhdistys jatkoi toimintaansa. Esimerkiksi vuoden 1943 toimintasuunnitelmaan sisältyi, että kuukausikokoukset pidetään säännöllisesti, kiinnitetään huomiota nuoriso-osaston toimintaan, sekä järjestetään mahdollisimman usein valistustilaisuuksia ja kesällä ulkojuhlia. ¹

Sodan loppuvaiheessa kesäkuussa 1944 Vaajakoskesta muodostettiin evakuoimiskeskus. Evakuointi kiihtyi erityisesti välirauhan solmimisen jälkeen syyskuussa. Vaajakoskella purettiin 400 rautatievaunullista evakuoitujen tavaraa. Työväentalo, kansakoulu ja Vaajalinna oli otettu majoituskäyttöön, mutta toiseen tarkoitukseen: niihin oli majoitettu satakunta naista, jotka työskentelivät Kanavuoreen rakennetussa puolustuslaitoksen patruunatehtaassa. ²

-----
1. VIYA, Vaajakosken ty:n pk. 10.1.1943.

2. SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, I C 2.2., toimintakertomus 1944.

6. TYÖVÄENYHDISTYKSEN HARRASTUSRYHMÄT MAAILMANSOTIEN VÄLISENÄ AIKANA

6.1. Vaajakosken työväennäyttämö

Näyttämöharrastukselle oli vahva pohja sodanedelliseltä ajalta. Ei siis ollut ihme, että uuden näyttämötilan valmistuttua syksyllä 1919 talolla alkoi vilkas näytelmäharrastus. Uudelle näyttämölle tilattiin kulissit ensin helsinkiläiseltä elokuvamieheltä Erkki Karulta, mutta ne lähetettiin takaisin, koska hinta oli noussut sovitusta 4 500 markasta 6 850 markkaan. Kulissit teki sen sijaan maalari K. Helén 4 200 markalla. Tilaus käsitti neljät eri kulissit, jotka valmistuivat keväällä 1920.¹

Näyttävempien esitysten valmistaminen tuli helpommaksi, kun työväentalolle asennettiin syksyllä 1921 sähkövalo. Erityiset näyttämövalaisimet saatiin käyttöön loppuvuonna 1923. Sähköistäminen oli viivästynyt pitkään, sillä SOK ei ollut syksyllä 1919 halukas sähköä toimittamaan. Niinpä sähköä pyydettiin naapurista kauppias Varoninilta, joka siis tällöin jo sai virtaa. Lopulta SOK kuitenkin suostui sähköön toimittamiseen.² SOK tuotti virtaa aluksi höyrykoneella, kunnes kesällä 1920 saatiin käyttöön kosken länsihaaraan rakennettu vesivoimala. Sen teho oli 500 hevosvoimaa. Salvesenin aikaisesta höyryvoimalasta tehtiin korjauspaja.³

Varsinkin 1920-luvun hajaannuksen aikana näyttämön katsottiin palvelevan työväen eheyttämistä sekä lisäksi sivistävän ja virkistävän yleisöä, kuten vuoden 1925 toimintakertomus ilmentää:⁴

----- "Näyttämö onkin jo alkanut ripeän toimintansa, uskossa, että se työ jota

1. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 7.12.1919 sekä 1.1., 16.1. ja 1.3.1920.
2. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 7.12.1919, 19.6.1921, 21.10.1922 ja 2.9.1923, tilit 1921 sekä toimintakertomus 1923.
3. Suoranta 1968, s. 11; Perko 1979, s. 288.
4. VTYA, Vaajakosken ty:n toimintakert. 1925 (Paavo Huttunen).

tehtään ei mene hukkaan, vaan että se on omansa kasvattamaan henkisiä arvoja suuriin joukkoihin ja vetämään työväen joukkoja lähemmäksi toisi-
aan. Toivomme, että näyttämön monet esitykset tulevat virkistämään työ-
läisten mieliä elämän arkipäiväisyydestä."

Ensimmäisellä kaudellaan, talvikaudella 1919 - 1920, näyttämö toimi Oskari Särkän johtamana. Särkälle maksettiin pieni korvaus, 75 mk kuussa. Syksyllä 1920 näyttämönjohtajaksi otettiin Oskari Huovilinna 250 markan kuukausipalkalla. Huovilinna oli kunnostautunut 1910-luvulla Lohikosken näytelmäseurassa. Yhdistyksen ja Huovilinnan välille tuli pian erimielisyyksiä: ¹

"Kaikki näytti erittäin lupaavalta. Waan vähän aikaa toimittuaan tuli ikävyvyyksiä. Näyttämö muuttui juoppojen näyttämöksi jota ei voineet raittiit näytelmäseuralaiset eikä johtokunta enempi kärsiä vaan täytyi johtokunnan eroittaa Huovilinna - -."

Erottaminen tehtiin joulukuussa 1920. Pöytäkirjat eivät anna selvää kuvaa siitä, kuinka paljon juopottelu haittasi itse näyttämötyötä, vai oliko kyse vain kieltolain rikkomisesta. Huovilinna oli saanut jo elokuussa varoituksen juopomuksesta. Toisaalta pystyvän johtajan erottaminen aiheutti sen, ettei näyttämö vielääkään päässyt vakiintumaan, vaikka sillä oli melkoisen kyvykkäitä voimia. ²

Näyttämö perustettiin uudelleen toukokuussa 1922. Perustamiskokouksen puheenjohtajana toimi Kalle Rakman, sihteerinä Emanuel Horttanainen, ja kokouksessa oli läsnä noin 30 henkeä. Perustamisessa oli epäselvyyttä lähinnä nuorisó-osastolaisten asemasta, koska osaston suhteet työväenyhdistykseen olivat poikki. Osastolaiset olivat kuitenkin

1. VIYA, Haapakosken ty:n pk. 1.3. ja 12.9.1920 sekä toimintakertomus 1920.

2. VIYA, Haapakosken ty:n pk. 5.12.1920 sekä Yhdistyksen kansio, Haapakosken ty:n pk. 26.8.1921.

siinä suhteessa tärkeitä, että tottuneimmat näyttelijät olivat juuri nuoriso-osaston taikka puutyöväen osaston ja työväenyhdistyksen huvitoimikunnan jäseniä.¹

Työväenyhdistys hyväksyi näyttämön säännöt näyttämöläisten esittämässä muodossa. Sääntöjen mukaan näyttelijöiden oli kuuluttava johonkin työväenjärjestöön. Nämä taustajärjestöt taas muodostivat näyttämön talouden selkänöjan. Työväenyhdistys vastasi näyttämötilan kunnossapidosta ja siivouksesta sekä luovutti omistamansa puvuston näyttämön käyttöön. Näyttämö maksoi tilasta vuokraa 350 mk kuussa ja lisäksi 200 mk jokaisesta sunnuntai-iltamasta. Näyttämötoimikunnan puheenjohtajana toimi Vilho Turtiainen. Työväen näyttämöiden liiton jäseneksi liityttiin lokakuussa 1922 järjestysnumerolla 76. Näyttämönjohtajaksi palkattiin Abraham Lahtinen Pieksämäeltä 400 markan kuukausipalkalla, jonka lisäksi johtajalle luvattiin 10 % nettotuloista ja yksi lahjannäytäntö vuodessa. Lahtinen oli ammatiltaan parturi, ja hän piti sittemmin pitkän aikaa parturinliikettä Nikolai Varoninin talossa.²

Lahtinen ei viihtynyt johtajantoimessa kuin pari kuukautta, ja hänen tilalleen "rekissööriksi" otettiin joulukuussa 1922 Oskari Huovilinna 500 markan kuukausipalkalla. Huovilinnaa taas seurasi syksystä 1923 kesään 1925 Venni Tuomi.³ Huovilinnan ensimmäinen suuri työ oli Aleksis Kiven 50-vuotismuistojuhlan järjestäminen uudenvuodenpäivänä 1923. Siinä oli seuraava ohjelma:⁴

Alkusoitto	SOK:n soittokunta
Tervehdyssanat	Abraham Lahtinen
Runo	Emanuel Horttanainen
Kertomus	Jussi Hämäläinen
Soittoa ja väliaika	

-
1. VTYA, Vaajakosken työväennäyttämön pk. 10.5.1922 ja ty:n pk. 4.12.1921.
  2. VTYA, Näyttämön pk. 9.7., 18.7., 26.7. ja 21.10.1922, ty:n pk. 1.7.1922, Yhdistyksen kansio, vuokrasopimus 2.8.1923; Hilja Niemisen (s. 1898) haastattelu (Olli Lehtonen 1983).
  3. VTYA, Näyttämön pk. 5.11. ja 5.12.1922.
  4. VTYA, Näyttämön pk. 19.12.1922.

Juhlaruno

Ester Heino

Juhlapuhe

Näytelmä Lea

Vaajakosken työväennäyttämö

Muuta Huovilinnan kauden ohjelmistoa olivat näytelmät Kovan onnen lapsia, Työmiehen vaimo, Nummisuutarit, Pirunkirkko ja tietävästi myös Ylösousemus.¹ Näyttämön toiminnan vaikeuksia kuvaa, että kaikki näyttelijät eivät koskaan olleet yhtäaikaan harjoituksissa vuorotyön takia. Vuorotyöläisiä oli näyttelijöiden valtaosa. Kuitenkin esimerkiksi syyskaudella 1923 valmistui esityskuntoon viisi isoa ja viisi pienempää näytelmää.²

Työväen Näyttämötaide -lehti julkaisi tammikuussa 1924 nimimerkki J.J:n arvostelun vaajakoskelaisten esittämästä Maria Jotunin näytelmästä Miehen kylkiluu:³

"Näyttämö on aivan oikealla pohjalla. Kaikki mahdolliset vaikutuskeinot oli otettu käytäntöön ja suurella huolella sovitettu esitystä tehostamaan: osajako suoritettu mitä parhaimmalla taidolla ja tyyppien selventäminen naamioituksen avulla erinomaisen onnistunutta. - - Ainoastaan se ala, jossa ei voida saada tuntuvampia tuloksia lyhyessä ajassa: sisäinen tulkinta, oli vielä useimpien näyttelijäin kohdalta epävarmaa ja ulko-kohtaista. Johtaja Venni Tuomi apteekkarin renkinä, Ester Alander nuorena rouvana ja Abr. Lahtinen mökkiläis-Topiaksena saivat pitää huolen siitä, että kappaleen syvällisempikin vaikutus pääsi oikeuksiinsa. - - Ale Palviainen, jolla oli tohtorin pieni osa, on myöskin tottunut ja moniin osiin soveltuva näyttelijä."

Näyttämön edistymiseen oli selvä syy. Jyväskylää lukuun ottamatta muilla Keski-Suomen työväennäyttämöillä ei vielä ollut kokopäiväistä johtajaa. "Vaajakosken Työväen Näyttämö on jo uskaltanut niin pitkäl-

1. VTYA, Näyttämön pk. 6.12.1922.

2. Työväen Näyttämötaide 1/1924, s. 22 - 23.

3. Sama.

le, että sillä on - - vakinaisesti palkattu johtaja ja Äänekosken Työväen Näyttämöllä on johtajan toimi tuntuvasti palkattuna sivutoimena, joten näillä näyttämöillä on jo melkoiset mahdollisuudet nopeaan kehitykseen", totesi Työväen Näyttämötaide joulukuussa 1923. Vaajakosken näyttämö hyväksyttiin seuraavana vuonna Työväen näyttämöpiirin kilpailuissa A-sarjaan Jyväskylän ja Inhan työväennäyttämöiden kanssa. Ansio kuului nimenomaan ohjaukselle, sillä alempaan sarjaan jääneiden näyttämöiden esityksissä näkyi vielä selvästi "yhtenäisen johdon puute".¹ Näyttämöpiirin kilpailuissa vaajakoskelaiset olivat 1924 ja 1925 toisena heti jyvaskyläläisten jälkeen. Henkilökohtaisessa kilpailussa Edla Hantunen sai 3. palkinnon osasuorituksestaan Naimisiin-näytelmässä.²

Kannatusosastot, jotka viime kädessä vastasivat näyttämön mahdollisista tappioista ja joilla oli edustajansa näyttämön johtokunnassa, olivat työväenyhdistys, elintarviketyöväen osasto, metallityöväen osasto, puutyöväen osasto ja sekatyöväen osasto. Nuoriso-osaston ja urheiluseura Jyskeen mahdollisesta jäsenyydestä ei ole merkintöjä näyttämön pöytäkirjassa. Kausi 1924 - 1925 tuotti jonkin verran tappiota, jonka takia "päättivät muutamat kannatusosastot tappioiden korvausvelvollisuuden pelosta erota näyttämöstä, ja näin ollen ei näyttämötoimintaa sääntöjen mukaan enää voitu tänä syksynä (1925) aloittaa. - - Kaikki kevään tuumat ovat tyhjiin rauenneet: Johtaja on matkustanut pois ja katsomo on jäänyt korjaamatta."³

Toiminta pysähtyi tämän takia syyskaudeksi 1925. Lopulta työväenyhdistys maksoi näyttämön velat ja otti samalla irtaimiston hallintaansa. Tästä alkaen näyttämö toimi työväenyhdistyksen näyttämönä. Uudeksi näyttämönjohtajaksi palkattiin Emil Pulkkinen 800 markan kuukausi-

1. Työväen Näyttämötaide 4/1923, s. 88, 12/1923, s. 255 ja 9/1925, s. 187.

2. Työväen Näyttämötaide 3/1924, s. 66 - 57 ja 9/1925, s. 187.

3. VTVA, Näyttämön pk. 14.11., 5.12. ja 6.12.1922; Työväen Näyttämötaide 9/1925, s. 187 - 188.

palkalla. Näyttämöön liittyi heti 19 henkeä, mm. Matti Hokkanen, Maria ja David Vire, Paavo Huttunen, Otto Pelander, Oskari Särkkä, Juho Janhunen, Saara Virenius ja Toivo Vacklin. Samalla pantiin toimeen pitkään kaivattuja katsomon ja pukuhuoneen korjauksia.¹ Ohjaajien vaihtumisen takia toiminta tahtoi edelleenkin olla katkonaista: Pulkkisen jälkeen johtajana oli keväällä 1926 Emil Leväniemi, syksyllä Toivo Peltonen ja marras-maaliskuussa Jalmari Ikävalko. Kevätkausi 1927 tuotti kaikesta huolimatta voittoa yli 3 000 mk.²

Hiukan pitkäaikaisempi johtajankausi oli Emil Huunosella, joka tuli toimeen toukokuussa 1927. Hän hoiti näyttämöä vuoden 1928 loppuun, jolloin hän erotessaan kehotti lopettamaan näyttämötoiminnan taloudellisista syistä. Tappiota oli kertynyt nimenomaan syyskaudella 1928, sillä keväällä oli saatu vielä vähän säästöäkin. Alkuvuonna 1928 oli saatu toimintaan avustusta sekä kunnan sivistysmäärärahoista (5 000 mk) että SOK:lta (3 000 mk). Syyskauden tappiot näyttävät kohonneen noin 13 000 markkaan.³ Emil Huunonen oli ohjaajaksi tullessaan 26-vuotias. Hän toimi sittemmin Viipurissa sosialidemokraattisen puolueen piirisihteerinä ja sotien jälkeen SAK:n puheenjohtajana, kansanedustajana sekä ministerinä eri hallituksissa 1950 - 1953.⁴

Syyskaudella 1930 näyttämötoiminta alkoi jälleen. Ohjaajaksi kiinnitettiin aikaisemminkin tointa hoitanut Venni Tuomi 1 000 markan kuukausipalkalla. Päätös oli rohkea, sillä pulakauden takia oli pelättävissä, ettei maksavaa yleisöä riittäisi. Esimerkiksi Jyväskylän pitäjän työväenyhdistys yalitti kesällä 1932, että heidän talossaan ei enää järjestetty edes iltamia, koska kaikki kevätkauden iltamat olivat olleet tappiollisia. Vaajakoskelaisilla olikin etunaan koko ajan

1. VTYA, Vaajakosken ty:n pk. 2.10.1925 sekä 7.1. ja 14.2.1926.
2. VTYA, Vaajakosken ty:n pk. 4.7., 22.9., 7.11., ja 24.11.1926 sekä 27.3. ja 19.7.1927.
3. VTYA, Vaajakosken ty:n pk. 15.5.1927, 17.2., 11.3., 2.12. ja 30.12.1928, Jyv. pitäjän sos.dem. valtuustoryhmän pk. 29.12.1927, työväenyhdist. tilit 1929.
4. Kuka kukin oli. Keuruu 1961, hakusana Huunonen Emil.

uskollisena pysynyt yleisö. Tosin näyttämönjohtaja Tuomen palkkaa jouduttiin pulakauden aikana tinkimään aina 300 markkaan asti, mutta silti hän pysyi toimessaan kevääseen 1933.¹

Tuomen kaudesta muodostui näyttämön pisin yhtämittäinen johtajan-kausi. Sen aikana esitettiin mm. Pohjalaisia, Murtovarkaus, Tuhlaaja-poika ja Pastori Jussilainen. Paikkakunnan näyttämöharrastus huipentui helmikuussa 1931 Oskari Särkän 20-vuotisen näyttämötyön juhlaan, jossa tietävästi esitettiin näytelmä Tuhlaajapoika. Samalla juhlittiin koko työväennäyttämön työtä, koska Särkän näyttämöura oli yhtä pitkä kuin työväennäyttämön aika: Särkkä oli osallistunut näytelmiin keväästä 1911 lähtien, ja hänen aloitteestaan saatiin aikaan näytelmäseura helmikuussa 1913.²

Näyttämöllä ei enää Tuomen jälkeen ollut palkattua johtajaa. Paikka julistettiin sivutoimena avoimeksi, mutta haku ei tuottanut ratkaisua, vaan johtajaksi valittiin näyttelijöiden joukosta Rikhard Parviainen 200 markan kuukausipalkkiota vastaan. Hänen johtamansa näytäntökausi ei kestänyt kuin pari kuukautta. Alkuvuonna 1934 toiminta oli nähtävästi kokonaan pysähdyksissä. Syksyllä aloitettiin uudelleen Oskari Särkän ja rautatiekirjuri Hannes Joutsimäen johtamana. Ohjelmistossa oli ainakin Koskenlaskijan morsian. Tämä oli kuitenkin 30-luvun viimeinen näytäntökausi varsinaisen työväennäyttämön osalta. Loppuvuosina näytelmien valmistaminen oli työväenyhdistyksen huvitoimikunnan ja sosialidemokraattisen naisyhdistyksen varassa. Näyttämön elvyttämisyrietykset eivät syystä tai toisesta onnistuneet.³

Mainittakoon, että Vaajakoski oli kiertävien näyttämöiden kiitollinen esiintymispaikka, sillä yleisöä riitti. Jyväskylän työväenteatterikin mainosti, että "on paras varata pääsyliput ajoissa, - - sillä -----"

1. VTYA, Vaajakosken ty:n pk. 25.7.1930, 12.9.1932, 7.5.1933; Lohikosken ty:n arkisto, Jyväskylän pitäjän ty:n pk. 19.8.1932.
2. VTYA, Vaajakosken ty:n pk. 13.1. ja 18.3.1931; Työn Voima 29.1.1931.
3. VTYA, Vaajakosken ty:n pk. 28.8., 31.8. ja 5.11.1933, 7.10.1934, 5.3. ja 27.9.1936, Yhdistyksen kansio, iltamalupa 26.12.1934 ja 6.1.1935.

niistä on vilkas kysyntä. Esitys alkaa klo 20 ja on varmasti hauskaa koko illan. Näyttämö tuo mukanaan tätä esitystä varten valmistetut näyttämövarusteet. Lopuksi on tunti tanssia." ¹

6.2. Vaajakosken sosialidemokraattinen naisyhdistys

Naistoiminnalla oli perinteitä: työväenyhdistyksen naisosasto oli toiminut Haapakoskella vuosina 1907 - 1918. Toiminta alkoi uudelleen 28. tammikuuta 1925 kansanedustaja Hilma Koivulahti-Lehdon puhetilaisuudessa. Yhdistykseen liittyi ensimmäisenä vuonna 35 naista. Vaikka naiset muodostivat oman yhdistyksen, se toimi ainakin puolueen suuntaan työväenyhdistyksen alaosastona maksaen jäsenmaksunsa sen kautta. Yhdistys ei liene rekisteröitynyt. Tästä seurasi myöhemmin epäselvyyksiä. Naisyhdistys oli päättänyt periä jäsenmaksua 1 mk kuukaudessa, ja työväenyhdistyksen jäsenmaksu oli kaksinkertainen, joten tilitykset olisi pitänyt tehdä erikseen. ²

Naisyhdistyksen toiminta alkoi ripeästi. Sen huvitoimikunta järjesti kuudet iltamat ja isot kesäjuhlat, joten työväenyhdistykselle saatettiin 1926 lainata 700 mk. Kaikille jäsenille pystyttiin kustantamaan Toveritar-lehti. Yhdistys perusti käsityökerhon, jonka tekemät työt jaettiin punaorvoille. Punaorpojen avustustyö oli muutenkin naisyhdistykselle läheinen asia. Naisten piiristä alkoi myös sellainen tapa, että kunnalliskotiin ruvettiin tekemään tervehdyskäyntejä. Siitä vastasi vuonna 1920 perustettu vaivaistalotoimikunta. Ainakin vuodesta 1930 asti yhdistys on järjestänyt äitienpäiväjuhlan työväentalossa

-----

1. Työn Voima 31.3.1938.

2. VTYA, Naisyhdistyksen 10-vuotiskertomus 1935, Jyväskylän pitäjän sd. kunnallisjärjestön pk. 7.1.1936.

ja vuotta aikasemmin alkoi naistenpäivän vietto. ¹

Yhdistyksen puheenjohtajana toimi 1926 - 1930 Edla Peipponen ja 1931 - 1938 Ida Sirainen. Vuoden 1937 aikana virisi keskustelu yhdistyksen lopettamisesta ja liittymisestä työväenyhdistyksen alaiseksi jaostoksi. Tällainen päätös tehtiinkin, mutta jaostoksi muuttuminen totetutettiin vasta heinäkuussa 1938. Jaoston puheenjohtajana jatkoi Ida Sirainen ja sihteeriksi tuli Eila Kupari. Naisyhdistyksellä oli varoja toiminnan loppuessa yli 1 500 mk. Käytännössä toiminta sulautui suuressa määrin työväenyhdistykseen. "Yhdistyksemme lopettaminen on suuri häpeä tällaisella paikkakunnalla, jossa on naisia enempi kuin miehiä, mutta mikäpä mukaan auttaa, kun kukaan ei toimi mitään", valitti yhdistyksen sihteeri. ²

6.3. Nuoriso-osasto ja lasten raittiusosasto Valon Välke

Jyväskylän sosialidemokraattisen nuorisopiirin toiminta oli 1920-luvun alussa heiveröistä, sillä useimmat osastot olivat siirtyneet kommunisteihin. Niinpä keväällä 1922 nuorisopiiritoiminnan muodosti kaksi osastoa, Jyväskylä ja Tikkakoski. Näistä Tikkakosken osasto lakkautettiin joulukuussa 1923 Nuorisoliiton mukana, koska se oli pysynyt kommunistiseksi muuttuneen liiton jäsenenä. Sosialidemokraattinen nuorisotyö oli jokseenkin nollassa, kun vielä Jyväskylän osaston toiminta sammui vuoden 1924 lopussa. ³

Uuden ajan airueena alkoi Lohikoskella 1923 toimia Jyväskylän pitäjän sosialidemokraattinen työläisnuoriso-osasto. Siitä tuli 1920-luvun loppua kohti varsin voimakas järjestö. Jyväskylässä osasto -----

1. VTYA, Naisyhdistyksen 10-vuotiskertomus 1935; Työväenyhdistyksen kansio, Velkakirja 28.10.1926.
2. VTYA, Naisyhdistyksen pk. 21.2.1937, 18.3. ja 19.7.1938.
3. Tapiola 1968, s. 272; Luettelo lakkautetuista ja toimintakiellon alaisista yhdistyksistä. Julkaisija Sisäasiainministeriö. Helsinki 1934; Kankaanpää Marjatta, Työn nuorten taival. Helsinki 1951, s. 31.

pääsi jaloilleen vasta 1930, mutta Äänekoskella toimiva piirijärjestö alkoi rakentaa nuorisopiirin organisaatiota jo 1920-luvun jälkipuolella jyvaskyläläisen sihteerinsä Erkki Niinin toimesta. Niinpä Vaajakosken sosialidemokraattinen nuorisotoiminta lähti liikkeelle juuri piiritoimikunnan edustajien Niinin ja Leivon aloitteesta: ¹

Kokouksen - - oli kutsuneet koolle Jyvaskylän piirin sos.dem. nuorisojärjestö ry. tarkoituksella saata paikkakunnan nuorison kiinnittämään huomiota sosialistimokraattiseen nuorisoliikkeeseen. Mainitun piirijärjestön sihteerin E. J. Niinin avauttua kokouksen puhui Arvo Leivo nuorison järjestäytymiskysymyksestä - -.

Tämä Vaajakosken sosialidemokraattisen työläisnuoriso-osaston perustamiskokous pidettiin 16. helmikuuta 1928. Ensimmäiseksi puheenjohtajaksi tuli Sylvester Sakari, varapuheenjohtajaksi Frans Parkkonen ja sihteeriksi Anni Peipponen. Ensimmäisenä toimintavuonna osastolla oli 89 liittymismaksun maksanutta jäsentä. ²

Nuoriso-osastojen työskentely oli omaleimaista: toiminta perustui säännöllisiin viikkokokouksiin, joissa kokoustehtävät ja ohjelmansuoritus kiersivät osallistujalta toiselle. Usein osastolla oli käsikirjoitettava seuralehti, joka valmistui vaikkapa kerran kuussa. Kaikista suorituksista annettiin palautetta. Hauskimpia kokouksen sattumuksia kirjattiin havainto- eli nurkkapöytäkirjaan, jota nimitettiin myös pila- tai pakinapöytäkirjaksi. Sen rinnalla tehtiin vielä normaali- muotoista pöytäkirjaa, jonka kukin teki vuorollaan: ³

-
1. VTYA, Vaajakosken sos.dem, työläisnuoriso-os:n 16.2.1928; Tapiola 1968, s. 273; Lehtonen 1936, s.
  2. VTYA, Vaajakosken sd. työläisnuoriso-osaston pk 23.2 ja 8.3.1928 sekä jäsenmaksujen kantokirja 1928.
  3. VTYA, Vaajakosken sd. työläisnuor. os:n viikkokokous pk. ja havainto pk. 2.11.1932; Kankaanpää 1951, s. 16 - 18; Andersson 1983, s. 57.

Pöytäkirja Vaajakosken Sos-dem työläisnuoris-osaston viikkokokouksesta, joka pidettiin V:Kosken työväentalossa Marrask. 2 p:nä 1932. Saapuvilla oli 22 jäsentä. Puheenjohtajana toimi Aune Parviainen, sihteerinä Elsa Montonen.

1§. Aluksi lautettiin Aate pyhä ja kallis.

2§. Kokouksen avaamista vastaan puheenjohtajan sitä kysyessä ei ollut kellään muistuttamista.

3§. Valittiin uusi sihteeri edellisessä kokouksessa valitu poissaolon vuoksi.

4§. Luettiin edellisen kokouksen pöytäkirja ja hyväksyttiin sellaisenaan.

5§. Aloitettiin ohjelman suoritus.

6§. Tervehdys sanat. Frans Parkkonen ja sai arvolauseen hyvä.

7§. Havainnot piti olla Valde Väisäsellä mutta asianomainen ei ollut kirjoitanut ja siirrettiin seuraavaan kokoukseen.

8§. Runo Olga Parkkonen ja sai arvolauseen tyydyttävä.

9§. Satu Reino Puumala mutta ei arvosteltu asianomaisen pyynnöstä.

10§. Esityksen piti Jyväskylän pitäjän sivistystoimikunnan puolesta Aleks Pirttinen aiheesta opintokerhon hyvydestä.

11§. Viimeiseksi kuultiin laulua kaupungin osaston pojilta.

Havaintoja nuoris-osaston kokouksessa, joka pidettiin marraskuun 2:nä 1932.

Tämä kokous oli minun mielestäni hieman erikoinen sillä se alkoi riitelemällä ja kun kaiken hyvän lisäksi tätä riitelyä ylläpiti tytöt. Salin nurkas kävi eri rytinä ja huiske, jokainen puolusti omaa kantaansa. Yksi kehui Valtion kirkkoa, toinen moitti sitä. Elämää oli jos minkä sorttista. - - Parviaisen Aune joka oli päämiehenä tässä kokouksessa katsoi parhaaksi lopettaa riitelyn ja hälinän alkamalla kokouksen. - - Aune sai panna kaikki heikot voimansa liikkeelle saadakseen meidät pysymään hetkenkin rauhallisena. Alkoihan se kokous vihdoinkin yksitoikkoisena sillä yleisö rauhoitui liikaa ja taisi nukkua, josta syystä laulukin pois tais jäädä. Ravintolassa oli Hytösen Rauha pönttäämässä päähänsä ohjelmaansa, mutta ei tainnut rauhassa saada opetella, siitä näkyi Reino ja Saviaisen Väinö huolen pitävän. - - vieraita meille piti saapua oikein autolastittain kai Helsingistä asti mutta vieraat joita meille tuli olisi sopinut vaikka hevosella tuoda ja tuskin olisi kärryt heistä täyttynyt. Reino joka tavallisesti ei ole hiljainen esitti satunsa liian hiljaa koska sitä ei Alekaan kuullut, mutta hänhän istui ravintolassa jotenka Reinon olisi pitänyt varata kovaääninen meitä ravintolassa olevia varten. En tiedä mitä salissa touhuttiin, mutta kai se oli jotain meidän tyttöjen mielestä pitkäveiteistä, koska he yksi toisensa perästä tulivat ravintolaan. Jossa kohta - - jokainen puhui yhtäaikaan, keskustelusta pääsin selville, että aikoivat perustaa vanhainpiikain seuran. - - Kunniajäseneksi he varmaan kutsuvat Parkkosen Franssin. - - Ilo loppui lyhyeen kun salin puolelta alkoi kuulua komeasti laulua. - - Häm-

12§. Saikkatunnin jälkeen laulettiin Köyhälistön laulu. Valittiin seuraavaan kokoukseen ohjelma: - -.

13§. Arvosteltiin puheenjohtaja ja sai arvolauseen tyydyttävä. Lopuksi laulettiin Punakaartilaisen marssi.

Kokouksen puolesta Elsa Montonen.

mästys oli suuri kun näimme viisi pulskaa poikaa salin korokkeella esittämässä ohjelmaa. He olivat Jyväskyläläisiä - - esittivät monta hauskaa laulua - -. Laulun loputtua alkoi saikkatunti. - - Sääli minun tuli poikien rahakukkaroa, kyllä se ohentu jos se ei ole paksu olutkaan, sillä meni minne päin hyvänsä kuului "Anna minulle saikkamarkka". Palosen Viljo ja Hännisen Ale taisi olla kaikkein tiukemmalla, sillä heidän ympärillään tytöt hyöri kuin muurahaiset. Toisia tyttöjä saapui Savonmäistä, jossa myös oli kokous mutta hiukan erilainen kuin meidän - -. Leikittiin vähän jonka jälkeen kukin kotiinsa ja minä läksin meille.

Se joka kuuli mutta näki vähän.

(Esteri Särkkä)

On helppo nähdä, että tällainen puuhailu tähtäsi yhdistyselämässä tarvittavien taitojen hankkimiseen. Tavoitteellisuus ei silti häivyttänyt intoa. Osaston seuralehteä tehtiin aluksi nimellä Varpuja. Puluvuosina lehden nimeksi tuli - 1910-luvullakin käytetty - Nuorison Voima, mutta se vaihtui taas muutaman vuoden jälkeen Loimuksi. Loimun aikana kuhunkin lehteen piirrettiin kansikuvakin. ¹

Jäsenmäärältään nuoriso-osasto oli vahvimmillaan perustamisvuonna 1928, jonka jälkeen jäsenistö vähitellen hupeni vuoteen 1934 asti. Puluvuodet ovat siis vaikuttaneet nuoriso-osastoonkin. Vankka perusjoukko on kumminkin koko ajan säilynyt. Vuodesta 1935 alkanut jäsenistön lisääntyminen jatkui sotavuosinakin, sillä 1943 melkein saavutettiin perustamisvuoden taso.

Nuoriso sai ajoittain ohjausapua vanhemmilta, mm. näyttämönjohtajilta. Niinpä keväällä 1933 Venni Tuomi ohjasi osaston ryhmiä:

" - - Kiitoksen arvoiset ovat näyttämön johtaja toveri Tuomen itseuhrautumista vaativat näytelmien ja lausuntaharjoitusten ohjaukset joista

1. VTYA, Vaajakosken sd. nuoriso-osaston kansio, Varpuja 3.4.1929, Nuorison Voima 25.2.1931 ja Loimu lokakuu 1938. Kommunistinen nuoriso-osasto teki 1920-luvulla seuralehteään nimellä Punalippu.

on osastollemme ollut suurta hyötyä. Onkin siis ilmeistä, että kun vanhempain toverien ohjaava käsi on ollut poissa, ei toiminta kaikissa kohdissaan voi olla - - tarkoin harkittua." ¹

Nuoriso-osaston puuhailussa oli keskeinen osuus ohjelmatoiminnalla ja retkillä. Esimerkiksi kevätkaudella 1936 pidettiin viikkokokousten lisäksi kahdesti viikossa kisälliryhmän ja joukkolausuntaryhmän harjoitukset. Kesän koittaessa osasto alkoi tehdä "hyökkäysretkiä" mm. Joutsaan, Jylhänperälle, Ruuhimäelle ja Lievestuoreelle. Näissä pidettiin iltamat, joissa esitettiin talvella harjoiteltua ohjelmaa ja joissa saatiin osastolle tuloja. Ohjelmatoiminnalla oli vaalikampanjoinnissakin suuri merkitys. Kesäisin harrastettiin myös kävelyretkiä Kuivallelammille ja veneretkiä Herman Peipposen taloon Leppäveden Manunsaareen. Säännöllisesti pidettiin ystävyysottelu eri lajeissa (hiihto, näytelmä) naapuriosastojen kuten lohikoskelaisten kanssa. Piirijärjestön talvijuhlat 1938 pidettiin Vaajakoskella. ²

Toiminnan aatteellisessa sisällössä korostui 1930-luvun alussa fasisminvastaisuus ja seuraavina vuosina sadanvastaisuus, kuten Nuorison Voiman lokakuun 1930 numero ja Warpuja-lehti vuosikymmenen puolivälissä osoittavat: ³

"Politiikan pilkistelyä. - - Suomen fascismi eli lapualaisuus ei halua olla edeltäjistään jäljessä. Se ei tahdo olla saamaton, ja siksi ovat sen teot tunnettuja ympäri maailman. - - Tämä ei ole tosin vielä kyllin voimakas tuhotakseen työväenliikkeen kokonaan. - - Meidän on kasvatettava nuorista työläisjoukkoja. Meidän on osoitettava tie, jota sen on kuljettava pysyäkseen poissa huliganismin niin helposti opittavasta elämästä." ²

-
1. VTYA, Nuoriso-osaston kansio, Toimintakertomus työläisnuoriso-osaston toiminnasta 1928 - 1933 (Armas Parkkonen).
  2. VTYA, Nuoriso-osaston kansio, Toimintakertomus 1936, Loimu lokakuu 1938.
  3. VTYA, Nuoriso-osaston kansio, Nuorison Voima lokakuu 1930, Warpuja päiväämätön.

"Työ ja rauha ovat työtätekevän luokan ainoat mahdolliset toivomukset. Työhön perustuu työläisen - - eläminen. - - Työn saavutuksista tais- tellaan vaikka tekijä toivoo rauhaa. - - Miten siis olisi maailman rauha saavutettavissa, olisiko maa uudelleen luotava ettei kellään olisi omistettavaa - -. Jokaisen on sanottava sanottavansa sotaa vastaan, vaikuttipa se sitten tai ei."

Paikkakunnan lasten keskuudessa toimi Suomen sosialidemokraattisen raittiusliiton Vaajakosken osasto Valon Välke. Se on perustettu ensimmäinen kerran vuonna 1926, jolloin mm. lastenosastolaisille tilattiin naisyhdistyksen toimesta Sarastus-lehti. Toisen kerran osasto perustettiin helmikuussa 1929. Valon Välke kokoontui työväentalossa sunnuntai- sin. Se mukaili toiminnassaan nuoriso-osastoa. Niinpä sen ohjaajat toi- mittivat käsinkirjoitettavaa toverilehteä nimeltä Valonheijustus. Alkuvuosina ryhmää näyttää ohjanneen Martti Häkkinen, joka oli samaan aikaan nuoriso-osaston sihteerinä. Valon Välkkeen toimikunnassa oli edustajansa nuoriso-osastolla ja naisyhdistyksellä. Naisyhdistys teki Valon Välkkeelle lipun ja lähetti Työväen Akatemiaan lastenohjaaja- kurssille Sulo Hultin ja Aili Virtakaisen. ¹

Lastenosasto toimi 1930-luvulla naisyhdistyksen alaosastona. Leik- kiä ja voimistelua ohjasi Kerttu Särkkä. Toiminnan aktiivisuus vaihte- li, mutta se oli "aika ajottain hyvinkin vilkasta". Sodanalusvuosina harrastus ilmeisesti hiljeni, kun naisyhdistys joutui vaikeuksiin. "Päätettiin - - että Naisyhdistys ei järjestä nyt lapsille joulukuusta, jonka se jo monena vuonna peräkkäin on tehnyt. - - Syynä on osastomme niukat rahavarat ja toimihenkilöiden puute." ²

Valon Välke sai yhdyskunnan sivistysmäärärahoista avustusta vuo- sina 1929, 1932 ja 1933 kaikkiaan 800 mk. Samasta määrärahasta avus- tettiin myös porvarillista Vaajakosken poika- ja tyttökerho -nimistä kilpailevaa järjestöä. ³

1. VTYA, Nuorten Kotkain kansio, Valonheijustus 19.10.1930; Naisyhdistyksen 10- vuotiskertomus 1935; Työväenyhdistyksen pk. 17.2.1929; Nuoriso-osaston pk. 2.2.1930.
2. VTYA, Naisyhdistyksen 10-vuotiskertomus 1935 ja pk. 14.2.1936.
3. JyMA, Vaajakosken taajaväkisen yhdyskunnan arkisto, Yhdyskunnan valtuuston pk. 16.2.1929, 30.1.1932, 30.1.1933.

6.4. Sivistyspyrintöjä: kirjasto, opintokerhoto ja sekakuoro

Kirjasto

Työväenyhdistyksen kirjasto oli syntynyt Salvesenin lahjoituksen ja työväenyhdistyksen 1910-luvun alussa tekemien kirjahankintojen pohjalta. Kirjasto oli toiminut aina helmikuun alkuun 1918 saakka, ja heti työväentalon vapauduttua takavarikosta se avasi taas ovensa. Ensimmäiset lainaukset ovat huhtikuun puolivälistä 1919. Vuoden 1919 lainausmäärä jäi kuitenkin melko vaatimattomaksi, 181 lainaukseen.¹ Yhtenä syynä on varmaankin ollut se, että sodanjälkeisessä ilmapiirissä monet kirjaston ideologis-poliittiset kirjat tuntuivat epäajankohtaisilta. "Varsinkin uuden ajan tärkeä kirjallisuus on vähälukuinen", lainaajat valittivat. Lisähankinnat tulivatkin esille työväenyhdistyksen kokouksessa lokakuussa 1919. Hankinnat yritettiin rahoittaa vakiintuneella keinolla: "Päätettiin kirjaston johtokunnalle antaa talolla vapaasti pitää iltamat paitsi että maksavat puista ja valosta." Uuden kirjallisuuden osuus jäi silti vähäiseksi.²

Kirjaston lainausmäärät kehittyivät myönteisesti, vaikka kirjasto oli entiseen tapaan avoinna vain sunnuntai-iltapäivisin. Lainausmäärät ovat tiedossa vuoteen 1925 saakka. Näinä vuosina kirjastosta lainattiin seuraavasti:³

vuosi	lainauksia
1919	181
1920	370
1921	401
1922	, 720
1923	486
1924	458
1925	320

-
1. VTYA, Työväenyhdistyksen kirjaston lainausluettelo "Lainaston pk." 1918 - 1919.
  2. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 5.10.1919 ja toimintakertomus 1924.
  3. VTYA, Kirjaston lainausluettelo 1919 - 1924 ja työväenyhdistyksen toimintakertomus 1925.

Vuosi 1922 oli lainausmäärissä kirjaston historian vilkkain. Senvuotisena johtokuntana oli viisikko Edla Peipponen, Siiri Levänen, Edla Hantunen, Juho Pellinen ja Juho Janhonen. Samana vuonna pidettiin myös yhdet iltamat, josta saaduilla varoilla kartutettiin kirjaston kokoelmia. "Vaan sillä ei paljoakaan asiaa korjata sillä kirjat nykyään on siksi kalliita että niitä ei pienillä varoilla saata ostettua. - - Kirjoja kyllä on 450 vaiheilla vaan niissä on paljon sellaista kirjallisuutta, joka ei koskaan tee kauppaa, etupäässä uskonnolliset kirjat - -." Kirjaston toimintaa uhkasi siis lainaajien loppuminen, jos kirjakantaa ei saataisi uudistetuksi. ¹

Kirjaston toiminta jatkui, joskin katkonaisena, vielä vuoden 1925 jälkeenkin. Vielä vuoden 1933 lopussa kirjastoa ruvettiin "uudelleen järjestämään", mutta sen jälkeisestä toiminnasta ei ole tietoja. Toiminta lienee sammunut näihin aikoihin. Työväenyhdistyksen omaisuusluettelossa 1938 tulee kirjasto esille merkinnällä, että sen arvoksi todetaan 2 500 mk. Siinä ei enää ollut kyse yleisölle avoimesta kirjastosta, vaan mm. näyttämötoiminnan tarpeisiin hankituista kirjoista. Vanha työväenkirjastokin oli edelleen yhdistyksen hallussa. ²

Kunnallinen kirjastotoimi oli alkanut Taulumäen pitäjäntuvassa 1886. Kansakoulujen mukana toiminta laajeni sivukylille 1910-luvulla, mutta näitä kirjastoja käyttivät lähinnä koululaiset. Kun Taulumäki siirtyi esikaupunkiliitoksessa kaupunkiin, pääkirjasto muutti Tikka-koskelle 1943. Vaajakoskella kunnallisen kirjaston toiminta oli mitätöntä, mutta SOK sen sijaan kehitti jatkuvasti kirjastoaan. SOK:n Vaajakosken tehtaat oli aloittanut heti paikkakunnalle tultuaan kirjastonpidon. - Työväenyhdistyksen kirjastonpidon yksi taustatekijä lienee ollutkin, että siten saatiin tarjotuksi työväenhenkistä kirjallisuutta, jota SOK:n kirjasto ei pitänyt esillä. Voimavarat teh-

1. VTYA, Yhdistyksen kansio, toimintakertomus Vaajakosken Työväen lainakirjaston toiminnasta 1922 (Juho Janhonen).

2. VTYA, Vaajakosken ty:n toimintakertomus 1933 ja omaisuusluettelo 1938.

taan kirjastolla olivat huomattavasti suuremmat, joten yhteen kirjakkappiin mahtuneen työväenkirjaston oli ajan mittaan jääminen jalkoihin. SOK:n kirjastolla oli 1943 noin 3 700 nidettä ja sieltä tehtiin vuoden aikana lähes 6 000 lainausta. Lukusaliin tuli kahdeksan sanomalehteä. SOK:kin on luopunut kirjastonpidosta: vuonna 1954 se lahjoitti kirjaston kaunokirjallisen osan (3 600 nidettä) kunnalle, ja siltä pohjalta on myöhemmin kehittynyt kunnan pääkirjasto. ¹

Opintokerhotyö

Työväen Sivistysliitto perustettiin 1919. Yhtenä liiton perustajana oli tohtori Väinö Voionmaa, joka asetti liiton tehtäviksi työväenkulttuurin nostamisen tasa-arvoiseksi osaksi kansallista kulttuuriamme, kansan eheyttämisen sekä toimimisen pohjoismaisen demokratian hengessä. Käytännössä periaatteet merkitsivät, että TSL:n toiminnasta tuli kaikille avointa, ei pelkästään työväenjärjestöjen jäsenille tarkoitettua. ²

Vaajakoskelle perustettiin Järjestyneen työväen opintorengas -niminen TSL:n opiskeluryhmä lokakuussa 1919. Keskeisenä perustajana näyttää olleen Emil Parkkonen. Opintorengas oli työväenyhdistyksen ja nuoriso-osaston yhteinen ja se toimi TSL:n mallisääntöjen mukaan. Ensimmäiseksi puheenjohtajaksi valittiin Otto Hokkanen. Opintorengaan valitsemasta opiskeluaiheesta ei ole jäänyt pöytäkirjaan merkintää, koska aiheen valinta annettiin opiskelijoille itselleen. Harjoituskokoukset pidettiin joka perjantai-ilta. Opintorengas piti myös iltoja, joiden tuotolla saataisiin tarvittavia kirjoja: ³

"Hankittuja kirjoja jaetaan sitten jäsenille luettavaksi määrättyksi

ajaksi. Kokouksessa lukea tuokoon esille käsityksensä luetun johdosta

-
1. Ilmoniemi 1977, s. 502 - 504; SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, I C 2.2., toimintakertomus 1943 ja 1954.
  2. Halila Aimo, Väinö Voionmaa. Helsinki 1969, s. 269 - 272.
  3. VTYA, Yhdistyksen kansio, Haapakosken järjestyneen työväen opintorengaan kokousten p:t 23.10., 31.10. ja 23.11.1919.

joko suullisesti kertomalla tai lukemalla muistiin kirjoittamansa havantonsa - -."

Kevätpuolella 1920 opintorengas kuihtui useiden siinä vaikuttaneiden muutettua pois paikkakunnalta. Opintotoiminta pysyi silti vireillä, kun työväenyhdistys järjesti samaan aikaan kolmipäiväiset luennot, joissa oli aiheena yleispolitiikka, talousoppi, raittius ja terveystieteoppi.¹ Yhdistys kustansi lisäksi jatkuvasti jäseniään opintokursseille, esimerkiksi maaliskuussa 1921 Erland Heinon.²

Puoluehajaannus lamaannutti opintokerhotyön muutamiksi vuosiksi. Ainakin vuodesta 1927 toimi työväentalolla toveriseura, jonka jäsenistö oli osaksi vasemmistososialisteja. Tammikuussa 1928 pidettiin TSL:n paikallisen opintokerhon perustamiskokous, jossa kerhon opintojohtajaksi valittiin J. Hämäläinen. Kerho toimi nimellä Vaajakosken työväen opintokerho Sytyke (TSL:n kerho n:o 529). Kevätkaudella 1928 opiskeluaiheesta ei ole tietoa, mutta syksyllä aloitettiin kunnallistiedon opiskelu. Sitä varten päätettiin tilata TSL:ltä 5 kappaletta Kansakoulun käsikirjaa, 5 kpl Oppivelvollisuuslakia ja samoin 5 kpl Asetusta kansakoulutoimen järjestysmuodon perusteista annetun lain toimeenpanosta. Kunnallistiedossa keskityttiin siis erityisesti kouluhallintoon. Normaalin valtionavun lisäksi kerho sai tukea taajaväkiselältä yhdyskunnalta 500 mk. Hämäläisen jälkeen opintojohtajana ahkeroi kevätkaudella 1929 Joonas Hänninen ja syyskaudella Jalmari Nieminen.³

Samaan tapaan toimi kymmenen vuotta myöhemmin vastaperustetun elintarviketyöväen osaston opintokerho, joka perustettiin helmikuussa 1939. Kerho toimi nimellä Oras, ja se oli TSL:n jäsen numerolla 1478. Kerho opiskeli kunnallistietoa ja kaunokirjallisuutta. Opinto-ohjaa-

1. VTYA, Työväenyhdistyksen kansio, Ty:n toimintakertomus 1920.
2. VTYA, Haapakosken ty:n pk. 27.3.1921.
3. VTYA, Työväenyhdistyksen kansio, Vaajakosken työväen opintokerho Sytykkeen pk. 8.1., 17.5 ja 18.11.1928, 27.9.1929, Vaajakosken ty:n pk. 6.11.1927.

jana toimi Enni Salminen. ¹

Sekakuoro

Kuorotoiminta alkoi työväenyhdistyksessä vuonna 1926. Yhdistys valitsi elokuussa 1926 lauluseuratoimikunnan asiaa valmistelemaan. Toimikuntaan valittiin Oskar Särkkä ja Taavi Valkama. Ensimmäinen yritys näyttää jääneen vaatimattomaksi - ehkäpä johtajan puutteen takia. Ratkaiseva sysäys tulikin vasta sitten, kun työväentalon vahtimestariksi syksyllä 1932 valittu Eino Vehviläinen rupesi kuoronjohtajaksi. Ilmeisesti jo vahtimestaria valittaessa kiinnitettiin huomiota siihen, että valittavasta saataisiin samalla kuoronjohtaja. ² Työväenyhdistyksen sekakuoron säännöt hyväksyttiin joulukuussa 1932 ja työväentaloon hankittu piano kunnostettiin. Sekakuoro esiintyi ensimmäisiä kertoja 29. maaliskuuta pidetyssä vaalivalistusjuhlassa. Kausi 1933 - 1934 oli nähtävästi kuorolle melko työteliäs ja menestyksellinen, sillä kuoro oli jopa vaurastunutkin. Syksyllä 1935 vaajakoskelaiset osallistuivat Työväen Musiikkiliiton Viipurin laulujuhliin 40 - 50 hengen vahvuudella. ³

Vehviläinen erosi vahtimestarin ja kuoronjohtajan tehtävästä syyskuussa 1937. Jouduttiin taas johtajakysymyksen eteen. Uudeksi vahtimestariksi otettiin vuoden 1938 alusta Jalo ja Martta Tuominen. Tammi-kussa 1939 yhdistys lähetti Jaakko Koskelaisen Työväen Musiikkiliiton kurssille ehdolla, että hän ottaisi kuoron johtaakseen kevätkaudesta 1939 lähtien. ⁴

-----

1. VTYA, Vaajakosken elintarviketyöläisten ammattiosaston opintokerhon pk. 14.2., 28.2. ja havaintopk. 4.4.1939.
2. Aksel Nymanin (s. 1889) haastattelu.
3. VTYA, Vaajakosken ty:n pk. 4.12.1932, 15.1. ja 21.3.1933, 25.5.1934, 8.9.1935.
4. VTYA, Vaajakosken ty:n pk. 6.9.1937, 2.1.1938, 8.1.1939, Usko Rantanen, Vaajakosken työväenyhdistys 50-vuotias. Käsikirjoitus 1954, s. 4.

Vaajakosken muuta musiikkielämää edustivat maailmansotien välisenä aikana SOK:n torvisoittokunta ja lyhyitä aikoja paikkakunnalla toiminut mieskuoro. Torvisoittokunta oli perustettu 1919 ja sen toiminta oli näkyvimmillään juuri maailmansotien välisenä aikana.¹

---

1. Mieskuoro Vaajan Laulu ry. Juhlajulkaisu 1945 - 1955. Jyväskylä 1955, s. 16.

7. SODANJÄLKEISET VUOSIKYMMENET VAAJAKOSKEN
TYÖVÄENLIIKKEESSÄ

7.1. Poliittisen mielialan kehitys rauhan palattua

Työväentalo oli sotakesänä 1944 majoituskäytössä. Tällöin Vaajakoskella toimi varsin vireästi sosialidemokraattinen nuoriso-osasto. Osasto valmisti kuukausittain Loimu-lehteään ja piti viikkokokouksia Parviaisella ja Meijasella. Työväentalo saatiin omaan käyttöön lokakuun alun vaiheilla. Rauhan juhlaaksi ja toiminnan alkamisen merkiksi näyttää muodostuneen nuoriso-osaston lokakuun puolivälissä pitämä kotiutettujen osastolaisten tulojuhla. Työväenyhdistys taas alkoi valmistella 40-vuotisjuhliaan, jotka päätettiin pitää 3. joulukuuta. Juhliin puhujaksi kutsutun ministeri Mauno Pekkalan puheen esitti Ville Lehtonen. Kuultiin myös nuoriso-osaston joukkolausuntaa, yhdistyksen sekakuoron ja nuoriso-osaston kisällittäriien ohjelmaa. Historiikin esitti yhdistyksen puheenjohtaja Valentin Kervinen.¹

Uusi aikakausi alkoi saada muotojaan, kun Suomi - Neuvostoliitto-seuran Vaajakosken osasto perustettiin 6. marraskuuta 1944. Osaston puheenjohtajaksi tuli Sulo Erola ja johtokuntaan valittiin J. Pärnänen, Matti Ohukainen, Paavo Huttunen, Lauri Palonen, Emil Matilainen, Edla Hantunen, John Agarth ja E. Raatikainen. Ystävyysseuraan tulivat siis mukaan kaikki kansankerrokset. Työväenyhdistys antoi marraskuussa työväentalon Kommunistisen puolueen paikallisosaston perustamiskokoukseen. Tämä osasto kehittyi yhdeksi maakunnan voimakkaimmista SKP:n osastoista.²

-----

1. Työn Voima 17.9., 13.10. ja 5.12.1944.

2. Työn Voima 15.11.1944; VTYA, Vaajakosken ty:n pk. 13.11.1944; Kolu Antti, Jyväskylän maalaiskunnan kansandemokraattinen liike. Käsikirjoitus 1984, s.6 - 7.

Työväenyhdistyksen alustavassa vuosikokouksessa joulukuussa 1944 käytiin keskustelua työväenliikkeen uudesta tilanteesta. Puolueen kiertokirje oli varoittanut työväentalon vuokraamisesta vieraille järjestöille, mihin vaajakoskelaiset suhtautuivat varauksellisesti, jotta työväenliikkeen jakautuminen voitaisiin välttää: "Työväen yhtenäisyys olisi säilyttävä, sillä varaa paljon puhuttuun rikkinäisyyteen ei olisi." ¹

Marraskuussa 1944 pidettiin Sosialidemokraattisen puolueen puoluekokous. Siinä käytiin väittelyä siitä, olisiko puolueen sodanedellinen ja sodanaikainen politiikka tuomittava. Oppositionenkiset vaativat, että entisen politiikan kriittinen arvioimiseen on ruvettava, jotta luottamukselliset suhteet Neuvostoliittoon voitaisiin rakentaa. Kiista henkilöityi paljolti Väinö Tanneriin, joka kuitenkin nautti kokousedustajain enemmistön luottamusta. ²

Kansandemokraattinen liike rakentui sodanaikaisen rauhanoppositiion ns. kuutosten ja J. W. Kedon ympärille. Keski-Suomesta valittu kansanedustaja, ministeri ja puoluetoimikunnan jäsen Mauno Pekkala asettui SKDL:n kannalle, ja hänen mukanaan seurasi lohikoskelainen järjestömiehen VILLE Lehtonen. He olivat mukana Socialistisessä yhtenäisyyspuolueessa, joka oli SKDL:n jäsenjärjestö. Kaikki Tanneria arvostelleet eivät kuitenkaan lähteneet Sosialidemokraattisesta puolueesta, vaan osa pysyi lojaalina oppositiona. ³

Osapuolten kannatusta mitattiin ensi kerran syksyn 1945 kunnallisvaaleissa. Jyväskylän maalaiskunnassa vasemmisto oli yhteisessä "palkkatyöväen ja pienviljelijäin" vaaliliitossa, mutta puolueiden kannatus on mahdollista erotella henkilöiden perusteella. Valtuusto-

1. VTYA, Vaajakosken ty:n pk. 31.12.1944; Työn Voima 3.1.1945.

2. Suomen työväenliikkeen historia, toim. Haataja - Hentilä - Kalela - Turtola. Joensuu 1976, s. 259.

3. Suomen työväenliikkeen historia 1977, s. 261, 265 ja 277; Tapiola 1968, s. 277.

paikat jakaantuivat niin, että sosialidemokraateille ja kansandemokraateille tuli kummallekin 9, maalaisliitolle 7 ja oikeistolle 4 paikkaa. Äänimäärinä tulokset olivat seuraavat: ¹

Kunnallisvaalien 1945 vaalitulokset Vaajakoskella ja koko kunnassa

	sos.dem.		kansandemokr.		porvarilliset	
	ääniä	%	ääniä	%	ääniä	%
Vaajakoski	344	26,8	636	49,5	305	23,7
Koko kunta	1374	30,0	1446	31,5	1767	38,5

Vaajakoski oli maalaiskunnan ja koko seudun vahvinta työväenliikkeen jyrkemmän suunnan kannatusaluetta. Tämä piirre oli näkynyt jo 1920-luvun hajaannuksessa. Sosialidemokraatit alkoivat seuraavissa vaaleissa kuitenkin kuroa SKDL:n etumatkaa kiinni. Vuoden 1947 kunnallisvaaleissa SKDL sai 42,8 % ja SDP 31,7 % äänistä. Äänestysalueita lisättiin vuoden 1956 kunnallisvaaleissa niin, että Vaajakosken seudulle tuli kolme eri äänestysaluetta, Janakka, Vaajakoski ja Jyskä. Näiden alueiden poliittinen ilmapiiri selviää seuraavasta vuoden 1956 vaalituloksesta: ²

Kunnallisvaalien 1956 tulokset Vaajakosken seudun äänestysalueilla ja koko kunnassa

Ään.alue	sos.dem.		SKDL		porvarilliset	
	ääniä	%	ääniä	%	ääniä	%
Vaajakoski	499	40,4	361	29,2	375	30,5
Janakka	275	48,1	255	44,6	42	7,4
Jyskä	464	43,9	465	44,0	127	12,1
Koko kunta	3082	39,3	2400	30,7	2356	30,0

Työpaikoilla sodanjälkeinen ilmapiirin muutos ilmeni kaikkein

-
1. Jyväskylän maalaiskunnan arkisto, Keskuslautakunnan pk. 1945.
  2. Jyväskylän maalaiskunnan arkisto, Keskuslautakunnan pk. 1947 ja 1956.

havainnollisimmin. SOK:ssa syntyi kesä-heinäkuussa 1945 paikallinen lakko, jossa työväen vaatimuksena oli kahden johtajan, Y. O. Mannionmaan ja John Agarthin siirtäminen toisiin tehtäviin. He olivat häätäneet kaksi naulatehtaalta irtisanottua työntekijää tehtaan asunnoista. Lakko johti myös haluttuun tulokseen - jopa niin, että lakkolaiset saivat palkankin lakkoajaltaan. Työväki oli näyttänyt, ettei SOK enää ole ainoa paikkakunnan valtias. Saman vuoden huhtikuussa työväki oli lakolla saanut myös haluamansa palkankorotuksen.¹

Ammatilliset järjestöt saivat parina sodanjälkeisenä vuonna nopeasti uutta jäsenistöä. Esimerkiksi Vaajakosken puutyöväen osaston jäsenmäärä miltei viisinkertaistui. Aikaisemmin melko heiveröisestä ammattiyhdistystoiminnasta tuli niin vahvaa, että Vaajakoskelle perustettiin vuoden 1945 lopussa oma paikallinen keskuselin, Vaajakosken ammatillinen paikallisjärjestö. Siihen saakka vaajakoskelaiset järjestöt olivat kuuluneet Jyväskylän paikallisjärjestöön.²

7.2. SOK paikkakunnan vaikuttajana sotienjälkeisenä aikana

SOK:n työntekijämäärä kasvoi nopeasti sodanjälkeisen nousukauden aikana. Suhdannevaihtelut aiheuttivat sen jälkeen joskus heilahteluja, mutta pääsuunta oli koko ajan nouseva, kuten seuraavasta asetelmasta ilmenee:³

-
1. SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, I C 2.2., toimintakertomus 1945; Mikonranta 1984, s. 29; Eila Niemisen (s. 1923) haastattelu (Olli Lehtonen 1984).
  2. Mikonranta 1984, s. 27 - 28.
  3. SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, I C 2.2., toimintakertomukset 1944, 1945 ja 1956 - 1963; H 1 : 1, K. Keravuoren muistio Asunnot ja sosiaaliset laitokset (huhtikuu 1955). Työntekijämääriin ei sisälly metsäosasto. Luvut ovat kunkin vuoden joulukuulta.

SOK:n Vaajakosken tehtaiden työntekijämäärä 1945 - 1963

vuosi	työntek.	vuosi	työntek.
1944	866	1954	1346
1945	943	1955	1460
1946	963	1956	1568
1947	1013	1957	1650
1948	1290	1958	1385
1949	1273	1959	1480
1950	1287	1960	1569
1951	1420	1961	1663
1952	1366	1962	1550
1953	1259	1963	..

Huomattavimmat työntekijämäärän lisäykset tapahtuivat siis 1948, 1951 ja 1957. Vuonna 1966 SOK:n Vaajakosken tehtaas vietti 50-vuotisjuhliansa hyvässä myötätuulella. Vastavalmistunut lastulevytehdas oli nostanut työntekijämäärän jo yli kahden tuhannen. ¹

SOK huolestui 1940-luvun loppuvuosina työväkensä poliittisesta mielialasta. "Kansan yksimielisyys on häipynyt kuin tina tuhkaan", valitettiin heti sodan jälkeen. Työnantajan oli nyt paneuduttava mm. työllisyysasioiden hoitoon, jotta työntekijöitä ei ärsytettäisi kausi- ja suhdannetyöttömyydellä: ²

"Mielialallisesti Vaajakoski on ollut ja tulee olemaankin herkkä paikkakunta. Pääasiallisesti se johtunee siitä, että SOK on ainoa työnantaja paikkakunnalla, vieläpä suhteellisen suuri ja vahva sellainen. Vain sen otteet jotakin merkitsevät. - Juuri siitä syystä Vaajakosken tehtaitten työllisyysasioitakin pitäisi hoitaa harkiten ja viisaasti. Pelkillä suhdetutkimuksilla kaivellaan vain tyytymättömyysoesäkkeitä esille, mutta ei niitä sillä poisteta."

-
1. SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, I C 2.6., Heikki Hietikko, SOK Vaajakosken tehtaas 50-vuotias. Moniste 20.9.1966.
  2. SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, I C 2.2., Vuosikertomus 1953.

SOK:n oli ruvettava räikeimpien epäkohtien korjaamiseen. Varsinkin asuntopula ja asumistaso olivat syitä, joiden katsottiin synnyttävän yleistä tyytymättömyyttä. Niinpä SOK:n oli peräännyttävä vanhasta tonttipolitiikastaan ja ruvettava tarjoamaan työväelleen edullisia omakotitontteja. Tämä toiminta oli vilkkaimmillaan 1950 - 1953. Tosin jo sodan jälkeen oli luovutettu Haapaheikin alue asuntokäyttöön, mutta se oli tapahtunut maanhankintalain perusteella rintamamiehille. SOK hoiti taitavasti aravalainoja vaajakoskelaisille sillä perusteella, että täällä olivat ensisijaislainat kunnossa. Vedottiin myös siihen, että Vaajakoskea on mielipiteellisesti verrattu Kemiin ja Karkkilaan, mutta omakotitoiminnalla saataisiin myönteisempää mielipideilmastoa. Rakentajat saivat mm. rakennustarvikkeet SOK:lta omakustannushintaan. Taloja tehtiin parisataa lähinnä Tölskän ja Kivilammen alueille. ¹

Näin SOK otti hoitaakseen monet kunnallisellekin puolelle kuuluvat asiat. "Vaajakoskelle on liiankin paljon - - päässyt kotiutumaan käsitys, että SOK tekee kaiken", valitettiin SOK:n vuoden 1954 toimintakertomuksessa. Vuoden 1966 viisikymmentävuotisjuhlissa SOK:n pyrkimykset paikkakunnan hyväksi saivat paljon myönteistä huomiota. Vaajakosken mainittiin mm. olevan maailman monipuolisin teollisuuskeskus. ²

Teollisuuden monialaisuus on 1970-luvun aikana ruvettu käsittämään rasitukseksi. Uuden käsityksen mukaan oli keskitettävä resursseja kannattaville aloille. SOK ei enää halunnut olla teollisuuden moniotte-
lija. ³ Monialaisen teollisuuden tuottavuuden kasvu ei ollut vastannut voimistuneen kansainvälisen kilpailun vaatimuksia. Tuotanto oli saata-
va yhä pääomavaltaisemmaksi, koneistetummaksi ja erikoistuneemmaksi, joka oli maan muidenkin teollisuusyritysten pyrkimys. Kannattavuudel-

1. SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, H 1 : 1, omakotitoiminta, Keijo Keravuoren kirje Arvo Ahoselle 7.5.1957, K. Keravuoren muistio Asunnot ja sosiaaliset laitokset (huhtikuu 1955). Toimintakertomus 1946.
2. SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, I C 2:6, 50-vuotisjuhla-aineisto, Heikki Hietikko: SOK Vaajakosken tehtaot 50-vuotias (moniste) ja I C 2:2, toimintakertomus 1954.
3. Keskisuomalainen 3.2.1984: "Ennen halua olla teollisuudessa moniotte-
lija vaan resursseja on keskitettävä, perustelee teollisuusjohtaja Raimo Tanttu."

taan heikot tai liian pienet yksiköt oli karsittava pois. ¹

Kannattamattomien yksikköjen lopettaminen aloitettiin 1970-luvun alussa. Ensimmäinen päätös tosin oli vielä vaajakoskelaisille myönteinen: tulitikkujen valmistus järkeistettiin muodostamalla 1970 eri kaupparyhmien yhteinen yritys Finn-Match oy. Koska se valitsi toimipaikakseen Vaajakosken, ei muutoksesta tullut työpaikkojen menetystä. Puuteollisuutta saneerattiin edelleen niin, että vuonna 1972 lopetettiin rakennuspuusepäntehdas ja 1977 Kaluste I -tehdas Varasaaressa. Lastulevytehdas lopetettiin 1981. Vuonna 1977 SOK:n sahatoiminta siirrettiin Metsäliiton kanssa perustetulle Metsä-Koski Oy -nimiselle yhtiölle. SOK:n oma metsäosasto lopetettiin. Vuonna 1980 yhtiö siirtyi kokonaan Metsäliiton omistukseen, ja viimein sen toiminta Vaajakoskella päätettiin lopettaa 1984. Perinteikäs, vuodesta 1819 kosken partaalla toiminut sahateollisuus näyttää siis loppuvan paikkakunnalta kokonaan. ²

Muutamia uusia aluevaltauksia SOK koetti tehdä vielä 1970-luvulla. SOK:n talonvalmistus siirrettiin 1978 Vaajakoskelle, ja talotehdas toimi menestyksellisesti lähinnä idänkaupan ansiosta. Vilkkain vuosi oli 1982, jolloin hetkeksi kaksinkertaistettiin tehtaan tuotanto. Tälläkin alalla päädyttiin rationalisointiin: tammikuussa 1984 julkistettiin, että SOK myy talotehtaan Enso-Gutzeitille, jolla on saman alan teollisuutta Säynätsalossa. Toiminta Vaajakoskella on toistaiseksi jatkunut entisessä laajuudessa Ensonkin omistuksessa. Varsinainen laajentuminen on tehty elintarviketeollisuudessa. Suklaatehdasta on laajennettu 1969 ja 1980. Margariinin valmistus siirrettiin täysin uusittuun ja automatisoituun tehdasrakennukseen kesällä 1983. ³

-
1. Hjerppe Riitta, Teollisuus, Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi, Toim. Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala ja Viljo Rasila. Helsinki 1982, s. 410.
  2. Konttinen 1983; Keskisuomalainen 17.3.1984.
  3. Konttinen 1983; Keskisuomalainen 6.1.1984.

Ajattelutavan muutos näkyy selvimmin organisaation muutoksissa. Vuodesta 1916 asti kaikki paikkakunnan SOK:lainen teollisuus kuului samaan hallintoyksikköön. Sen purkaminen aloitettiin 1978, jolloin SOK:n Vaajakosken tehtaat -tehdaskeskus lopetettiin ja perustettiin kaksi toimialayksikköä, elintarviketeollisuus sekä kaluste- ja rakennustarviketeollisuus. Toimialat taas lopetettiin 1983, ja paikalliset neljä tulostuoyksikköä saatettiin suoraan SOK:n teollisuusjohtajan alaiseksi. Tässä kuvastuu uudenaikaisen tietoyhteiskunnan piirre, että tuotannon johto voidaan keskittää etäälle itse tuotantolaitoksista. Paikalliset apuyksiköt lakkautettiin yksi toisensa jälkeen. Ammattikoulu siirtyi valtiolle, keskusvarasto lopetettiin, SOK-paino alistettiin Yhteiskirjapainon alayksiköksi, palokunta kunnallistettiin ja paloasema myytiin kunnalle, korjauspaja ja tehdaspalvelu lopetettiin sekä hallintorakennus myytiin Kone-Jyrä oy:lle. Pienet tehdasyksiköt on myös pyritty kauttaaltaan lopettamaan: kauppapuutarha lopetettiin, harjatehdas, metallituoteyksikkö ja koulukalusteiden valmistusoikeudet myytiin. Viimeksi on luovuttu naulatehtaasta ja voimalasta keväällä 1984. ¹

SOK:n kannalta kannattamattomien yksikköjen karsimista on luonnehdittu tervehtymiseksi. Se on vähentänyt SOK:n työntekijämäärän Vaajakosken teollisuudessa parista tuhannesta 650:een. ² Osalle työntekijöistä muutos on tosin merkinnyt vain työnantajan vaihdosta, mutta kokonaisuutena päätökset ovat myös lisänneet paikkakunnan työttömyyttä. Paikkakunnan kannalta ^{voisi} siis puhua Vaajakosken sairastumisesta. Sairastuminen on aiheuttanut ehkä myös Vaajakosken aseman heikentymistä maalaiskunnan osakeskuksena Palokkaan verrattuna. Kaikki edellytykset Vaajakosken tervehtymiselle kuitenkin ovat olemassa: vapaat tuotanto-
-----

1. Konttinen 1983; Keskisuomalainen 6.1., 29.1., 3.2., 17.3., 28.3. ja 31.3.1984.

2. Keskisuomalainen 6.1. ja 15.2.1984.

tilat, hyvät kulkuyhteydet ja tarjokasta työvoimaa. Todennäköisesti SOK:n teollisuuden parhaaksi katsottu osa - elintarviketeollisuus - jatkaa Vaajakoskella edelleen. Joka tapauksessa SOK:n kausi Vaajakoskella on vuosien 1983 - 1984 päätöksellä loppunut siinä mielessä, että sen toiminta "puolikunnallisena" asioiden hoitajana on lakkaamassa. SOK vaikuttanee kuitenkin edelleen Vaajakosken kehitykseen keskeisen maanomistajan ominaisuudessa. Sillä on omistuksessaan myös huomattava määrä asuntoja. ¹

7.3. Toimintaa työväentalossa 1940-luvulla

Vaajakosken työväenyhdistys oli sodanaikaisen politiikan arvostelussa kallistunut ns. lojaalin opposition kannalle. Se merkitsi sitä, että puolueen sodanaikaista menettelyä katsottiin hiukan arvostellen, mutta sosialidemokraattisesta liikkeestä irrottautuminen ei ollut tarkoituksena. Tämä linja ilmenee muutamista yhdistyksen päätöksistä. Kommunistisen puolueen osaston perustaminen ja toiminta työväentalossa sallitiin huolimatta sitä koskeneesta puolueen kiellosta. Yhdistyksen vuosikokouksessa helmikuussa 1945 lopulta myönnyttiin lopulta puolueen kantaan ja kiellettiin työväentalon vuokraaminen vieraille järjestöille. Samalla päätettiin kuitenkin paheksua puolueen vuokrausasiassa tekemää päätöstä, joten yhdistys teki kaksiosaisen kompromissipäätöksen. Päätöksen molempiin osiin tuli jäsenistöltä vastalauseita, joten yhdistys näyttää olleen asiassa hyvin erimielinen. Asia sai lopulta ratkaisunsa niin, että puolue perui vuokrauskiellon. ² Toinen osoitus vaajakoskelaisten oppositiohengestä oli se, että joulukuussa 1944 pidettyihin 40-vuotisjuhliin kutsuttiin puhujaksi näkyvä oppositiomies, ministeri Mauno Pekkala. Hän ei tosin lopulta päässytäkään tulemaan juhlaan. ³

-----
1. Tuotantotilojen uusista omistajista, katso Keskisuomalainen 28.4.1984.

2. VTYA, Vaajakosken ty:n pk. 13.11.1944, 4.2., 19.2. ja 24.3.1945.

3. VTYA, Vaajakosken ty:n pk. 13.11.1944 ja Työn Voima 5.12.1944.

Yhdistys myös kannatti vuoden 1945 kunnallisvaaleihin menemistä vasemmiston yhteisessä vaaliliitossa. ¹

Vuoden 1945 kunnallisvaaleissa muodostettiin yhdistyksen toivoma vasemmiston vaaliliitto. Muutenkin vasemmistopuolueet olivat läheisessä yhteistyössä niin valtion kuin kunnankin tasolla, mutta järjestökentällä niiden välillä käytiin ankaraa kilpailua. Usko Rantanen kuvasi yhdistyksen 50-vuotishistoriikissa aikaa varsin jyrkin piirroin: ²

"Kommunistinen puolue ryhtyi ensi töikseen varsin voimakkaaseen hyökkäykseen sosialidemokraattista työväenliikettä vastaan. Näin myös yhdistykseen toimihenkilöt joutuivat ankaran painostuksen kohteiksi. - - Yhdistyksen jäsenyyteen soluttautuneet kommunistit ja heidän kannattajansa aiheuttivat yhdistyksen kokouksissa riitaisuuksia ja hajoitusta, ja tarkoituksena ilmeisesti oli toimitalon valtaaminen heidän käsiinsä. Tämä yritys torjuttiin kuitenkin päättäväisesti ja tällöin jouduttiin yhdistyksestä erottamaan verrattain runsaasti jäseniä, jotka olivat myös SKP:n jäseniä tai heidän kannattajiaan."

Sitaatissa tarkoitettua rajanvetoa suoritettiin joulukuussa 1945, joilloin erotettiin kaikki ne jäsenet, jotka olivat muiden puolueiden jäseniä. Erityisesti päätös koski kunnallis- ja yhdyskuntavaaleissa väärille listoille ehdokkaaksi asettuneita. Se koski myös porvarilliseen vaaliliittoon menneitä Paavo Huttusta, Aksel Nymania ja Otto Pelanderia eli työväenyhdistyksen 1930-luvun johtokolmikkoa. Huttunen, Nyman ja Pelander olivat nähtävästi menneet porvarilliselle listalle, koska eivät hyväksyneet vasemmiston vaaliliittoa. Heidän eronsä jäi lyhytaikaiseksi. Muita erotettuja ei pöytäkirjassa ole mainittu, eikä kyseistä jäsenluettelo ole tätä kirjoitettaessa ollut käytettävissä. ³

1. VTYA, Kunnallisjärjestön kansio, Vaajakosken ty:n kirje 24.3.1945.

2. VTYA, Työväenyhdistyksen kansio, Usko Rantasen laatima 50-vuotishistoriikki (1954, 8 s.).

3. VTYA, Vaajakosken ty:n pk. 20.11.1945.

Kysymys vasemmistoyhteistyöstä aiheutti siis yhdistyksessä hajaannusta ja hämminkiä. Käytännön tasolla suurinta riitaa syntyi työväentalon kokousajoista, sillä järjestötoiminta oli hyvin suosittua eikä muita kokoontumispaikkoja paljonkaan ollut. Kansandemokraattiset järjestöt valittivat jatkuvasti syrjinnästä kokousaikoja jaettaessa, mutta heillekin talo oli tarjolla viikoittain. Kaikki halukkaat eivät yksinkertaisesti mahtuneet työväentalolle. Osa illoista oli varattu vakituisesti tietyille ryhmälle ja loput illat jäivät varattaviksi eri anomuksesta. Säännölliset vuorot jakaantuivat syksyllä 1945 seuraavasti: ¹

Maanantai: SNS:n lainakirjasto ja työväenyhdistys, tiistai: Kuohu,
keskiviikko: nuoriso-osasto, torstai: vapaa, perjantai: työväenyhdistys.

Tilojen puute helpottui jonkin verran, kun kansandemokraatit rakensivat 1951 Kotimäkeen tanssilavansa yhteyteen vaatimattoman kokoustilan. Samaan paikkaan valmistui vuonna 1959 pienehkö työväentalo. ²

Sosialidemokraattien yhtenäisyys lisääntyi 1940-luvun lopussa, sillä sisäiset vivahde-erot jäivät varjoon SDP:n ja SKDL:n välisen kiistan takia, mitä kasvatti kansainvälinen kylmä sota. Suomen puolue-elämän syvin juopa kulki näinä vuosina sosialidemokraattien ja kansandemokraattien välissä, kuten Eino Jutikkala on arvioinut. ³ Ammattiyhdistysliikkeessä käytiin kiivasta kamppailua, ja monet tapahtumat jakoivat ammattiyhdistyskentän sosialidemokraattien ja kansandemokraattien välistä rajaa myöten jyrkästi kahtia. ⁴ Sosialidemokraatitkin alkoivat vähitellen käyttää hyökkäystaktiikkaa: vuoden 1948 eduskuntavaaleihin puolue kävi tiukalla kommunistien vastaisella Jo riittää -kampanjalla. Kampanja tuotti myös hyvän vaalituloksen. Sosialidemokraatit alkoivat ensimmäisenä puolueena paneutua vaalitoiminnassaan kansan mielialan

1. VTYA, Vaajakosken ty:n pk. 20.11.1945.

2. Kolu 1984, s. 6.

3. Jutikkala - Pirinen 1981, s. 332.

4. Mikonranta 1984, s. 30.

selvittelyyn ja kehitellä kampanjointia näiden selvitysten pohjalta. Tätä selvittelyä teki Psyko-Työ -niminen apujärjestö.¹ Vasemmiston hallitusyhteistyö päättyi vuonna 1948, ja samalla väheni muukin vasemmiston yhteistoiminta. Niinpä Vaajakoskella loppuivat yhteiset vappujuhlat vuonna 1948.²

Työväenyhdistyksen puheenjohtajana toimi vuodesta 1946 Usko Rantanen. Työväentalon vahtimestarina jatkoivat Martta ja Jalo Tuominen vuoteen 1947, jonka jälkeen tointa hoiti lyhyen aikaa ensin Elsa Gustafsson ja sitten Veikko Markkanen. Vuonna 1948 vahtimestariksi tuli puolueen piirisihteeriksi Arvo Ahonen, joka tuli vaikuttamaan paljon yhdistyksen vaiheisiin.³ Yhdistyksen jäsenmäärä kehittyi seuraavasti:⁴

Vaajakosken työväenyhdistyksen jäsenmäärä 1944 - 1955

vuosi	jäseniä
1944	72
1945	100
1946	72
1947	88
1948	..
1949	..
1950	143
1951	130
1952	131
1953	..
1954	166
1955	154
1956	142
1957	158
1958	81

-----
1. Tapiola 1968, s. 279.

2. Kolu 1984, s. 6.

3. VTYA, Vaajakosken ty:n pk. 3.2.1946 ja Työväenyhdistyksen kansio, ote pk:sta 21.5.1948, toimintakertomus 1951 sekä puoluetilasto 1955; Martta Tuomisen ja Arvo Ahosen kertomukset.

4. VTYA, Työväenyhdistyksen kansio, Puoluetilastolomakkeet 1944 - 1947 sekä JyMa, Sos. dem. puolueen Keski-Suomen piirijärjestön arkisto, toimintakertomukset 1951 (josta on myös 1950:n tieto) ja 1952; VTYA, Työväenyhdistyksen jäsenmaksujen kantokirja 1954 - 1958, Vuosi 1957: VTYA, Piirin kiertokirje 10.1.1957.

Työväenyhdistykselle vaikeita aikoja olivat vuodet 1946 - 1948, jolloin jäsenmääräkin oli alhainen. Näinä vuosina kansandemokraatit hallitsivat paikkakunnan poliittista elämää. Vuodesta 1948 sosialidemokraatit alkoivat entistä selvemmin arvostella kommunistien menettelytapoja. Arvo Ahonen on muistellut, kuinka Vaajakoskella käytiin tiukoja julkisia väittelyjä Ahosen ja kansandemokraattien Matti Koivusen kesken. Vuoden 1948 eduskuntavaaleissa suhteet kääntyivät maalaiskunnassakin lähes pääläelleen, kun sosialidemokraattien äänimäärä kasvoi edellisten vaalien 1684:stä 2498:aan, prosentteissa 31,4:stä 37,7:ään. SKDL taas putosi 39,0 prosentista 28,7 prosenttiin.¹ Samaan suuntaan vaikutti vilkas lakkoilukausi 1948 - 1949, joka ainakin jossain määrin kääntyi kommunisteja vastaan.² Vuodesta 1950 lähtien työväenyhdistyksen ja muiden sosialidemokraattisten järjestöjen jäsenmäärät olivatkin noususuunnassa.

Vaajakoskelainen piirisihteeri ja työväentalon vahtimestari Arvo Ahonen valittiin 1951 vaaleissa eduskuntaan. Näissä vaaleissa sosialidemokraattien äänimäärä kohosi maalaiskunnassa entisestään: puolue sai nyt 40,0 % äänistä. Lisäys johtui suureksi osaksi Ahosen vaalikampanjasta. Ahosen ura valtiopäivämiehenä kesti pitkään, sillä hän oli eduskunnan jäsenenä vuoteen 1978. Samalla hän heilutti puheenjohtajan nuijaa maalaiskunnan valtuustossa - mikä tehtävä hänellä on edelleen tätä kirjoittaessa - joten Ahosesta tuli paikkakunnan keskeisin vaikuttaja.³

Uusia puolueosastoja syntyi 1940-luvulla Vaajakosken seudullekin. Kanavuoren patruunatehdas työllisti sodan jälkeenkin siksi paljon työväkeä, että sinne perustettiin oma työväenyhdistys. Kanavuoren Harjun
-----

1. Suomen Virallinen Tilasto, XXIX A, Eduskuntavaalit 1945 ja 1948.
2. Kolu 1984 toteaa mm., että kansandemokraattinen naisosasto joutui Vaajakoskella vastatuuleen vuoden 1949 lakkotaistelujen takia.
3. Suomen Virallinen Tilasto XXIX A, Eduskuntavaalit 1951; JyMA, SDP:n K-S piirin arkisto, toimintakertomus 1951.

parakin kokoushuoneessa pidetyssä perustamiskokouksessa 12. lokakuuta 1945 oli puhujana Emil Skog. Aktiivisimpana puuhamiehenä näyttää olleen Arvi Viljanen, joka valittiin yhdistyksen puheenjohtajaksi. Yhdistys sai jatkuvasti kannustusta vaajakoskelaisilta, sillä piirisihteeri Arvo Ahonen oli usein kokouksissa mukana. Myös vanha veteraani Herman Peipponen kävi toivottamassa yhdistykselle menestystä. Patruunatehdas lopetettiin vuonna 1949 ja työväenyhdistys päätti liittyä Vaajakosken työväenyhdistykseen. Myöhemmin yhdistys kumminkin taas elpyi. ¹

Haapaniemeen perustettiin samaan tapaan työväenyhdistys 24. huhtikuuta 1947. Siinä oli ensimmäisenä vuonna 28 jäsentä. Puheenjohtajana toimi Armas Tuupainen. Yhdistys ei kuitenkaan jaksanut harrastaa pitkäjänteistä toimintaa, vaan jo vuoden 1948 paikkeilla ilmeni selvää väsymystä. Väellä ei riittänyt voimia vireän nuorisoseuran rinnalla toimimiseen. Yhdistys nukahti ja jäsenistöä siirtyi Vaajakosken työväenyhdistykseen. ² Haapaniemeen on syntynyt työväenyhdistys uudelleen 1975, kun alueelle rakennettiin lähiöasutusta.

Vaajakosken sosialidemokraattinen työläisnuoriso-osasto oli toiminnassa koko sota-ajan, joten se oli valmis organisaatio ottamaan vastaan sodanjälkeisen toimintatarmaa pursuvan nuorison. Osastolla oli kisälli-, kisällitär- ja joukkolausuntaryhmät sekä näytelmäharrastusta. Vahvat harrastusryhmät tekivät iltamista tasokkaita ja niihin olikin tungosta loppuvuonna 1944, sillä kahdesta isosta iltamasta oli tuloja yhteensä 12 000 mk. Lisäksi tuloja saatiin tansseista. Työväentalon pihaan rakennettiin 1947 tanssilava, ja nuoriso-osasto oli mukana 10 000 markan osuudella Sammallahden lavatoiminnassa. Kesäaikana oli vaajakoskelaisille tarjolla tanssipaikkoja, kun kansandemokraateilla oli vielä oma lavansa Kotimäessä. ³

-----

1. VIYA, Kanavuoren ty:n pk. 12.10. ja 28.10.1945, 10.9.1947, 6.3.1948, 11.1. ja 16.8.1949.
2. VIYA, Haapaniemen ty:n jäsenmaksujen kantokirja 1947 - 1949 sekä pk. 24.4.1947 ja 8.2.1948. Lehtonen 1984.
3. VIYA, Vaajakosken sd. työläisnuoriso-osaston pk. 26.6.1945 ja tilit 1944 - 1948.

Nuoriso-osaston toiminnassa korostui erityisesti ohjelma- ja viikkokokoustoiminta, jossa seurattiin 1930-luvulla omaksuttuja muotoja. Iltamaretket suuntautuivat samoille suunnille kuin silloinkin, mm. Joutsaan, Ruuhimäelle ja Jokivarteen. Jyväskylän nuorisopiirin toimintaan osallistuttiin myös monin tavoin. Piirin mestaruus saavutettiin 1945 joukkolausunnassa. Näytelmä- ja joukkolausuntaryhmät saivat ohjausta jyvaskyläläiseltä näyttelijältä Saisa Linnanheimolta. Toiminnan vetäjiä olivat 1940-luvulla Oskari Meijanen, Väinö Ruusala, Usko Rantanen sekä Eila ja Kauko Nieminen. Nuoriso-osastolla oli myös opinto-kerhotoimintaa ja "kaikille liiton ja piirin järjestämille ohjaajakursseille" osallistuttiin. Vuoden 1945 keväällä osasto vuokrasi Lepäveden rannalta kesänviettopaikan, Mertonniemen, josta tuli suosittu viikonloppuretkien kohde. Mertonniemeen rakennettiin mökki kesällä 1949 ja osittain vielä vuoden 1950 puolella. Mertonniemessä pidettiin 1958 valtakunnallinen sosialidemokraattinen nuorisoleiri. ¹

Nuoriso-osasto valitsi erillisen Nuoret Kotkat -jaoston, joka vastasi varhaisnuorisotyöstä. Esimerkiksi 1946 siihen kuuluivat Kaija Meijanen, Leo Ruusala, Reino Suuronen ja Anja Paajanen. Joulukuussa 1944 kävi nuorisoliiton kotkaohjaaja Väinö Ruusala järjestämässä toimintaa, jolloin Vaajakoskella oli 42 kotkaosastolaista. Nuoret Kotkat pitivät kesäisin leirin, joka lienee ollut koko toiminnan kohokohta. Leiri on pidetty ainakin vuodesta 1944 asti. Onpa tehty omaa seuralehteäkin nimellä Jyvä. ²

Työväenyhdistyksen sekakuoro aloitti sodan jälkeen toimintansa syksyllä 1945. Kuorolle hyväksytyjen sääntöjen mukaan se oli työväenyhdistyksen alaosasto, ja sen jäsenten valtaosa kuuluikin työväenyhdistykseen. Kuoron johtajana toimi Tuure Virenius. Kohokohtana kuoron

-
1. VTYA, Vaajakosken sd. työläisnuoriso-osaston pk. 27.7.1945, 24.1. ja 23.2.1946, toimintakertomus 1946 ja 1958, tilit 1949 - 1950; Oskari Meijasen laatima selostus osaston 18-vuotisesta toiminnasta - Nuorison Viesti. Jyväskylän piirin sos.dem. nuorisojärjestön juhla-julkaisu 1946. Jyväskylä 1946, s. 13.
  2. VTYA, Nuoriso-osaston kansio, kronikka osaston pikkujoulussa 14.12.1944 ja toverilehti Jyvä 12.7.1947, nuoriso-osaston pk. 22.1.1946.

toiminnassa olivat vuoden 1946 Kotkan laulujuhlat, STM:n 25-vuotisjuhlat. Välillä 1950-luvun alussa laulajien määrä väheni uhkaavasti, mutta sen jälkeen toimintaan saatiin taas uutta vauhtia. Vakiintuneita esiintymistilaisuuksia olivat vappujuhlat, pikkujoulut ja äitienpäiväjuhlat. Kesäkuussa 1957 Vaajakoskella pidettiin valtakunnalliset Työväen Musiikkiliiton ja SULASOL:n yhteiset laulujuhlat, jossa oli toista tuhatta esiintyjää.¹ Vaajakoskesta muodostui sodan jälkeen vilkas kuorokeskus, sillä paikkakunnalla toimi viisi kuoroa, joissa oli yhteensä parisataa laulajaa. Uraa uurtaneen työväenyhdistyksen sekakuoron lisäksi oli kaksi muuta sekakuoroa, kirkkokuoro ja sekakuoro Työmläulu. Mieskuorolaulua harrasti tasokkaaksi tunnustettu Vaajan Laulu ja naiskuorotoimintaa Vaajakosken naislaulajat.²

Työväennäyttämön toimintaa ruvettiin elvyttämään vuoden 1947 alussa. Eri työväenjärjestöjen piirissä - mm. sosialidemokraattisessa nuorisosastossa - oli näyttämöharrastus ollut koko ajan esillä. Uuden näyttämön ensi-ilta työväentalossa oli tammikuussa 1947 Maiju Lassilan näytelmällä Luonnon lapsia, ja samana keväänä saatiin valmiiksi vielä kaksi muutakin näytelmää. Näyttämön toiminta jatkui, tosin välillä katkeillen, vuoteen 1953. Ohjaajia olivat Hannes Joutsimäki ja Saisa Linnanheimo. Toiminnan piirissä oli kolmisenkymmentä henkeä. Tukea saatiin kunnalta, taajaväkiseltä yhdyskunnalta ja tarvittaessa SOK:ltakin. Paikkakunnan yhteisenä hankkeena pantiin 1946 alkuun Vaajakosken työväenopisto, joka alkuun toimi Jyväskylän kansalaisopiston alaisena. Työväenopisto otti ohjelmaansa myös näyttämöpiirin, jonne osa työväennäyttämön harrastajista siirtyi. Sen piirissä näyttämöharrastus onkin ollut pitkäjänteistä 1960-luvun alkuun asti. Vaajakoskelaisten näyttämöharrastajien kesken tehtiin silloin päätös siirtää

-
1. VTJA, Yhdistyksen kansio, toimintakertomus , pk. 30.8.1945, 1945, 1946, kuoron t-kertomus 1957.
  2. Mieskuoro Vaajan Laulu ry. Juhlajulkaisu 1945 - 1955, s. 16 - 17.

toiminta Jyväskylään. Tältä pohjalta on osaltaan syntynyt Jyväskylän Huoneteatteri.¹ Tämmöinen ratkaisu osoittaa samalla, että Jyväskylän läheisyys oli yksi paikallista harrastustoimintaa vähentänyt seikka, mihin Sirpa Teräväinen on myös kiinnittänyt huomiota.²

Toukokuussa 1948 kokoontui työväentalolle naisia kuulemaan toimittaja Impi Virtasen (Lukkarisen) alustusta naistoiminnasta. Kokouksessa herätettiin henkiin työväenyhdistyksen naistoiminta, nyt työväenyhdistyksen naisjaoston muodossa. Puheenjohtajaksi tuli Agda Rimpilä ja sihteeriksi Vuokko Parviainen. Vuodesta 1949 alkoi Kerttu Hintikan puheenjohtajakausi, joka jatkui muutamia vuosia lukuun ottamatta 1970-luvulle asti. Alkuvuosien ehkä tyypillisintä puuhailua oli talkootoiminta:

"On oltu matonleikkuutalkoissa Tuupaisella, Metsäniemessä, Lyyrassa, Tuomisessa ja Parviaisessa, parsimistalkoissa Suhosessa, sukankutomistalkoissa Rantasessa ja puutarhatöissä Liikasella. Heinäkorjuu ja vastantekotalkooretki tehtiin Manunsaareen Peipposelle."

Naisjaosto hankki varoja mm. myyjäisillä. Jo 1920-luvulla aloitettu tapa käydä tervehtimässä vanhuksia kunnalliskodissa ja lastenkodissa otettiin jälleen käyttöön. Jaostossa oli jäseninä perustamisvuonna 28 ja vuonna 1951 31 naista.³

7.4. Vaajakosken Urheilutalon rakentaminen

Yhdistys oli hankkinut maaliskuussa 1941 Päivärinne-nimisen tontin vastaisia rakennustöitä varten. Työväentalon laajenemisen tarve

-
1. Vainikkala 1983, s. 3 - 4; VTYA, Vaajakosken sd. työläisnuoriso-os:n pk. 17.4 1947; Ilmoniemi 1977, s. 506; Jokitaipale Lauri, Vaajakosken työväenopisto vuosina 1946 - 1956. Jyväskylä 1956, s. 8.
  2. Teräväinen 1977, s. 511, että maalaiskunnassa ei ole kehittynyt "erikoisharrastusmuotoja" Jyväskylän läheisyyden takia.
  3. VTYA, Vaajakosken ty:n naisjaoston pk. 10.5.1948, toimintakertomukset 1948, 1949 ja 1951, Naisyhdistyksen kansio, toimintakertomus-lomake 1948 ja 1951 sekä 10-vuotiskertomus 1958 (Helmi Lyyra).

olisi ollut kova, mutta "tontin vuokra-ajan lyhyys ilman että olisi toiveita sen jatkamisesta on estänyt toimet." ¹ Uutta taloa varten hankittu tontti todettiin taas liian syrjäiseksi, joten käännyttiin keskustan maanomistajan SOK:n puoleen tontin vuokraamisesta tai mahdollisesta ostosta. Asia ei tuntunut sujuvan, ja päätettiin, että "jos ei päästä täällä suotuisaan tulokseen niin otetaan yhteys puoluetoimikuntaan ja sieltä kautta korkeampia virastoja myöten." ² Vasta piirisihteeri Arvo Ahosen muutto Vaajakoskelle 1948 pani asiaan vauhtia. Tällöin SOK:kin lienee arvioinut asiaa uudelleen: se oli nähtävästi varhemmin suunnitellut itse rakentavansa Vaajakoskelle juhla- ja kokoushuoneiston, jonka kilpailijaksi ei olisi työväenyhdistyksen taloa haluttu. ³ Tonttikysymys saatiin ratkaistuksi, kun 9. kesäkuuta 1950 allekirjoitettiin vuokrasopimus 7 182 neliön tontista SOK:n ja työväenyhdistyksen kesken. ⁴ Vanha työväentalo jäi SOK:n haltuun ja purettiin 1954.

Uuden talon suunnittelussa lähdettiin siitä, että talosta tehdään nykyaikaisen juhlahuoneiston mitat täyttävä toimintakeskus. Talon suunnittelu annettiin Työväenyhdistysten keskusliitto ry:lle, joka oli juuri työväentalojen kehittämiseen keskittynyt yhdistys. Talon piirustukset laati Työväenyhdistysten keskusliitossa arkkitehti Esko Ahtiainen. Maaliskuussa 1951 valmistunut suunnitelma käsitti kaksikerroksisen talon, yläkerrassa juhlasalin ja ravintolasiiven, alakerrassa paini-, voimistelun- ja kerhotiloja sekä vahtimestarin asunnon, kaikkiaan 870 m². ⁵

-
1. Vaajakosken työväenyhdistys 40-vuotias. Piirteitä yhdistyksen vaiheista. (Valentin Kervinen) Työn Voima 2.12.1944.
  2. VTYA, Vaajakosken ty:n pk. 24.3.1945 ja 16.12.1946.
  3. SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, I C 2.2., toimintakertomus 1953: "SOK:n omat suunnitelmat edellämainittujen epäkohtien (mm. juhla- ja kokoushuoneisto) poistamiseksi ovat jääneet toteutumatta."
  4. VTYA, Yhdistyksen kansio, Usko Rantasen laatima 50-vuotishistoriikki.
  5. VTYA, Urheilutalo oy:n kansio, Vaajakosken työväentalon luonnospiirustus 16.3.51, Urheilutalo oy:n kansio, pk. 31.7.1964.

Talon kustannusarvio oli noin 60 miljoonaa markkaa. Rahoitus oli vaikea järjestää, sillä omarahoitukseen ei ollut paljoa sijoittajia. Kustannuksia pyrittiin siksi vähentämään talkootyöllä. Se aloitettiin elokuussa 1950 tontin raivauksella. Innostus oli korkealla, sillä talkoisiin osallistui 352 henkeä ja talkootunteja kertyi 12 500. Väkeä riitti siitä huolimatta, että paikkakunnalla oli samaan aikaan rakenteilla toistasataa omakotitaloa. Suuri osuus oli myös naisten talkootyöllä: ¹

"Keväällä (1951) alkoi uuden toimitalon rakennustyöt oikeen täytellä tehollaan. - - Talkoomiehen muonitus on juuri se tehtävä joka on vienyt jaoston naisten taljooajan aivan kokonaan. Tähän talkotoimintaan on jokainen joutunut ottamaan osaa - -."

Talosta muodostettiin osakeyhtiö nimeltä Vaajakosken Urheilutalo oy., jonka pääosakkaiksi tulivat Sosialidemokraattinen puolue (50,1 %:n osuudella) ja Vaajakosken työväenyhdistys (39,9 %). Pienosakkaita olivat Vaajakosken sos.dem. nuoriso-osasto, Jyväskylän työväenyhdistys, Vaajakosken Kuohu, Osuuskunta Työn Voima ja Jyskän sosialidemokraattinen työväenyhdistys. Osakepääoma oli 1 800 000 mk. ²

Rakennusmestariksi palkattiin pihtiputaalainen Veikko Holland ja rakennustyö aloitettiin 20 miljoonan markan pankkilainarahoituksella keväällä 1951. Tavoitteena oli saada talo tällä rahalla sellaiseen kuntoon, että toiminta voitaisiin aloittaa. Talo saatiin käyttöön helmikuussa 1953, jolloin vielä olivat viimeistelyt ja alakerran tilat keskeneräisiä. Tähän vaiheeseen talo saatiin tavoitteen mukaisella rahamäärällä. Kaikkiaan taloon kului vielä toinen parikymmentä miljoonaa. Suuri arvo oli mm. sillä, että Mäki-Matti antoi teräkset "tulevaa maksumaa vastaan". Myös SOK:n paikallisjohto tuki monin tavoin rakennus-

1. VTYA, Yhdistyksen kansio, Usko Rantasen 50-vuotishistoriikki sekä naisjaoston toimintakertomus 1952.
2. VTYA, Urheilutalo oy:n osakasluettelo.

työtä. Talo yhdistettiin SOK:n vesi- ja viemäriverkostoon.¹

Urheilutalon avajaiset pidettiin 13. syyskuuta 1953. Juhlapuhujana oli Väinö Tanner. Taloyhtiön toimitusjohtajana toimi Arvo Ahonen, johtokunnan puheenjohtajana Usko Rantanen ja talon vahtimestarina Ville ja Tyyne Kataja. Vuoden 1953 veikkausvoittovaroista anottiin talon urheilu- ja nuorisotiloihin avustusta, jota saatiin 3 miljoonaa markkaa.²

Urheilutalossa alkoi elokuva- ja tanssitoiminta rahatilanteen parantamiseksi. Elokvateatteri toimi nimellä Vaaja-Kino, ja sen elokuvavälityksestä vastasi Kansan Elokuva oy. (myöhemmin Elokvapalvelu ry.) Elokvatoiminnasta tuli voittoa vuonna 1954 noin 100 000 mk, mutta vuosi 1955 oli tappiollinen. Vuoden 1956 aikana päästiin taas voitolle, mutta seuraavat vuodet olivat lievästi tappiollisia. Näissä luvuissa lienee huomattavasti talon kiinteitä kustannuksia, sillä Arvo Ahosen mukaan elokvatoiminta oli hyvin kannattavaa.³ Tansseihin pyrittiin saamaan ulkomaalaisia orkestereita, esimerkiksi avajaistansseissa oli meksikolaiset soittajat. Työväenyhdistys oli suunnitellut ravintolasiipeen omaa ravintolaa, mutta se näytti kannattamattomalta. Niinpä ravintola-huone jaettiin vuoden 1960 lopussa kahtia, ja huoneisiin tuli liiketoimintaa. Alakerran toimistohuoneessa oli posti. Muutenkin ruvettiin etsimään talolle yhä enemmän vuokralaisia, sillä talon harrastustoiminta ei tuonut kovinkaan paljon tuloja. Niinpä talo vuokrattiin käräjäpaikaksikin vuodesta 1956.

Järjestötoiminta Urheilutalossa alkoi samoin kevätkaudella 1953. Huvien aikana naisjaostolla oli tehtävänä ravintolan hoito ja nuoriso-osastolla narikka. Osastojen kokoukset pidettiin yläaulassa ja kerhot

-
1. VTYA, Urheilutalo oy:n pk. 29.4.1953 sekä Urheilutalo oy:n kansio, Arvo Ahosen selostus talon rakennusvaiheesta 20.4.1953; Arvo Ahosen (s. 1918) haastattelu (Olli Lehtonen 1984).
  2. VTYA, Urheilutalo oy:n pk. 17.6., 10.8. ja 13.9.1953.
  3. VTYA, Urheilutalo oy:n pk. 11.6., 3.8. ja 13.9.1953 sekä Urheilutalo oy:n kansio, tilastollisen päätoimiston lomake elokvateattereiden kannattavuudesta 1954 - 1959.

kokoontuivat alakerran perällä ns. varpuskellarissa. Myös ravintola-huone oli käytettävissä järjestötoimintaan, joten tilaa oli tarjolla. Toisaalta Vaajakoskella oli niin suuri puute kokoontumistiloista, että Urheilutalossa jouduttiin melkoisesti järjestelemään, jotta kaikki tiloista kiinnostuneet saataisiin sinne mahtumaan. ¹

Lokakuussa 1959 talon vahtimestariksi tullut Antti Autio alkoi 1960-luvun puolivälissä vetää Urheilutalossa nuoriso-osaston toimintaa. Ohjelmatoiminnan ohjauksen otti tehtäväkseen Liisa Poikolainen. Voimakkaimmin nuoriso-osaston ohjelmaryhmä toimi kuusikymmentäluvulla, jolloin siinä oli ajoittain jopa 60 - 70 jäsentä. Suurinta ohjelmaa, Waterloo-revyyttä valmistettiin 8 kuukautta ja sen esitys keski pari tuntia. Ohjelmaryhmä vastasi myös Arvo Ahosen vaalikiertueiden 1966 ja 1970 viih-teestä taiteilija Esa Pakarisen ohella. Samalta pohjalta syntyi 1977 nuoriso-osaston lauluryhmä Seireenit, joka synnytti ohessaan muutakin ohjelmatoimintaa. Viime vuosina ohjelmatoiminnasta on vastannut Vaaja-
kosken työväenyhdistyksen kulttuurijaosto. ²

Urheilutalon suuri merkitys paikkakunnan yhdistyselämässä kuvas-tuu SOK:ssa laaditussa muistiossa, jossa käsitellään paikkakunnan asunto- ja sosiaaliasioita: ³

"Paikkakunnan työväen saatua veikkausvaroin, talkoovoimin ja SOK:nkin itselleen ~~oman~~ talon hyvine urheilutiloineen, juhlasaleineen ja saunoi-neen, ovat ns. porvarilliset seurat paikkakunnalla jäämässä työväen seu-rojen "varjoon". Porvarillinenkin nuoriso tuntuu siirtyvän työväentalon suojiin. - SOK:n lienee autettava myös näitä porvarillisia seuroja sil-loin, kun ne alkavat puuhata itselleen kokous- ja urheilutiloja. - -"

-
1. VTYA, Nuoriso-osaston pk. 18.2. ja 3.3.1953.
  2. VTYA, Urheilutalo oy:n pk. 12.10.1959; Liisa Poikolaisen (s. 1941) haastattelu (Lea Joskitt).
  3. SOK:n Vaajakosken tehtaiden arkisto, H 1 : 1, Asunnot ja sosiaaliset laitokset (huhtikuu 1955).

Vuoden 1959 aikana Urheilutalon talous joutui vaikeuksiin, jotka monilta osin johtuivat sosialidemokraattien puoluehajaannuksesta. Vaajakosken työväenyhdistys siirtyi puoluehajaannuksessa opposition riveihin, eikä sillä enää ollut toimintaoikeutta talossa. Taloyhtiö taas pysyi puolueen enemmistölinjalla, koska talon osake-enemmistö oli puolue-elimillä. Vaajakosken työväenyhdistys irtisanoi tässä tilanteessa talolle antamansa lainat, 290 000 mk. ¹ Taloyhtiön ja urheiluseura Kuohun välit kiristyivät myös. Yhtiön tilinpäätökset alkoivat olla tappiollisia vuodesta 1958. Ongelmat ilmenevät vuoden 1962 tilintarkastajien lausunnosta: ²

"Esitämme, että turvatakseen Urheilutalon tulevaisuutta, ettei kysymyksessä olevan toimintavuoden tappio 2 350 854:- tulisi uudistumaan, että kaikki toimitilat on saatava tuloja tuottaviksi. Myöskään ei kalliita tanssiorkestereita saisi ottaa kuin hyvin harkiten ja muutenkin yhteistoimintaa paikallisten järjestöjen kanssa olisi kehitettävä, että urheilutalosta muodostuisi kaikkien suosima kokoontumispaikka."

Talon toiminnan jatkaminen entiseen tapaan ei ollut pitkän päälle mahdollista. Asetettiin selvitystoimikunta, joka totesi, että yhtiö joutuisi konkurssitilaan, mikäli sen toimintaa ei saneerata tuloja lisäämällä ja menoja vähentämällä. Tuottoa olisi saatava lisää noin 1 500 000 mk. Sen saavuttamiseksi yhtiö vuokrasi suuren osan talosta SOK:n kalustotehtaan maalaamoksi ja varastoksi huhtikuusta 1963 alkaen. Maalaamo toimi talon alakerrassa ja myöhemmin juhlasali otettiin varastokäyttöön. Rahalaitokset olivat kuitenkin edelleen varauksellisia saneerauksen onnistumisesta. ³

-----

1. VTVA, Urheilutalo oy:n pk. 20.9. ja 12.10.1959.
2. VTVA, Urheilutalo oy:n kansio, tilinpäätökset 1958 ja 1962 sekä tilintarkastajain lausunto 27.1.1963.
3. VTVA, Urheilutalo oy:n pk. 27.4.1963 ja Urheilutalon oy:n kansio, sopimusluonnos SOK:n kanssa 3.4.1963.

Kesäkuussa 1963 Valtion urheilulautakunta pyysi selvitystä siitä, mitä muutoksia Urheilutalolla ollaan suorittamassa. Lautakunnalle oli lähetetty paikkakunnalta kantelu, että maalaamolle on vuokrattu sellaisia tiloja, joihin oli saatu veikkausvoittovaroja. Joulukuussa 1963 Valtion urheilulautakunta vaati, että Urheilutalosta on muodostettava säätiö, jossa myös kunta olisi mukana. Muussa tapauksessa lautakunta tulee hakemaan veikkausvoittovarot takaisin ulosottoteitse. Tämä kaatoi yhtiön talouden: ¹

"Koska yhtiön asioita ei pystytä enää kannattavasti hoitamaan ottaen erityisesti huomioon Valtion Urheilulautakunnan veikkausvoittovarojen palauttamiseen nähden - - päätettiin yksimielisesti - - yhtiön asettamisesta konkurssiin."

Talon omistus siirtyi 270 000 markalla heinäkuussa 1964 Vaajakosken työväentalon kannatusyhdistys ry:lle. Kannatusyhdistys oli perustettu helmikuussa jatkamaan Urheilutalon ylläpitoa, ja se sai sovituksi velkojien kanssa toiminnan jatkamisen muodoista. Suuri osa talosta oli edelleen vuokratiloina. ²

Talon kohtalo tuli uudelleen puntariin 1970-luvun alussa. Talo haluttiin saada järjestökäyttöön, ja sen toteuttaminen näytti mahdolliselta, jos talo osittain vuokrattaisiin kunnalle. Tämänsuuntaiset neuvottelut olivat jo pitkällä, mutta muut poliittiset ryhmät olivat vähälä ostattaa talon kunnalle.

Asia ratkesi niin, että talon alakerran kerhotilat vuokrattiin kunnalle nuorisotiloiksi keväällä 1972 ja juhlasali toimi siirtymäkaudella mm. käräjäpaikkana. Samaan aikaan talon käyttäjäkuntaa pyrittiin -----

1. VTYA, Urheilutalo oy:n pk. 10.9.1963 ja 14.1.1964 sekä Urheilutalo oy:n kansio, Kirje Valtion urheilulautakunnalta 13.6.1963 ja pk. yhtiön ylim. yhtiökokouksesta 16.1.1964.
2. VTYA, Urheilutalo oy:n kansio, Ilmoitus yhdistysrekisteriin 28.2.1964 ja pk. kannatusyhdistyksen kokouksesta 31.7.1964.

laajentamaan, jotta talo olisi kaikkien paikkakunnan järjestöjen käytettävissä. Puoluehajaannuksen päättymisenkin lisäsi luottamusta oma-toimisen talonpidon onnistumisesta. Näin järjestelty toiminta onkin saatu tyydyttäväksi. Talon tontti ostettiin SOK:lta kamatusyhdistykselle joulukuussa 1982. ¹

7.5. Sosialidemokraattien puoluehajaannus Vaajakoskella

Työväen Urheiluliitossa käytiin vuonna 1954 kovaa kiistaa ns. valtakunnanliittokysymyksestä. Kyse oli siitä, minkälainen suhde TUL:n tulisi olla porvarillisen urheiluliikkeen erikoisliittoihin. TUL:n liittokokousvaaleissa sellaiset sosialidemokraatit, jotka olivat kiistassa kommunistien kanssa samalla linjalla, yhtyivät vaaliliittoon kommunistien kanssa. Monien piirijärjestöjen sosialidemokraattiselta listalta valitut eivät liittokokouksessa hyväksyneet yhteislistalta valittuja sosialidemokraateiksi. ²

Nämä tapahtumat eivät selitä sitä, miksi kiista levisi koko sosialidemokraattista liikettä jakavaksi puoluehajaannukseksi. Hajaannukselle oli olemassa laajempaakin taustaa. Puoluejohdon Väinö Leskisen ja Emil Skogin välillä oli henkilökohtaista kiistaa ja kilpailua. Vuoden 1955 puoluekokouksessa se tuli selvästi esille, vaikka mitään puolueräjähdyksen merkkejä ei vielä ollutkaan. ³ Suhtautuminen yhteistyöhön kommunistien kanssa oli yksi riidan asiakysymyksistä, kuten TUL:n tapahtumat osoittivat. Kuitenkaan ei enää ollut kysymys 1940-luvulla ilmentyneen oikeisto- ja vasemmistososialidemokraattien (ns. lojaalin opposition) välisen kiistan jatkumisesta. Puolue oli edellisen kiistan jäljiltä

-----

1. Vaajakoski-lehti 20.4.1972; Eino Hellmanin kertomus.
2. Tapiola 1968, s. 284 - 285.
3. Skog Emil, Sosialisti ja patriootti muistelee, Porvoo 1971, s. 371 - 374; Keskinen Tuomas, Aika sotia, aika sopia. Väinö Leskinen 1917 - 1972, Helsinki 1978, s. 119 ja 123 - 131.

täysin yhtenäistynyt, ja jakaantui nyt toisin perustein. Todellisempia olivat erimielisyydet ulkopolitiikasta. Tämän selityksen mukaan nimenomaan suhtautuminen presidentti Urho Kekkoseen olisi puolueräjähdyksen taustalla. Yksi selittävä tekijä on se, että kommunistien kanssa nujakoineet eivät malttaneet lopettaa järjestöpereliään, vaan etsivät vastustajan omasta puolueesta.¹ Suomen työväenliikkeen historian kirjoittajat ovat hylänneet nämä näkökannat, ja esittäneet hajaannuksen syyksi vakauttamispolitiikan:²

"Vakauttaminen oli selvästi edullisinta maaseudun vähäväkisille sekä asutuskeskusten matalapalkkaisille työläisille. - - Suurimmassa osassa teollisuustyöläisiä pitkään jatkunut tiukka solidaarisuus sen sijaan synnytti voimakasta tyytymättömyyttä. - - Vakauttaminen synnytti SDPn sisällä tyytymättömyyttä SAKta kohtaan ja loi tätä tietä joukkopohjaa - - Väinö Leskisen ympärille."

Ennen puoluehajaannuksen puhkeamista tasavalta kävi maaliskuussa 1956 yleislakossa. Työmarkkinarintamalla oli kireää vuoden 1951 linna-rauhasopimuksesta lähtien, jota kommunistit jatkuvasti arvostelivat. Lisäksi valtalaki kumoutui ja vei hallituksen mahdollisuudet säännellä työmarkkinakehitystä. Tiukka vuoden 1956 presidentinvaalitaistelu lykkäsi palkansaajien vaatimien hyvitysten toimeenpanoa, ja tilanne ajautui yleislakkoon. Viime vaiheessa lakor toimeenpanoon on myös ratkaisevalla tavalla voinut vaikuttaa halu näyttää, että SAK todella puolustaa palkansaajien etuja. Näin kysymys kietoutui myös Sosialidemokraattisen puolueen pelastamiseen hajaannuksen partaalta.³

Vuoden 1957 puoleuekokous merkitsi suuntausten repeämistä erillisiksi ryhmiksi ja sittemmin eri puolueiksikin. Leskisläisten puheen-

-
1. Klockare Sigurd, Yleislakosta kansanrintamaan, Helsinki 1972, s. 61.
  2. Suomen työväenliikkeen historia 1976, s. 306 - 309; vrt. Tapiola 1968, s. 286.
  3. Nikkilä Pertti, Vuoden 1956 yleislakko ja sen aiheuttama laillisuuden kriisi, Suomen historian pro gradu Jyväskylän yliopistossa 1967, s. 44 - 49; Klockare 1972, s. 32 - 34.

johtajaehdokkaana oli Väinö Tanner, joka voitti vaalissa vastaehdokkaansa K. A. Fagerholmin niukasti. Tuloksen selvittyä oppisitio poistui omaan kokoukseensa. Suuntauksset olivat eri mieltä tekeillä olevasta hallituksesta, johon skogilaiset menivät ns. ottopoikina, ilman virallisen puoluejohdon lupaa. Skogilaisten haltuun jäi SAK, joka alkoi julkaista Päivän Sanomat -lehteä. SAK:n leskisläiset perustivat loka-kuussa 1958 Ammattiliittojen yhteistyöjärjestön, joka myöhemmin muutti nimensä Suomen ammattijärjestöksi. (SAJ). ¹

Hajaannus tuli Keski-Suomeen vuoden 1958 piirikokouksessa. Tällöin piiritoimikuntaan kelpuutettiin vain leskisläisiä, minkä takia piirin puheenjohtaja, jyskäläinen Jalo Lindgren joutui jättämään paikkansa. Marraskuussa 1958 puolue kehotti erottamaan opposition leiriin siirtyneet kansaedustajat puolueen jäsenyydestä. Toukokuussa 1959 oppositio perusti puolueeseen Työväen ja pienviljelijäin sosialidemokraattisen liiton (TPSL). ²

Vaajakoskella sosialidemokraattinen väki näyttää ryhmittyneen eri leireihin jo vuoden 1957 puoluekokouksen jälkeen. Kanavuoren työväenyhdistys oli aloittanut uudelleen toimintansa toukokuussa 1953, ja siitä oli tullut tärkeä väline puoluetistelussa. Arvo Ahosen tukiryhmä, joka oli selkeästi leskisläisellä suunnalla, katsoi toiminnan Vaajakosken työväenyhdistyksessä vaikeaksi. Niinpä lokakuussa 1957 Kanavuoren työväenyhdistykseen tuli kokenutta puoluejoukkoa: yhdistykseen liittyivät Arvo ja Anni Ahonen, Arvi Lempinen, Emil ja Kerttu Ruutiainen, Usko ja Sanni Rantanen, Erkki Salminen, Heikki ja Sanni Huotarinen, Juho ja Eino Puttonen sekä Otto Pelander. ³ Kanavuoren työväenyhdistyksestä tuli yleisvaajakoskelainen yhdistys, ja se muuttikin

-----
1. Tapiola 1968, s. 290 - 292, Keskinen 1978, s. 168 - 181.

2. JyMA, Sos.dem. puolueen Keski-Suomen piirijärjestön arkisto, pk. piirikokouksesta 1958; Tapiola 1968, s. 292.

3. VTYA, Kanavuoren ty:n pk. 6.10.1957.

helmikuussa 1959 nimensä Vaajakosken sosialidemokraatit ry:ksi. Yhdistyksen puheenjohtajaksi tuli Usko Rantanen.¹

Työväenliikkeen hajaannusvaiheissa Vaajakoski on aina jakanut kannatusta molemmille osapuolille: vuonna 1921 vahvaa kannatusta nauttivat niin sosialidemokraatit kuin vasemmistososialistitkin, 1945 puoltajia oli sankasti sekä kommunisteilla että sosialidemokraateilla. Myös 1950-luvun puoluehajaannus hajoitti järjestöväen lähes kahtia. Kun piirijärjestön ja Jyväskylän työväenyhdistyksen johto olivat varsin pitättyväisiä hajaannuksen syntyessä - jopa niin, että niitä pidettiin skogilaisina² - Vaajakoskella oltiin selvästi leskisläisiä tai skogilaisia. Äsken mainitussa vuoden 1958 piirikokouksessa vaajakoskelaiset pyrkivät syrjäyttämään Jyväskylän työväenyhdistyksen puheenjohtajan Onni Peltosen piiritoimikunnasta.³ Syynä oli nähtävästi se, että Peltosen kantaa hajaannukseen pidettiin epäilyttävänä.

Kanavuoren työväenyhdistyksessä toimi talvella 1957 - 1958 poliittinen päivänkerho, jonka keskustelut olivat kiihkeitä. Lokakuussa 1957 kerhossa alusti rautatieläisten liiton edustaja Lauri Lassinpelto, joka arvosteli SAK:n palkkapolitiikkaa ja sen sekaantumista puoluepolitiikkaan. Vastapuheenvuoron käytti SAK:n piirisihteeri U. Kuronen. Päivänkerhon keskustelun nykyhetken urheilupolitiikasta alusti TUL:n entinen pääsihteeri E. A. Vuokko, jonka jälkeen runsaslukuisen yleisön "puheen-
vuorojen käyttö oli erittäin vilkasta jotenka hilpeyttä asiasta riitti kaikille."⁴

Vaajakosken työväenyhdistys teki päätöksen SDP:stä eroamisesta ja TPSL:ään liittymistä kesällä 1959. Samanlaisen päätöksen tekivät maalaiskunnassa Jyskän, Jokivarren, Keljonkankaan ja Vesangan työväen-

1. VTJA, Kanavuoren ty:n pk. 20.10.1957; Työn Voima 3.2.1959.
2. Esim. Helsingin Sanomat 6.4.1959: "Jyväskylän työväenyhdistyksen enemmistö on sos. dem. opposition kannattajia."
3. JyMA, Sos.dem. puolueen Keski-Suomen piirijärjestön arkisto, piirikokouksen 1958 pöytäkirja.
4. VTJA, Kanavuoren ty:n pk. 11.10. ja 20.10.1957.

yhdistykset,¹ jotka olivat varsin voimakkaita puolueosastoja. Eroamis- päätös tehtiin Vaajakoskella yksimielisesti, ja erilinjaiset siirtyivät vähin äänin Vaajakosken sosialidemokraatteihin.² TPSL:n kannattajat olivat useasti SAK:n ja TUL:n aktiiveja ja kannattajia. Sosialidemokraattinen nuoriso- ja naisliitto siirtyivät myös TPSL:ään, ja Vaajakoskellakin nuoriso- ja naisosastot seurasivat niitä. Samalla se merkitsi, että työväenyhdistys, naisjaosto ja nuoriso-osasto eivät enää saaneet käyttää Urheilutaltoa kokouksiinsa tai juhliinsa. Naisjaosto rekisteröityi keväällä 1960 itsenäiseksi yhdistykseksi nimellä Vaajakosken sosialidemokraattinen naisyhdistys. Sen puheenjohtajana jatkoi Kerttu Hintikka.³

Virallisen puoluelinjan kannattajat perustivat menetettyjen järjestöjen tilalle uusia. Naisjaosto oli ennestään toiminut Kanavuoren työväenyhdistyksessä, ja nyt sen nimeksi muutettiin Vaajakosken sosialidemokraatit ry:n naisjaosto. Puheenjohtajaksi tuli Anni Ahonen. Vuoden 1959 alusta aloitti toimintansa myös yhdistyksen nuorisojaosto päätoimittaja Erkki Wikstenin ohjauksessa.⁴ Yhdistyksen piirissä pyrittiin synnyttämään rinnakkaistoimintaa SAK:laisille ammattiosastoille: perustettiin useita aloja edustava ammattiosasto Vaajakosken teollisuustyöntekijät. Huomattavan menetyksen nämä hankkeet kärsivät, kun monessa toimessa mukana ollut Usko Rantanen kuoli järjestysmiestehtäviä hoidaessaan sairauskohtaukseen lokakuussa 1960.⁵

Osapuolten kannatusta mitattiin vuoden 1960 kunnallisvaaleissa. Niiden tulokset Vaajakosken seudun äänestysalueilla olivat seuraavat:

-
1. Lehtonen 1984; Eroamisaika päätelty siitä, että Vaajakosken sosialidemokraatit ry. on 26.8.1959 käsitelty uuteen puolueeseen siirtyneiden valtuustonjäsenten erottamista.
  2. Onni Rytken ilmoitus.
  3. VTYA, Vaajakosken ty:n naisjaoston toimintakertomus 1959 ja sos.dem. naisyhdistys ry:n pk. 11.5.1960.
  4. VTYA, Kanavuoren ty:n naisjaoston pk. 5.5.1959 ja Työn Voima 9.1.1959; Tommila Päiviö-Raitio Tuure, Keski-Suomen lehdistö IV (1945 - 1978). Jyväskylä 1979, liite 12.
  5. Työn Voima 30.1.1959 ja VTYA, Vaajakosken sos.demokraatit ry:n pk. 23.10.1960.

	Vasemmiston äänimäärä kunnallisvaaleissa 1960 ¹					
	sos.dem.		TPSL		SKDL	
	ääniä	%	ääniä	%	ääniä	%
Vaajakoski	419	26,9	214	13,8	467	30,0
Janakka	168	20,5	260	31,7	330	40,3
Jyskä	326	20,2	414	25,7	665	41,2
Koko kunta	2726	26,2	1725	16,6	3121	30,0

Vaalin tulos osoitti, että TPSL:llä oli vahvinta kannatusta Janakan ja Jyskän seuduilla. Koko kunnassakin juuri tehdastyöväen asuma-alueet (edellisten lisäksi Keljo ja Jokivarsi) olivat TPSL:n tukialuetta. Muilla maalaiskunnan äänestysalueilla puolue jäi huomattavasti pienempiin äänimääriin. TPSL oli SDP:tä suurempi vain Vesangassa, Jyskässä ja Janakassa. SDP:n äänimäärä jakautui tasaisemmin: ääniosuus oli pienimmilläänkin toistakymmentä prosenttia. Sen parhaimmat alueet olivat Kuohu, Tyyppälä, Tikkakoski ja Jokivarsi.

7.6. Järjestöjen eheytyminen

Vuosien mittaan TPSL:n kannatus väheni. Äänestävä kansa osoitti 1960-luvun jälkipuolella selvästi, että puolueriita olisi jo aika so-pia. Kunnallisvaaleissa 1964 kunnassa olikin paikallisesti yhteissosi-alidemokraattinen vaalilista, mutta 1968 oltiin jälleen erillään. Tämän vaalin tulos osoitti miinusta TPSL:lle. Yli kymmenen prosentin ääni-osuuden se pääsi enää Vaajakoskella, Janakassa, Jyskässä, Vesangassa ja Puuppolassa. Koko kunnassa TPSL sai 11,1 % äänistä. ²

Sosialidemokraattisen puolueen eheytyksen suoritti Rafael Paasio, joka oli SDP:n puheenjohtajana 1963 - 1975. Hänen iskusanansa "pari piirua vasemmalle" merkitsi myönteisempää asennetta vasemmiston yhteistyöhön, joka tulikin olemaan Suomen politiikalle leimallista vuoden

1. Jyväskylän maalaiskunnan arkisto, keskuslautakunnan pk. 1960.

2. Jyväskylän maalaiskunnan arkisto, keskuslautakunnan pk:t 1964 ja 1968.

1966 vaaleista lähtien. Paasio neuvotteli 1964 TPSL:n kanssa sopimuksen, joka olisi lopettanut hajaannuksen, mutta se hylättiin viime käänteessä TPSL:n puolelta. Eheytyksen toimeenpano lykkääntyi 1970-luvun alkuun, jolloin ensin saatiin valmiiksi SAK:n yhdistäminen. Ainekset paikallisen tason tervehdyttämistyölle olivat valmiit. ¹

Vaajakoskella eheytyks nivoitui Urheilutalon elvyttämispuuhiin. Talon toimintaan oli saatava kaikki voimat mukaan. Vaajakosken sosiaalidemokraatit ry:n vuosikokouksessa 11. maaliskuuta 1973 päätettiin Arvo Ahosen alustuksen pohjalta, että yhdistyksen jäsenistö siirtyy kokonaisuudessaan Vaajakosken työväenyhdistykseen, joka oli palannut SDP:n puolueosastoksi. Heti tämän jälkeen pidetyssä työväenyhdistyksen vuosikokouksessa valittiin yhteinen johtokunta, jonka puheenjohtajaksi tuli Eino Hellman. Eheytyks tapahtui yksimielisesti. ²

Juuri Urheilutalon talouden tervehdyttäminen oli se tavoite, johon kumpikin hajaannuksen entisistä osapuolista ovat paneutuneet viime kymmenvuotiskauden aikana. Monelle pitkään järjestötyössä toimineelle oli epäilemättä suurin elämys vuoden 1982 presidentinvaali. Mauno Koiviston saama laaja kansansuosio ja presidentiksi valinta kumosi sen käsityksen, ettei sosialidemokraatti pääsisi Suomessa presidentin asemaan. Vuoden 1982 presidentin valitsijamiesvaalien tulokset olivat Jyväskylän maalaiskunnassakin hyvin mairittelevat Mauno Koiviston vaaliliiton nimikkeellä kampanjoineille sosialidemokraateille, kuten seuraavasta asetelmasta ilmenee. Valitsijamieheksi tuli jälleen kerran valituksi maalaiskunnasta Arvo Ahonen.

-----

1. Paasio Rafael, Kun aika on kypsä. Toim. Heikki Kymäläinen. Helsinki 1980, s. 196 - 200; Klockare 1972, s. 167 - 172.
2. VTYA, Vaajakosken sosialidemokraatit ry:n pk. 11.3.1973 ja työväenyhdistyksen pk. 11.3.1973 (samassa sidoksessa).

Presidentin valitsijamiesvaalien 1982 tulokset Jyväskylän
maalaiskunnassa ¹

Puolue	ääniä	%
socialidemokraatit	7379	46,7
SKDL	2572	16,3
kokoomus	2432	15,4
keskustapuolue	2394	15,1
muut puolueet	1023	6,5

-----
1. Keski-suomalainen 19.1.1982.

LÄHTEET

ALKUPERÄISLÄHTEET

TYÖVÄEN ARKISTO

323.2, Terroritilasto, Jyväskylän pitäjä ja Laukaa.

329.5, Vaasan läänin itäisen vaalipiirin sos.dem. piirijärjestön aineistoa.

Työväen muistitietotoimikunta, 258 ja 111, Vilho Oreniuksen kokoomaa aineistoa.

SOTA-ARKISTO

Suojeluskuntain yliesikunta, Valistusosasto. Suojeluskuntajärjestön historian aineksia, Ha 18, Jyväskylän piiri.

JYVÄSKYLÄN MAAKUNTA-ARKISTO (JyMA)

Laukaan kihlakunnan kruununvoudin arkisto, Cb 1, Haapakosken kauppasahan katselmuspöytäkirja 1858.

Laukaan kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto, Jyväskylän pitäjän ja Laukaan henkikirjat 1904.

Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Jyväskylän kärjäkunta. Syyskäräjät 1908, välikäräjät 1912 ja 1924 sekä talvikäräjät 1924.

Vaajakosken taajaväkisen yhdyskunnan arkisto, Ec 1, toimintakertomukset 1927 - 1954 sekä Cb 1, hallituksen pk. 1927.

Jyväskylän maalaiskunnan arkisto, kunnallislautakunnan pk. 1906 ja keskuslautakunnan pk. 1918 - 1928.

Sosialidemokraattisen puolueen Keski-Suomen piirijärjestön arkisto, piirikokouspöytäkirjat ja toimintakertomukset 1919 - 1966.

Työväen Sivistysliiton Keski-Suomen piirijärjestön työväenperinnekeräys 1979 - 1982, Marja Koistisen ja Olli Lehtosen aineistot.

Jyväskylän maaseurakunnan arkisto, Jg 1, hautauslistoja ja kuolintodistuksia 1918 - 1919.

KESKI-SUOMEN MUSEO

Jyväskylän suojeluskunnan arkisto, a 27:16 - 25, Raportteja 1918 ja lausuntoja tutkintoasiain tuomarille.

JYVÄSKYLÄN MAASEURAKUNNAN KIRKONARKISTO

I F 4, kuolleet ja haudatut 1918 - 1919.

LAUKAAN KIRKONARKISTO

I F 2, Kuolleet ja haudatut 1918 - 1919.

JYVÄSKYLÄN MAALAIKUNNAN ARKISTO

Keskuslautakunnan pk. 1930 - 1960.

VAAJAKOSKEN TYÖVÄENYHDISTYKSEN ARKISTO, Urheilutalo Vaajakoski

Haapakosken-Vaajakosken työväenyhdistys

Yleisten ja johtokunnan kokousten pk:t 1904 - 1914, 1914 - 1925, 1925 - 1935, 1935 - 1939, 1939 - 1947 ja yleisten kokousten pk. 1972 - 1983.

Jäsenmaksujen kantokirjat 1906 - 1928, 1954 - 1958 ja 1959 - 1972.

Tilikirjat 1904 - 1913, 1914 - 1931, 1932 - 1945, 1973 - 1974 sekä tilien apukirja 1929, arpajaistilit 1929 ja bingotilikirja 1973.

Toimintakertomukset 1932 - 1935 (sidoksessa Haapakosken järjestöjen eduskunta 1918).

Kirjaston lainausluettelo 1912 - 1925.

Huvitoimikunnan pk. 1938 - 1941.

Arpajaistoimikunnan pk. 1935 - 1936.

Kansio erillisiä asiakirjoja.

Haapakosken-Vaajakosken työväenyhdistyksen naisosasto

Pöytäkirjat 1907 - 1913 (samassa sidoksessa tilit 1914 - 1918), 1925 - 1934, 1935 - 1979.

Jäsenmaksujen kantokirja 1925 - 1936.

Tilit 1957 - 1979.

Kansio erillisiä asiakirjoja.

Vaajakosken työväennäyttämö

Pöytäkirjat 1917 - 1918, 1922.

Tilit 1915, 1922 - 1923, 1928 - 1929, 1931 - 1933.

Haapakosken-Vaajakosken sosialidemokraattinen nuoriso-osasto

Varsinaisten kokousten pk:t 1913 - 1917, 1917 - 1923, 1928 - 1934, 1935 - 1937, 1938 - 1945, 1945 - 1948, 1948 - 1952, 1953 - 1956, 1957 - 1961.

Jäsenmaksujen kantokirja 1928 - 1943.

Tilit 1941 - 1964.

Viikkokokousten pöytäkirjoja useita sidoksia vuodesta 1916 alkaen.

Kansio erillisiä asiakirjoja ja seuralehtiä.

Vaajakosken Urheilutalo oy.

Hallituksen kokousten pk. 1953 - 1964.

Päiväpääkirjat 1953 - 1957, 1958 - 1964.

Vaaja-Kinon tilikirjoja.

Kansio taloyhtiön ja Vaaja-Kinon erillisiä asiakirjoja.

Vaajakosken työväentalon kannatusyhdistys ry.

Tilit 1970 - 1975.

Kansio erillisiä asiakirjoja.

Kanavuoren työväenyhdistys - Vaajakosken sosialidemokraatit ry.

Yleisten kokousten pk. 1945 - 1972.

Johtokunnan kokousten pk. 1945 - 1957, 1957 - 1967, 1967 - 1980
(vuodesta 1973 nimellä Vaajakosken työväenyhdistys).

Jäsenmaksujen kantokirja 1945 - 1949.

Tilit 1945 - 1957, 1957 - 1972.

Naisjaoston pk. 1953 - 1976.

Kansio erillisiä asiakirjoja.

Suomen talous- ja ravintola-apulaisliiton Haapakosken osasto

Tilit 1917.

Jäsenluettelo 1917 (viimeinen sivu säilynyt naisosaston jäsenmaksujen kantokirjassa 1925 - 1936).

Haapaniemen työväenyhdistys

Pöytäkirjat 1947 - 1949.

Jäsenluettelo 1947 - 1948.

Tilit 1947 - 1951.

Kansio erillisiä asiakirjoja.

Haapakosken osuuskauppa - Haapakosken kauppaosuuskunta

Hallinnon ja yleisten kokousten pk. 1908 - 1917.

Jäsenluettelo 1907 - 1910.

Kassakirja 1907 - 1908.

Inventaariokirja 1913.

Tilikirja 1908 - 1914.

Ostosten luettelokirjoja 7 nidettä.

Kansio erillisiä asiakirjoja.

Vaajakosken elintarviketyöväen ammattiosasto n:o 45

Pöytäkirjat 1951 - 1959.

Opintokerho Oras (n:o 1478), pöytäkirjat 1939.

Jyväskylän maalaiskunnan sosialidemokraattinen kunnallisjärjestö

Pöytäkirjat 1917 - 1922, 1922 - 1928, 1928 - 1932, 1932 - 1935.

Tilit 1918 - 1931.

Arpajaistoimikunnan pk. 1937 - 1938.

Sosialidemokraattisen valtuustoryhmän pk. 1918 - 1929.

Kansio erillisiä asiakirjoja.

JYVÄSKYLÄN TYÖVÄENYHDISTYKSEN ARKISTO, Kauppakatu 30 Jyväskylä

Jyväskylän sosialidemokraattisen kunnallisjärjestön pk. 1912 - 1916.

SOK:N VAAJAKOSKEN TEHTAIDEN ARKISTO, Vaajakoski

I C 2.1. - 2.5. Toimintakertomukset 1916 - 1966, Aino Lehtisen kokoamaa tietoa Vaajakosken vaiheista, Asutustilasto 1924.

I C 2.6. 50-vuotisjuhlan aineisto.

H 1.1. Omakotitoiminta 1951 - 1955, 1953 - 1957.

LOHIKOSKEN TYÖVÄENYHDISTYKSEN ARKISTO, Kolikkotie 1 Jyväskylä

Jyväskylän pitäjän työväenyhdistyksen pk. 1932, 1940.

SUOMEN KRISTILLISEN TYÖVÄENLIITON ARKISTO, Tampere

Liiton valtuuskunnan pk. 1908.

VIRALLISJULKAISUT

Suomen Virallinen Tilasto XXVI B, Työtilasto Apukassat 1899 - 1917.

Suomen Virallinen Tilasto XXIX A, Eduskuntavaalit 1907 - 1951.

PAINAMATON KIRJALLISUUS

Häkkinen Veli-Matti, Maatalouslakot Suomessa keväällä ja kesällä 1917. Suomen historian pro gradu -tutkielma Jyväskylän yliopistossa 1965.

- Koivu Vesa, Työväenliikkeen jyrkempi suunta Jyväskylän seudulla 1918 - 1939. Käsikirjoitus 1982. Maalaiskunnan kulttuurilautakunnan hallussa.
- Kolu Antti, Jyväskylän maalaiskunnan kansandemokraattinen liike 1945 - 1984. Käsikirjoitus 1984. Maalaiskunnan kulttuurilautakunnan hallussa.
- Lehtonen Olli, Jyväskylän maalaiskunnan sosialidemokraattinen liike 1902 - 1982. Käsikirjoitus 1983. Maalaiskunnan kulttuurilautakunnan hallussa.
- Lehtonen Olli, Haapakosken-Vaajakosken työväenkirjaston vaiheet ja sisältö. Käsikirjoitus 24.4.1984. Kirjoittajan hallussa.
- Lehtonen Ville, Piirteitä Jyväskylän pitäjän sos. dem. kunnallisjärjestön vaiheista vuosisadan vaihteen tienoilta vuoteen 1936. Käsikirjoitus 1936. Vaajakosken työväenyhdistyksen hallussa.
- Mikonranta Antero, Jyväskylän maalaiskunnan ammatillisen liikkeen vaiheita. Käsikirjoitus 1984. Maalaiskunnan kulttuurilautakunnan hallussa.
- Nikkilä Pertti, Vuoden 1956 yleislakko ja sen aiheuttama laillisuuden kriisi. Suomen historian pro gradu -tutkielma Jyväskylän yliopistossa 1967.
- Numminen Marita, Jyväskylän suojeluskuntapiiri vuosina 1918 - 1939. Suomen historian pro gradu -tutkielma Jyväskylän yliopistossa 1982.
- Suoranta Marita, SOK:n vaikutus Vaajakosken teollisuuden kehitykseen ensimmäisen rakennuskauden aikana. Esitelmä Suomen historian laudaturseminaarissa Jyväskylän yliopistossa 8.3.1968.
- Vainikkala Marja-Riitta, Vaajakosken ja Tikkakosken työväennäyttämöt. Käsikirjoitus 1982. Maalaiskunnan kulttuurilautakunnan hallussa.
- Valtanen Jouni, Vaajakosken Naissaaren rakennuskannan muotoutuminen 1875 - 1930. Proseminariesitelmä suomalaisen ja verrtailevan kansatieteen alalta Jyväskylän yliopistossa 29.4.1982.

KIRJALLISUUS

- Ahvenainen Jorma, Kankaan paperitehtaan historia. Ensimmäinen osa (1872 - 1902). Jyväskylä 1972; Toinen osa (1902 - 1940). Jyväskylä 1975.
- Ala-Kapee Pirjo - Valkonen Marjaana, Yhdessä elämä turvalliseksi. SAK:laisen ammattiyhdistysliikkeen kehitys vuoteen 1930. Helsinki 1982.
- Andersson Päivi, Pihlajaveden työväentalojen merkitys maaseutuväestön kontakti- ja vuorovaikutustilanteissa vuoteen 1969 asti. Jyväskylän yliopisto, Etnologian laitos. Tutkimuksia 16. Jyväskylä 1983.
- Cederlöf Johannes, Lovisa stads historia III. 1855 - 1918. Lovisa 1939.
- Gripenberg Lennart, Kymin lauttausyhdistys 1873 - 1922. Helsinki 1924.
- Hakokorpi-Jumppanen Maria, Jyväskylän maalaiskunta muistelee. Jyväskylän maalaiskunnan kirja, toi. Jussi T. Lappalainen. Jyväskylä 1977.
- Halila Aimo, Väinö Voionmaa. Helsinki 1969.
- Hentilä Seppo, Suomen työläisurheilun historia I. Työväen Urheiluliitto 1919 - 1944. Hämeenlinna 1982.
- Hjerppe Riitta, Teollisuus. Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi. Toim. Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala ja Viljo Rasila. Helsinki 1982.
- Hyytiäinen Veijo, Keski-Suomen sahateollisuus vuoteen 1879. Keski-Suomi 8. Keski-Suomen museoyhdistyksen julkaisuja. Jyväskylä 1968.
- Ilmoniemi Juha, Koulut ja vapaa kulttuurityö. Jyväskylän maalaiskunnan kirja. Jyväskylä 1977.
- Jokitaipale Lauri, Vaajakosken työväenopisto vuosina 1946 - 1956. Jyväskylä 1956.
- Jutikkala Eino - Pirinen Kauko, Suomen historia. 3. painos. Tampere 1981.
- Jyväskylän juomalakko kesäk. 1. p:nä 1898. Jyväskylä 1898.
- Kaikkonen Olli, Kuntalaiset. Jyväskylän maalaiskunnan kirja. Jyväskylä

- kylä 1977.
- Kalemaa Kalevi, Eetu Salin, legenda jo eläessään. Porvoo 1975.
- Kankaanpää Marjatta, Työn nuorten taival. Helsinki 1951.
- Katsaus Vaajakosken Baptistiseurakunnan toimintaan 1920 - 1970.
Jyväskylä 1970.
- Keskinen Tuomas, Aika sotia, aika sopia. Väinö Leskinen 1917 - 1972.
Helsinki 1978.
- Klockare Sigurd, Yleislakosta kansanrintamaan. Helsinki 1972.
- Kolehmainen Teuvo, TUL Keski-Suomessa 1919 - 1969. Jyväskylä 1969.
- Kolu Antti, Vaajakosken Kuuhu 1930 - 1980. Jyväskylä 1980.
- Konttinen Eero, SOK Vaajakosken teollisuuden historia tiivistelmänä
1916 - 1983. Vaajakoski 1983.
- Korkeamäki Esko, Valtaa sorretuille. Työväenliikkeen kehitys Viialassa. Viiala 1983.
- Kuka kukin oli. Keuruu 1961.
- Kuusi Eino, Sosiaalinen kysymys ja sosiaalinen liike kautta aikojen. Helsinki 1939.
- Kuusi Sakari, Keskisuomalaiset sotapolulla. Kappale Suomen vapaus-
sodan historiaa. Jyväskylä 1918.
- Kuusi Sakari, Keski-Suomen puhdistus. Suomen vapaussota, toim. Kai
Donner ym. II osa, sodan puhkeaminen ja rintaman muodostuminen.
Jyväskylä 1921.
- Kuokkanen Pertti, Laukaan historia III. Kunnallishallinnon uudista-
misesta 1950-luvulle. Jyväskylä 1983.
- Laine Y. K., Suomen poliittisen työväenliikkeen historia I. Helsinki
1954.
- Lampinen Olli, Vesiliikenne. Jyväskylän maalaiskunnan kirja. Jyväskylä 1977.
- Lappalainen Jussi T., Itsenäisen Suomen synty. 3. painos. Jyväskylä
1977.
- Lappalainen Jussi T., Pitäjän synty ja aluemuutokset. Jyväskylän
maalaiskunnan kirja. Jyväskylä 1977.
- Lappalainen Jussi T., Punakaartin sota I. Punaisen Suomen historia
1918. Helsinki 1981.

- Laulajainen Pertti, Sosialidemokraatti vai kommunisti. Vaaliekologinen tutkimus Suomen poliittisen työväenliikkeen jakautumisesta kansalaissodan jälkeen. Mikkeli 1979.
- Luettelo lakkautetuista ja toimintakiellon alaisista järjestöistä. Julkaisija Sisäasiainministeriö. Helsinki 1934.
- Manninen Ohto, Kansannoususta armeijaksi. Historiallisia tutkimuksia 95. Helsinki 1974.
- Meinander Nils, Vesisahan tarina. Muistojulkaisu Suomen sahanomistajayhdistyksen viisikymmenvuotisjuhlaan. Helsinki 1945.
- Mieskuoro Vaajan Laulu. Juhlajulkaisu 1945 - 1955. Jyväskylä 1955.
- Nikander Gabriel, Lovisa stads historia II. 1808 - 1855. Lovisa 1932.
- Nuorison Viesti 1946. Jyväskylän piirin sos.-dem. nuorisjärjestön juhla-julkaisu. Jyväskylä 1946.
- Paasio Rafael, Kun aika on kypsä. Toim. Heikki Kymäläinen. Helsinki 1980.
- Paavolainen Jaakko, Vankileirit Suomessa 1918. Helsinki 1971.
- Paavolainen Olavi, Synkkä yksinpuhelu. 2. painos. Helsinki 1982.
- Palmgren Raoul, Joukkosydän. Vanhan työväenliikkeemme kaunokirjallisuus. II osa. Porvoo 1966.
- Patjas Auli, Jyväskylän maalaiskunnan rakennusperinnettä. Keski-suomalaisia rakennustutkimuksia II. Keski-Suomen museo. Jyväskylä 1983.
- Patokoski Pekka, Äijälän maaosuuskunta i.l. Sen synty ja toiminta v. 1915 - 1940. Jyväskylä 1940.
- Perko Touko, Yhdessä enemmän. SOK 1904 - 1979. Helsinki 1979.
- Piilonen Juhani, Vallankumous kunnallishallinnossa. Punaisen Suomen historia 1918. Helsinki 1982.
- Polvinen Tuomo, Venäjän vallankumous ja Suomi. I osa. Porvoo 1967.
- Puranen Aulis, Hevoskärryiltä auton penkille. Jyväskylän maalaiskunnan kirja. Jyväskylä 1977.
- Päärnilä Ossi, Työn, tasa-arvon ja rauhan puolesta. Suolahden työväenyhdistys 1905 - 1980. Jyväskylä 1982.
- Pääskynen Kari, Kymin uittoyhdistys 1873 - 1973. Heinola 1974.
- Repo Onni A. A., Jyväskylän kunnan historia. Jyväskylä 1937.

- Siimes F. E., Mekaanisesta puunjalostuksesta Suomessa. Teknillinen Aikakauslehti 4A/1946. Helsinki 1946.
- Skog Emil, Sosialisti ja patriootti muistelee. Porvoo 1971.
- Soikkanen Hannu, Kohti kansanvaltaa I. 1899 - 1937. Vaasa 1975.
- Soikkanen Hannu, Kunnallinen itsehallinto, kansanvallan perusta. Helsinki 1966.
- Suomen taloushistoria III. Toim. Kaarina Vattula. Helsinki 1983.
- Suomen sosialidemokraattinen puolue. Tilastollisia tietoja puolueeseen kuuluvista yhdistyksistä 1905 - 1937. Helsinki 1906 - 1938.
- Suomen työväenliikkeen historia. Toim. Lauri Haataja, Seppo Hentilä, Jorma Kalela ja Jussi Turtola. Joensuu 1976.
- Suonoja Kyösti, Suomen osuuskauppaliikkeen jakautuminen. Helsinki 1968.
- Suvanto Pekka, Wrightiläisyydestä sosialismiin Toijalassa. Kaikuja Hämeestä XI. Julkaisija Hämmäläis-osakunta. Helsinki 1954.
- Upton Anthony F., Vallankumous Suomessa 1917 - 1918. II osa. Helsinki 1981.
- Upton Anthony F., Kommunismi Suomessa. Helsinki 1970.
- Tapio Antti, Seppien taidosta tehtaiden laatutyöhön. Jyväskylän maalaiskunnan kirja. Jyväskylä 1977.
- Tapiola Hannu, Jyväskylän työväenyhdistys 1888 - 1968. Tampere 1968.
- Teräväinen Sirpa, Yhdistyselämää. Jyväskylän maalaiskunnan kirja. Jyväskylä 1977.
- Tommila Päiviö, Jyväskylän kaupungin historia 1837 - 1965. I osa. Jyväskylä 1972.
- Tommila Päiviö, Keski-Suomen lehdistö 2. 1886 - 1917. Jyväskylä 1973.
- Tommila Päiviö - Raitio Tuure, Keski-Suomen lehdistö 4. 1945 - 1978. Jyväskylä 1979.
- Turisti 1920 - 1921.
- Työväen Kalenteri 1911. Helsinki 1910.
- Työväen Näyttämötaide 1923 - 1925.
- Vaajakosken osuusliike r.l. 20-vuotiskertomus. Jyväskylä 1939.

Vesisenaho Virpi, Keski-Suomen uskonnolliset liikkeet 1850 - 1911.
Keski-Suomi 11. Jyväskylä 1970.

Vilén Olli, Erään kylän synty ja kehitys. Jyväskylän maalaiskunnan
kirja. Jyväskylä 1977.

Yli-Krekola Veikko, Osuuskauppaliikkeen esi- ja alkuvaiheet Keski-
Suomessa. Keski-Suomi 14. Jyväskylä 1975.

SANOMALEHDET

Helsingin Sanomat 1959.

Kansan Lehti 1903 - 1905.

Keskisuomalainen 1918, 1982 - 1984.

Keski-Suomi 1898.

Sorretun Voima 1906 - 1917.

Työkansa 1908.

Työn Voima 1919 - 1959.

Vaajakoski 1972.

HAASTATTELUT

Ahonen Arvo, s. 1918.

Honkonen Siiri, o.s. Raiden, s. 1896.

Häkkinen Onni, s. 1899.

Hänninen Esteri, o.s. Särkkä, s. 1912.

Kuokkanen Elsa, o.s. Heikkilä, s. 1900.

Lahti Siiri, o.s. Levänen, s. 1900.

Nieminen Eila, o.s. Kupari, s. 1923.

Nieminen Hilja, o.s. Hyytiäinen, s. 1898.

Nyman Aksel, s. 1889 (haastattelijat Päivi Andersson ja Olli
Lehtonen).

Poikolainen Liisa, o.s. Koskinen, s. 1941 (haastattelijana Lea
Joskitt).

Virenius Ida, o.s. Peipponen, s. 1911.

Haastattelut ovat kirjoittajan hallussa. Haastattelijana
Olli Lehtonen, mikäli haastattelijaa ei ole erikseen mai-
nittu.